

Dr. Ábrahám Imre

TÖRTÉNET, NYELV, KULTÚRA

Korábbi és újabb írások Nyúlról

Írta és gyűjtötte: Dr. Ábrahám Imre
Kiadó: Nyúl Községi Önkormányzat
Képviseli: Schmiedt Henrik
A könyv a Rikker Nyomda Kft.-nél, Győrben készült
2015-ben

Tisztelt Olvasó!

Nagy tisztelettel ajánlom Önnek e könyvet, egy olyan ember munkáját, aki őszinte elhivatottsággal, valódi alázattal, és a legjobb szándékkal adja számunkra közkinccsé községünk múltját, értékeit, és helyét a történelem valamint az idő sodrában.

Amit a kezében tart, az Nyúl település legalaposabb kortörténeti dokumentuma, mely mély szintű megismerést és betekintést biztosít kultúránkba, hagyományainkba, népszokásainkba, azokba az irányító elvekbe, amelyekre elődeink élete, gondolatvilága, mindennapjai épültek. A lapokat forgatva megértheti azokat az elveket, melyek az emberek egymáshoz való kapcsolatát, életfelfogását vezérelték.

A könyv bemutatja azon jeles egyéniségeinket is, akik maradandót alkottak, nyomot hagytak Nyúl kultúrájában, ami szintén olyan kincset jelent számunkra, hogy büszke örökségként adhatjuk tovább.

Mély köszönetemet szeretném kifejezni az írónak, a történésznek, a tudósnak, Dr. Ábrahám Imrének, aki évtizedek kutató munkáját gyűjtötte össze ebben a könyvben, ami mindig az egyik leggazdagabb és legalaposabb forrása lesz annak, aki érdeklődéssel fordul Nyúl község múltja és kulturális kincse iránt. Szolgáljon ez példával a következő generációk számára, és adjon iránymutatást a jövő megismerése felé.

Schmiedt Henrik
polgármester

Mottó:

*„A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék.
A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek,
Amíg megéri?”*

(Petőfi Sándor)

Nem kell-e a falunak is legalább ezernyi nyár a megérésre? Úgy tűnik, hogy nagyon is. És ha érésnek a közösség tudatosodását tekintjük, akár fel is fedhetjük a folyamat alakulását. Az érésbeli forrás megindulása előtt a sejtek nyugalmi állapotban vannak: a közösség még öntudatlannak látszik. Egy országos kérdőív faggatózására 1864-ben a nyúli előljáróság még úgy felel, hogy a helység megtelepítéséről és a falu nevének eredetéről semmit sem lehet tudni.

A tudatosodás felvetődése a felsőbb iskolába adott fiaknál volt várható, esetünkben nem is az első rajoknál. Az 1900 után a paraszti sorból kilépők néhány a közösségi életvitel napi kérdéseire szakosodik: lesz jegyző, ügyvéd, orvos, tanító; az első világháborút követő féltucatnyi továbbtanulónak pedig szinte mindegyike egyházi szolgálatra szegődik, és majd csak az őket követők idején tapasztalni visszapillantást eredetre, állapotra, egyáltalán magából a település létéből fakadó kérdésekre.

Győr, a szomszédos város már 1874-ben írásba foglaltatta a rá vonatkozó reflektáló-áttekintő ismereteket, és amikor a 20. sz. közepétől a mi falunk is nyit a város, városiasodás, városi lét irányába, velejárójaként megszületik az igény egy hasonló irományra. (Előbb résztanulmányokra, majdan pedig összegezőre.) Ismeretes, hogy ekkorra a tanerők létszáma csapatnyira növekszik, és belőle hármukat-négyünket is foglalkoztatnak az ilyen kiadványba kívánczító tudnivalók. Tájékozódásunk, kutakodásaink összegzésére jó alkalmat kínálnak az éppen végzett főiskolára benyújtott diplomamunkák. Ilyent készít a falu történeti anyagából Várady László, népköltési hagyományaiból én magam, Banyár Béla pedig ugyanakkor gyűjti a tárgyi néprajzi anyagokat. Nagy kár, hogy ekkor nem sikerült összehozni: a falu közösségének átadni, a tudomány asztalára letenni az ígéretes kezdeményezések termését. (Pótlékként annyi valósult meg, hogy gyűjtéseimből-feldolgozásaimból a budapesti egyetem 1982-ben megjelentette a nyúli főbb állandó szókapcsolatok tudományos rendszerezését, 1991-ben pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadta a táj- és helynévszótárt, szólás- és közmondásokat, valamint mondókákat tartalmazó könyvet. Ezek szép országos visszhangja jelezte, hogy a hasonló nyúli anyagok nem csupán helyi értéket jelentenek.)

Az azóta is folytatott egyszemélyes kutató-feltáró munka gyümölcsei az említett köteteket követően olvashatók lettek országos szakfolyóiratokban,

időszakos kiadványban, alkalmi tudományos gyűjteményekben és évkönyvekben.

Megtisztelő, hogy közben kívülálló figyelmét is felkeltették Nyúl történelmi, néprajzi és művészettörténeti sajátosságai. Velük foglalkozott pl. Horváth József (16-17. sz.-i végrendeletek), Somfai Attila (népi építészeti emlékek), Karácsony Sándor, Székely Zoltán, Serfőző Szabolcs (templomi freskók).

Jó érzéssel tölthet el bennünket, hogy mostanra újra vannak közülünk való kutatók is. A hozzánk, elsőkhöz képest középgenerációt képviselő Szűcs Mihály az Écsen kifejtett munkássága és a megyei földrajzi témákban közzétett segédanyagai után itthoni kutatásokba mélyedt, és tudósított is a nálunk eddig nem érintett földrajztudományi területeken végzett kutatásának eredményeiről. Ennek tanúi a szerző most megjelenő kötete.

Ugyancsak hiánypótló Szabó Beátának a nyúli iskolák múltját bemutató mostanában megjelent könyve.

A magam mostani kötetének anyaga példázza a választott kutatási irányaimat: a település története, valamint nyelvi, irodalmi, zenei hagyományai.

A településkutatásnak mindezen eddigi eredményei anyagai lehetnek egy megálmodott teljesebb összefoglalásnak. Ebből kifolyóan vele azonosak vagy hozzá hasonlóak a céljai is. Az első ilyen abból indul ki, hogy az ember szereti megismerni azt az ingó vagy ingatlan valamit, amit meg kíván szerezni; körül kíván nézni abban a világban, amelyikbe belelép, vagy amelyikbe beleszületett. Hogy benne minél teljesebben élhesse meg az életét. Egy következő cél pedig arra épít, hogy a turista is, aki meglátogat egy települést, benyomásokat, élményeket, személyiséget gazdagító tudást akar kapni a látottakból.

És mi hisszük, hogy Nyúl hegy-völgyei, rajtuk tenyésző természeti gazdagsága, az itteni emberek létrehozta/kínálta anyagi és kulturális-szellemi termékei megérik, hogy birtokba vegyük, agyunkba-szívünkbe tagozzuk őket.

Dr. Ábrahám Imre

NYÚL KÖZSÉG RÖVID TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1945-IG (Átdolgozott változat)

(A Nyúli Hírekben 1997–98-ban folytatásokban megjelent írásom óta számos eredmény született az országos kutatásokban, általuk és a magam utánjárásai nyomán jóval árnyaltabb lehet a községünk múltjáról alkotott kép. Ezt példázzák már az elmúlt 15 évben született ilyen tárgyú kisebb-nagyobb cikkeim is¹, és most hasznosítanám őket egy teljesebb és a fejlődést láttatni igyekvő községtörténetben. Az átdolgozás leginkább a középkort és az újkor első századait érinti.)

I. Történelmi előzmények

Ha meg akarjuk ismerni a település kialakulásához vezető utat, számba kell vennünk a történelmi előzményeket. Mivel pedig a kialakulás első fázisai a 11. század elejére tehetők, a mi dolgunk az ezt megelőző idők régészeti, nyelvi adatainak értelmezése, értékelése.

A régészet tanúsága szerint a megtelepedésre alkalmas természeti körülmények létrejötte óta mindig éltek emberek a község mai területén. A határ ismeretlen helyeiről ötezer éves leletek kerültek elő. Az ugyancsak itt talált urna és agyagedény a bronzkori jelenlét bizonyítéka. Edények mellett lándzsák és biztosítótű igazolják a Kr. e. a 4. században ide érkező keltákat. (Az már nyelvi adalék, hogy hihetően a Pándzsa korai elnevezése is tőlük származik.) A bronz- és vaskori eszközöket Domonkos István plébános gyűjtötte össze. Felszínre jutott pénzérmék árulkodnak a római birodalom századairól, a népvándorlás idejéből pedig az avar világról. Előbbiek megtelepedésére már konkrétabb jel is utal: a Töltéstavára vezető tagút és a Pándzsa belső szögletében, a *Páskomi-dűlő*-ben majorszerű villagazdaságra valló maradványokat talált a régészeti bejárás². A közelmúltban pedig tanulmány is íródott arról, hogy már a rómaiak is használták a Sokoró hegyi részét: a löszpartokban tanyázó üregi nyulak tenyésztésére vadasparkot létesítettek a térségben³. Azt pedig régóta vallják a történészek, hogy ez időben szőlőtermesztés is folyt az itteni dombokon; nálunk leginkább a *Kis- és Öreghegy*-en, mivel a magasabb kiemelkedéseket még erdő borította.

A nomadizáló avarok 250 éves uralmuk alatt kialakították azt az életmódot, amelyet a hasonló társadalmi struktúra okán majd a magyarok is folytatnak. Így egyikük hagyatékából megítélhetjük a másikat. Az avarok például folyóvíz mellett és út közelében építették ki téli szállásukat, temetőik is ezekhez közel találhatók. Pannonhalma és Écs vonatkozásában ezt részben ismerhetjük, részben kikövetkeztethetjük: ott a földtárt sírok és egy véletlenül előkerült tárgyi lelet, továbbá a helyismeret segítségével azonosíthatjuk a temetőt és szállást is. Mindezeket a mi nyomozásunkban is hasznosítva kiindulhatunk abból, hogy nálunk az *Öreg-hegy*-en tárt fel 1912–13-ban Börzsönyi Arnold bencés régészeti kutató négy honfoglalás kori sírt.

A honfoglalás körüli időkről, főleg az őket követő 10. majd 11. századnak már a mai község irányába mutató viszonyairól, alakulásairól vannak bizonyos megközelítést segítő ismereteink. Ezeket az országos párhuzamokból, de korabeli okiratok adataiból és fennmaradt korai helynevek tanúskodásából is vehetjük. Összefüggő képet azonban így is csak rekonstrukciós próbálkozással nyerhetünk.

A történészek némileg eltérő álláspontjait összevetve mondható, hogy a bejövő magyarság nagyállattartó félnomád lovas nép volt. A megszállás rendjében térségünk Huba és Tétény vezéréké lett, akik az itt talált avar és szláv néptörödékeket meghódoltatták, és élelemadóra kötelezték. (A mai határ K-i peremén egészen biztosan szlávok – vagy elszlávosodott avarok – telepéről vall a *falu helyi Perecse* név.) Egyéb életszükségleteiket, növekvő civilizációs igényeiket, illetve vagyoni gyarapodásukat (további élelem, kincs, eladható vagy dolgoztatható rabszolga) az itteni honfoglalók is rablóhadjáratokból fedezték, mialatt az itthon maradtak a lóállományt legeltették és a nagycsaládot gondozták. Téli szállásukat az *őreghegyi* sírokból is következtetve a *Pándzsa* mentén rendezték be.

Ez a helyzet a 10. század második felében alaposan megváltozott, miután a kalandozások kudarcát követően Taksony, majd Géza fejedelem az Árpádok uralma alá vonta a területet. Ezzel az ő kezükbe került a győri vár, ugyanakkor Pannonhalmán, a Pándzsa felső folyásánál fejedelmi udvarház létesült: történészi felfogás szerint fejedelmi/királyi birtokként hozzá rendelődtek a környék elkobzott földjei, köztük a nyúli határ is. A birtokba vételt követően Géza fejedelem, majd István király idejében lényeges társadalmi-politikai változások következtek.

Ezek legfontosabbja volt az életmódváltás: az ország adott keretei nem tették lehetővé a korábbi állattartó nomád vándorlást, itthon pedig elfogytak a legelők. (Ráadásul a honfoglalás korszaka rendkívül aszályos volt.) A legelőket kaszálóként kellett használni, a kieső élelemszükségletet pedig a föld megművelésével kellett pótolni. Ilyen módon megszűnt a legelőközösség, és helyébe a közösen megművelt föld rendje lépett, amivel persze csorbult a szabadság illúziója. Felbomlott a nagycsaládi kötelék: a kiscsaládok maguknak kezdték termelni. A téli-nyári szállásváltás helyébe az állandó lakóhely lépett, erre utalhat a név alakjából ítélve az ezredforduló után létrehozott *Potyond*, ami – ha alapszavát török eredetnek vesszük – maga is 'lakosság, alattvalók, nép' jelentésű. Ekkori telepítik össze a fogoly rabszolgákat is, erről nálunk az *Incső* helynév tanúskodik.

Az új helyzetben nagyobb súlya lett a már az előzőekben létrejött vagyoni különbségnek: a földművelésben meghatározó felszereltség megléte vagy hiánya társadalmi különbségeket eredményezett. Megsokasodott a félszabadok majd az elszegényedők tábora, nőtt a nincstelenség és a másoknak való kiszolgáltatottság. Amikor a király 1009-ben itteni birtoka 1/3-át a győri várnak juttatja, a vele adott családok szolgai alávetettségbe kerültek. Legtöbbjük szolgálata a feltehetően az *Őreghegy*-ben és a *Kishegy*-en végzett szőlőmunka volt, de a hegyben elszórtan élők

vadászatuk vagy gyűjtögető tevékenységük hozamával teljesítettek, mint pl. a nyulász és a madarász, akiknek foglalatosságára is, lakóhelyére is utal a *Nyúl*, illetve a *Cinege* helynév, ahogyan a (saját ekéjével) szántóéra meg az *Egese*. (Nyelvészek — mint KÁLMÁN BÉLA, KÁZMÉR MIKLÓS, HAJDÚ MIHÁLY — szerint ezek jelképes nevek: foglalkozásuk tárgyával, eszközével nevezik el az illető személyt. Községnevünknek is közülük kellett kikerülni: a velük elnevezett szűkebb terület volt ismert a környékbeliek vagy az arra járók számára. A legismertebb mégis a *Nyúl* lehetett: a Nagybarát felőli részen a *Bent*-re nyíló *Határ utca* táján ezt érintette az akkor még a *Hegyalja*-n át vezető veszprém-győri országút. A kisebb terület nevéből a másutt is fellelhető módon: a vele való érintkezés alapján névátvitellel lett később a név a község bel- és külterületének is a neve. *Ős-Nyúl* helyét azért lehet megjelölni, mert oklevelekből ismerjük későbbi ikerfalujának, a maradék királyi szolgálonépek lakta *Nyúlfül*-nek [’nyúlüreg’ az ott tanyázó állatokról] a nagybaráti erdő alatti helyét.)

Az ezredfordulóhoz közeledve eljött az ideje a Nyugathoz való viszonyulás megváltoztatásának, az ottani világrend elfogadásának, ami a kereszténység felvételét és a hűbéri gazdasági rendszer bevezetését jelentette. Ezek érintik a királyi birtokon élők, a győri várispánságot szolgálók életét is: kiépülnek az alá- és fölérendeltségi kapcsolatok, és mindenkre kiterjed az adózás.

További új helyzetet teremtettek a szerzetesrendeknek történt birtokadományozások. Valamikor ezek során kapta meg a Pándzsán túli részeket a pannonhalmi bencések Szent Márton kolostora, a későbbi nagynyúli határrészen pedig 1037-ben mintegy 200 holdat a bakonybéliek Szent Mórictól elnevezettje. (István király a róla írt nagylegenda szerint fia, Imre halála (1031) után a mennyei irgalom kincseinek keresésére adta magát, ami többek között az alamizsnálkodásban nyilvánult meg: így juttatott adományt a szerzeteseknek, mint az Egyház gondozóinak. Az adománylevél a király halálát követő hatalmi viszályokban elveszhetett, a pótoltt írást 1240 körül IV. Béla hitelesítette, de benne a kapott birtok neve, egyben községnevünk első feltűnése már a 13. századi alakban olvasható [*Nuul*, ejtése: *Nyúl*]. A korábbi írásnak megfelelő névalak *Nulu* [ejtése: *Nyul*“ volt] Szent László 1086-os azon okiratában szerepel, amely összeírja az apátság javait, mert addigra zilálttá váltak a birtokviszonyok. Mi magunk egyébként GYÖRFFY GYÖRGY azon megállapítására alapozva, hogy „a legtöbb hamis oklevélnek vannak az eredetire visszamenő részei” — és ő ezt a bakonybéli oklevél minket érintő passzusa kapcsán is állítja — az 1037-es adományozást valóságot tartalmazónak tekinthetjük.)

A birtokosváltás és az új hitre térítés nem nyerte el a még magukkal rendelkező szabadok tetszését, és ők javaikkal kóborolni indultak az országba, hogy másutt a régi szabadságban élhetnének. A társadalmi mobilitás jele volt az is, hogy a Szent István halálát követő zavarokban a vári szolgálonépségbeli szlávok megszöktek a szolgaságból, és az erdőkben elrejtve gyűjtögetésből és rablásból éltek. Innen vannak a vaskapui és a gerhai átkelőhelyek máig élő szláv nevei, a *Lila*, *Berek*, *Pojt*, *Pilis*.

II. Prédiumtól a villáig (11–13. század)

1. Az előzetes történelmi eseményeket követően elindult a fejlődés a későbbi falualakzat irányába. A mintegy 250 éves folyamat két sarokpontja lett a prédium és a villa. Fejezetünk címében is a 'megművelt birtokrész', illetve 'falu' jelentésű középkori társadalmi-gazdasági alakulatok neveit szerepeltetjük: velük utalva a község születésére és felnövekedésére. Ezek valamelyikének a minőségében lép eléink ugyanis az ezredforduló utáni első században a korábbi szállások utódszervezete, ezeket hozta létre az társadalmi-gazdasági rend bevezetése. Az alacsonyabb szintű prédium gazdasági szerveződés voltában még nem volt falunak nevezhető, de mert egy résznépesség összefogott egységeként szerepelt, visszamenőleg is a faluközösség irányába mutatónak tekintendő. Átmeneti formációról lévén szó, az oklevelek is bizonytalanságot mutatnak az egység megnevezésében. Ezt természetesen a mi minősítéseink is alapul vesznek.

2. A változások nyomán a fejlődés feudális birtokos (ok) szárnyai alatt történik. A bakonybéliek birtokrésze szántóból, kaszálóból és emberi igényeket szolgáló ingatlanokból (benne föltehetően valahány kapás szőlővel), valamint az ezeket megművelő/kezelő szolga családokból állt. A földeket is, a szolgálatra kapott személyeket is, akik az alávetett szabadok, az itt talált őslakosok és a kalandozások során behurcolt foglyok közül kerülhettek ki, más birtokosoké között/közül kapták meg: nem voltak elkülönítve a birtokok és lakóhelyek. A szolgálónépi rendszer aztán lényeges változások nélkül hosszabb időn át meghatározta a termelési módot: benne a szolgálatra kötelezettek általában a birtokos eszközeivel dolgoztak; és konzerválta a lakóhelyi szállásrendet: ez a Pándzsa mentén a patakra táruuló U alakú településszerkezet lehetett.

3. A kereteket lassan feszegette az idő: a kényszeredett tevékenység nem termelt kíváncsatos hozamokat, miközben a társadalmi igényekre válaszul teret nyert az árutermelés, ami pedig bővebb növénytermesztésre vezetett. Mindezek — terelve a szolgálai tudatot a gazdai gondolkodás és viselkedés felé — önállóbb gazdaságot követeltek, A 13. század már országosan is magasabb fejlettséget mutat: kiteljesedett a hűbéri rend, megjelent a jogilag egységes jobbágyság, az alávetettek személyükben és vagyoni helyzetükben is feljebb léptek: az eddig a földesúr irányítása alatt, annak eszközeivel dolgozók most saját felszereléssel nagyobb szabadságban, gazdálkodnak a használatra kapott, rájuk osztott földön/telken.

Az is belejátszik a nálunk is tapasztalható volt változásokba, hogy a királyi birtokból új kedvezményezettek kapnak adományt: a század elején a kereszteslovagrend győri háza (Johanniták, templomosok) jut hozzá a mai nyúli határ északi felének a *Kisnyúli tagút*-tól a községhatárig terjedő részéhez (emléke D-en a *János*-, másként *Baradics-domb*, É-on a *Kápolnai-rét*, középpütt a *Keresztesi-dűlő*), a század közepén pedig a túróci premontrei prépostságé lesz a régi kisnyúli határ a hozzáadott földesúri népséggel. Az adományokkal névlegessé válik a várispánsági birtoklás, a többi birtokos

részét pedig az új határhasználat céljára is elkülönítik. Ugyancsak a fenti két átalakulás velejárója, hogy az egy úrhoz tartozók, annak adózók/szolgáltatók létrehozták az „egy úr egy falu” elven alapuló, új szervezésű szalagtelkes, immár a szérűnek is helyet adó lakóhelyet, és a széttelepülő, új alakzatban megjelenő kétféle lakosok a mai helyén, egymástól kissé távolabb létrehozzák a későbbi két falurészt: Bakonybél népei *Nagynyúlt*, Túróc alattvalói pedig *Kisnyúlt*. (A megkülönböztető *Nagy* és *Kis* névtagok utalnak a korábban, illetve később jutalmazott birtokosra, de a lélekszámra is. Utóbbi *Nagynyúl* esetében kikalkulálható: a Kossuth u. 45. és 84. szélesebb telke árulkodik a korábbi, határba vezető közkőről, amelyek még korábban a faluvéget jelenthették. A kettejük között lévő mintegy 30 lakótelken 150 főnyi lakossággal számolhatunk.) Az új, egyutcás aprófalvak nem között mellé települtek: Kisnyúlon át volt bekötő útjuk a hegy mentén vezető országútba. Az pedig a fejlettség jele, hogy az új ikerfalvak *villa* minőségben már falunagyot választhatnak.

(A gazdaságtörténeti változások és a nyomukban járó településtörténeti fejlemények okát adják a korábbinak minősített faluképződmény, *Potyond* eltűnésének: szalagtelkes szerkezet kialakítására, lakótelkek kívánatos égtáj szerinti elrendezésére sem a terep, sem a söptéri út betájoltsága nem volt alkalmas. A falunak költöznie kellett és lehetett. A változtatás kényszere a Pándzsa menti telepek mindegyikénél jelentkezett, de nem egyformán adódott rá lehetőség. Pannonhalma is ekkor alakította ki új helyszínén a maga gazdautcáját, a későbbi városmagot, Ravazd és Écs viszont nem mozdulhatott: be voltak szorítva a Pándzsa és a Sokoró közé. Úgy tűnik, hogy ugyanakkor a Pándzsa keleti szakaszának *faluhelyi*, nagyobb részt Pannonhalma birtokát képező telepe nem esett át a fentiekhez hasonló szerkezeti és társadalmi átalakulásokon: a vélhetően hagyományos U alakzat mintegy 10 háza népéből az apátság 1237-40-es összeírása szerint nyolc még rab állapotú szőlős volt.)

4. Változik a hegy arculata is: Árpád-kori helyneveink őrzik az újabb szórványtelepesek személynevét: a *Bent* örzi a *Bente* ~ *Bence* nevet, a *Posztós út* melletti *Enchuful* az *Encsu*-t (kallómalmos neve), a *Héma* a *Hene* (< *Henrik*) nevet, *Hencs* a vele egyezőt (*Henrik* becéző formája), *Lencsemszere* a *Nemcsen* ~ *Német* nevet és *Pitkalló* (a *Berek*-ben) a *Pitti* ~ *Pisti*-t (ugyancsak kallómalmos). Ezek később szőlőhelyeket jelölnek, mert a határi szőlők, mint a *Sehsokoró* ('*Kishegyalja*') mellett szaporodnak a *Hegy*-en az uraságiak, és az erdőirtásos részekben a jobbágyok szőlői, mint *Felkert*-en ('felső, hegyi bekerített'), a későbbi *Cinegé*-ben. A *Hegy* többször volt menedék is, legemlékezetesebben a tatárjáráskor. A falu pusztulásának bénító emléke miatt és a betörés ismétlődésétől tartva a *Tényő*-re hajló oldalon népeinek várat épített a bakonybéli apátság. Ezt az 1283-as *Várasnyúl*, azaz 'várral bíró hely' megjelölés mutatja:

A 13. században a települést már egyértelműen *villa* ('falu')-ként jegyzik.

III. A község a 14–15. században

1. A község középkori, de egész történetének is külön szakaszaként kezelhetjük a 14–15. sz.-i kétszáz évet. Ezen időszak képe egyrészt van annyira más, hogy könnyen feledteti a megelőző nehéz korszakot. Mégis elegendő valamivel rövidebben érintenünk, mert másrészt – mai szóval élve – konszolidációval van dolgunk, bár ez nem jelent változatlanságot.

2. Elég jelentősen változik pl. a birtokosréteg. Ugyan a 14. században még számottevő a királyi birtok, de fogyatkozik, mert részesednek belőle a baráti szélben a városlódi karthauzi szerzetesek, majd a pápóci prépostság, a századfordulón pedig a később róla elnevezett falurészen a győri Káptalan kap szántót és kaszálót. Őrá száll a bakonybéli birtok Nagynyúl is, amit azonban majd a 16. században át kell adnia a veszprémi püspökségnek.

3. A szakaszban mind a hegyi, mind a határi részeken erőteljes lendületet vesz a szőlőtelepítés. A régi és új szőlőhelyek nevükkel rögzülnek, mint délen az *Újszél*, *Gerha* ('silány föld'), *Hencse*, *Warchó* (?), *Mogyorós* (más néven *Egese*), középtűt az *Előhegy*, *Henmál-völgy* (szn.+ *mál* 'völgy', vagyis *Héma*) és *Szurdok*, feljebb a jobbágyi irtásföldek: *Felkert* és *Pitkalló* mellett a *Köves* (ma *Kőhányás*), *Vaskapu*, *Bajcs* ('régiszn.'), *Gáté* ('kerítés'), északon a *Bentalja*, *Kecskerágó*, *Szutor* (ma nagybaráti határ), *Sehsokoró* (< régi *seh* 'alja' + *sokoró* 'domborulat'), de az ismeretlen helyen található *Csókamál*, *Fenyőss*, *Tátika* (< *Tádé* szn.) is.

Egyre gyakoribb, hogy külsősök: győri vagy akár szigetközi polgárok (iparosok-kereskedők), de még távolabbi nemesek is szőlőföldet szereznek Nyúlon. Természetesen nyúliaknak is, köztük Imre kerékgyártónak, Lőrinczfia Miklósnak, Miklósfia Jánosnak és Simonnak, egy incsői nemesnek és másoknak is lesz szőlője ugyanezek a helyeken.

4. Kitejesedik az előzőekben létrejött jogilag egységes jobbágyrendszer, a paraszti rétegben eltűnőben vannak a korábbi társadalmi és birtokjogi eltérések. Nem így a vagyoniak, mert a polarizálódás most is megindul, csak más vonalak mentén. A módosabbak hovatovább az ökrök mellett lovakat is tartanak, a kötött és már öröklődő telek mellé irtásföldként szabad földjeik is lesznek. A szegényebbeknek nincs saját fölszerelése, így nem juthatnak telekhez: zsellérként más földjén vagy majorságban dolgoznak.

5. Az egyéni és családi élet körülményei mai szemmel nézve is ismerősek: a belsőségben a telken ház, fűszer, kinél-kinél pedig csűr is áll már.

Magasabb szintre lép a közösségi és a szervezettség: a falu felépíti az első istenházát. 1366-ból tudunk plébánosról, és ez templomot is föltételez, északi oldalában temetővel. (Az épület helye az akkori faluvég lehetett, mivel a korábbi zárt utcásor miatt csak ott nyílt erre tér.) A határban malmot hajt a Pándzsa vize, és utak vezetnek Söptérre, Barátira és talán Megyerre is.

6. A nekünk így is lassúnak tűnő középkori fejlődést természeti csapások és hadi cselekmények tovább késleltetik. Megismétlődnek a környező országokból való ellenséges betörések, pusztítások is, és belharcok is dúlnak, de ezek még nem sodornak a pusztulás szélére falut és lakosságot.

IV. A pusztulás határán (16-17. század)

1. Községtörténetünk középkori századait elhagyva azt mondhatjuk, hogy a falu mégiscsak jó úton járt, fejlődésének következő szakaszában joggal várhatta a további boldogulást; készen állt az újkor vívmányainak befogadására. De – fájdalom – sorsa egészen más irányba fordult, és száznegyven éven át csak a megmaradás, csak az „élni, ahogy lehet” volt az akkori nemzedékek számára létük legfőbb célja.

2. Az időszak tragikusan új vonása, hogy benne a változások, alakulások mozgatójává a külső események lépnek elő, egyén és közösség lehetőségei pusztán az ezekre történő reagálások, tehát kényszerlépések lehetnek.

Az események, történések pedig észvesztően sorjáznak.

Az 1500-as évek beköszönte még nem jelezte a későbbi siralmas fejleményeket. Igaz, volt két figyelmeztető mozzanat is: az 1514-es parasztháború leverése után a jobbagyság nyakába akasztották az örök szolgaságot – amit majd 1556-ban a király fölold –, és felüti fejét a hatalmaskodó főurak okozta anarchia. (Vidékünkön a rárói Bakits Pál és a más oldaláról jól ismert Török Bálint erőszakoskodásai jelentenek veszedelmet emberre, jószágra.)

Aztán 1526-ban a mohácsi vésszel elszabadul a pokol. A hadjáratok során hamarosan idáig jutnak a portyázó török lovasok: fosztogatnak, hadisarcot vesznek. Ez történik 1532-ben, hatványozottabban pedig 1543-ban, amikor 80.000-es török had dül Győr megyében is⁴. 1549-ben és 1566-ban, majd 1569–73 között és a következő években is rajtaütésszerűen ugyancsak itt teremnek a török martalócok: rabolva, földműveseket levágva és rabságra hurcolva. Ha meg a török egész seregével jelenik meg, mint 1594-ben, Győr ostromára készülve, akkor már mérhetetlen pusztításról, esztelen gyilkolásról, rablásról, gyűjtogatásról szólnak a feljegyzések.

A jobbagyok javait nem kímélik a császári hadak sem: 1542-es, 1566-os és 1598-1600 közötti átvonulásuk emléke nagyon hasonlít a törökére.

Hathatós védelem, védőpajzs pedig sehol. A végvári rendszer csak lassan épül ki, ráadásul tagjai, a végvárak, különösen a messzebb környékbeli, mint Tata, Veszprém, Fehérvár, Várgesztes vagy Pápa ingatagok: hol elesnek, hol fölszabadulnak. Pedig ezek tartották sakkban a törököt, ezektől függött, hogy közelebbi vagy távolabbi veszedelmet jelentett.

Aztán 1600-as ellentmondásos éveivel itt az új, a 17. század, amelyik valahol ott folytatódik, ahol az előző befejeződött, hiszen első felében még sok szenvedés vár a falura és népére. Lassan, nagyon lassan állítódnak csak át a váltók, áll át a mozdony a szerelvény másik végére, hogy induljon a vakvágányról, a végletes pusztulás világvégéről vissza, visszafelé. Igaz, vidékünk mint hódoltsági peremvidék – bár újraéled a század eleji teljes pusztaság után (ekkor kapja a Pusztai járás nevet) – továbbra is ütközőzónája a szembenálló erőknek.

Tartanak még a török portyák, az öldökléssel és emberrablással is járó rajtaütések a szabadban dolgozókon az 1606-os zsitvatoroki, illetve bécsi

békekötések után is. Gyakoriak a három falu egyik-másikának koholt vádak alapján való megsarcolásai is (1629, 1636-37, 1640-41, 1646-47, 1649). Az út legvégén, a felszabadulás előtti percekben pedig még egy mindent veszejteni látszó sorscsapás leselkedik rájuk: a török Bécs elleni utolsó nagy fölvonulása 1683-ban. Hozzájuk hasonlóan most is tragikus szenvedéseket hoz a császáriak átvonulása 1663-4-ben (téli hadjárat), utóbb pedig a főlsszabadító harcok előtti készülődés során.

3. A történeteket nem láthatjuk összefüggő folyamatnak, mert még az újabb ismeretek is inkább csak esetleges feljegyzéseket jelentenek, nem pedig rendszeres tudósítást. Annyit azért így is látunk belőlük, hogy – mint az ország egészének ekkori történetében – nálunk is különbséget tehetünk a 16. és 17. század arculata, tendenciái között. Úgy pedig, hogy míg az elsőben a gyenge magyar és az erős-hatalmas török kibékíthetetlen ellentéte és az ebből fakadó életre-halálra menő összecsapások szabták meg a történetek jellegét, addig a másodikban a kiegyenlítő erőviszonyok a kialakult katonai helyzet kölcsönös fönntartásában érdekeltek. Mondanunk sem kell, hogy sorsunkról ekkor már nem mi határozunk: a döntéseket a fejünk fölött a német és török érdekek szülik.

4. A népnek, a lakosságnak az eseményekre felelő ösztönös stratégiája is kettőseget mutat. Az első időkben nem számol a török hosszú jelenlétével, így elviseli a csapásokat vagy kitér előlük, de nem fordít hátat addigi életének; az idő teltével azonban bizodalomnak csak a menekülés marad. Hol többen, hol kevesebben döntöttek e mellett; volt, hogy a falu túlnyomó része választotta a földönfutást. 1566-ban a várható, Győr készülő ostroma előtt pedig már a közeli bajokra reagálva. Az elköltözők vagy a győri vár közelébe húzódtak⁵, vagy valamely távolabbi, biztonságosabbnak remélt nyugati-északi vidékre, mint Lébény, Pápa, Szőgye, Balony, Vámos, Kóny, Bácsa, ahonnan aztán vagy visszatértek valaha is, vagy se, mint Győr eleste [1594], illetve főlsszabadulása után is történt.

(A káptalani dézsmajegyzékek szerint az 1600-as évek elején jelen volt 22 korábbi szőlőbirtokos, míg 18 hiányzott, ugyanakkor megjelent és legalább néhány évig jelen volt 19 új⁶. A listák tanúságát – erre való alkalmasságuk és csak viszonylagos megbízhatóságukat is figyelembe véve – mind a 140 évre beszédesnek mondhatjuk. Belőlük kiolvastva 1552 és 1591 között átlag 130 helybeli gazdánál dézsmáltak, de a sorból kilógnak az 1563-4-es adatok (98, 94, vö. a 7. jegyzettel). Náluk sokkalta szegényesebbek a századforduló idejéből valók, sőt az 1615 és 1677 közöttiek is csak 95-ös átlagot adnak ki, azt is igen nagy, 22-től 205-ig terjedő szóródásban. Ez magában hordja, hogy az élet egészen a vasvári békét követő 1670 körüli évekig az előző század szintje alatt pislákol, és csak utánuk produkál nagy ugrást⁷.)

Úgy tűnik tehát, hogy a falubeliek a nagy futás után, később pedig egy-egy rövidebb elfutásból megfogyottan térnek vissza (l. feljebb). A helyben maradók ingadozó létszáma kezdetben kicsi, az összeírt néhány adózó portából ítélve még évtizedekig fele is alig van a valamikorinak⁸. A számba vettek helyzetükbe beletörődve tengődnek, vagy mozgolódnak ugyan, de

csak a lét beszűkült keretei között. Mert háború ugyan nincs, a béke fejében mégis megint be kell hódolni a Fehérvárról parancsot osztó, zsaroló, terheket kirovó, azok summáját egyre növelő török tisztviselőknek. (Rajtuk kívül a magyar földesurak, a veszprémi püspök és a győri káptalan tisztje is elvárja az adókat és a robotot.) És ha ez nem elég, ott vannak a mindkét katonaságtól jövő alkalmankénti, de sűrű és könyörtelen zaklatások. 1620–1651 közötti időszokról egyszer általános, máskor számszerű adataink vannak a faluban a török által elkövetett emberrablásokról, gyilkolásokról, állatelhajtásokról⁹, és az ilyenektől nem véd meg a győri főkapitány sem, aki pedig még 1605-ben biztonságot ígért a Győr és Pannonhalma közötti térségnek. És a menekülés sokszor továbbra is csak a futás, az elköltözés volt.

Aztán csak 1686-ban, mikor a keresztény seregek bekerítik Fehérvárt, török szét reccsenve a falut odabilincselő török rablánc, menekül meg az 1526 után éltek hatodik nemzedéke a leselkedő erőszakos haláltól, a rabság, a bujdosás és a javak elvesztésének rémétől.

5. Az eddigieket összegezve elmondhatjuk, hogy a változás 17. századi tendenciája ellentétes az előzőével: az 1650-es évekre erőre kap a község, és a tragikus évtizedek után visszaesésekkel ugyan, de elér a krízis határára: a nagy beteg fölépülhet, megmarad. A zuhanás tehát és a mély verem pereméig való kapaszkodás mintegy száz évig: 1550-től 1650-ig tartott. Utána a földesurak telkes helyeikre új telepeseket is verbuválnak, így új összetételű népesség veszi föl a küzdelmet az életért a természettel és a jobbágyterheknek – amelyek a néhány évi mentesség után könyörtelenül jelentkeznek – ugyancsak súlyosbodó terheivel.

6. A faluról szólva szervezett, vezetett közösséget kell keresnünk. Megkérdeznünk: mi történt a valamikor a középkorban, az akkori szinten kiépült önkormányzattal, intézményekkel, van-e még élő közösség a fent mondtak után is? Erről valójában nem sokat tudunk, de annyi bizonyos, hogy keresve, hogy nyomokban megvannak. A falu jelképe, a templom végig romos állapotot mutat, de folytonos készülődést látunk az újjáépítésre. (Az 1698-as egyházi leltár nyomán magunk elé képzelhetjük a templom belsejét is: romladozó oltár fölött egy feszület és a passauai Mária-kegykép másolata uralja.) Nem megnyugtató a temetkezés gyakorlata, a látogatási jegyzőkönyv szerint „nincs állandó temető, és nyílt téren temetkeznek.”

A hívek gondozását csak ritkán végzi pap, többnyire csak lelkészként szolgáló tanult ember; a falurészek saját bírói 1640 utánról viszont név szerint ismertek *Buzgó Miklós*: (Nagy-Nyúl), *Tott György* (Káptalan-Nyúl) és *Szántó Péter* (Kis-Nyúl). 1676-ból mesterről, azaz tanítóról is tudunk, sőt – ami ekkor még kivételesen ritka – *Szechény Gyeörgy* személyében jegyzőt is említenek. A közösség erejét megosztó hatásával kezdetben gyengítheti, többségivé válva viszont a református lelkész vezetésével erősítheti az új hit, amelyiknek a korszak végére mindkét ága: a kálvinista és az evangélikus is visszaszorulóban van, miután az egyházi földesurak hatására újra erősödik a katolikus vallás.

7. A hadi események, a földönfutás és a szorosabbra font életvitel következtében parlaggá vált a föld, elvadult a határ, járhatatlanná váltak az utak, sommásan szólva elbozótosodtak a szőlők is, de az ő képük közelebből nézve azért több színű. Igaz, hogy a veszedelmek állandósulásával már 1530 utánról vannak híreink elhagyott szőlőkről, és megszorodnak az eladások is, sőt ez a folyamat Fehérvár eleste (1543) után föl is gyorsul. Ekkor mind a falujukat elhagyók, mind a nem kevés külső tulajdonos szabadulni igyekeznek a birtokuktól. Az 50-es évek közepén valóban hallani bozótos hémai szőlőkről, sőt a templom fönntartását szolgáló ún. oltárszőlők pusztulásáról; a századfordulón, 1594–1606 között pedig valójában gazdátlanná válnak a nyúli szőlők. Velük szembeállítható adatok viszont, hogy épp a század közepén még mindig megvan 22 oltárszőlő, 1568 és 91 között néhányszor már dézsmálni is tud az uraság. Sajátos, hogy az ültetvények fönntmaradását sokszor olyan merész vidékiek (extráneusok) biztosítják, akik még a falu pusztulása idején is megművelik szőlőjüket, de velük együtt ezt teszik a hegyben megbújó helybeliek is¹⁰. A földesurak azzal, hogy szorgalmazták a karbantartást, a felújítást, a telepítést, vagy az elhagyott szőlőt a dézsma biztosítására más kezére adják, szintén a pusztulás ellenében kívánnak cselekedni.

A katonai helyzetből fakadó létbizonytalanság, a megcsappant gazdasági erő és a megfogyatkozott munkáskéz azt eredményezi, hogy a határ nagy része műveletlen, de a szőlők és művelők is csak 1640 tájára feledik el a település és a növényi kultúra korábbi pusztulását. A parlagon heverő földdarabokat egyébként az uraság szomszéd gazdáknak adja bérbe legelőnek, vagy hajdúknak a Bécsbe messziről felhajtott állatok feljavitására.

8. A megélhetés alapját az úrbéres gazdának a még megművelt telek, a zsellérnek a tehetősebb telkesnél természetbeni juttatásért, az urasági szőlőkben és az újra szaporodó külsősökében pedig pénzért is végezhető munka – mert a jobbágyi robot csak kényszeredett, mint a Káptalan 1644-es szerződése tanúsítja – biztosítja. A bevándorló és telkesként a faluban vagy zsellérként növekvő számban a hegyen is megtelepedő mindenféle embernek (ilyenek a hontalanok, a török elől menekülő délvidéki tótok vagy horvátok, a dezertáló jobbágyok és katonák, a szívesen fogadott szőlőmunkások és más zsellérek) viszont a megvásárolható vagy elfoglalható parlag, szőlő, erdei föld jelenti ugyanazt.

A lakosságot erőre kapni leginkább a bortermelés és az állattenyésztés segíti. Ezek jelentenek piacot, pénzforrást a még oly szegényes családi gazdálkodásban. Terményre, állatra vevő a győri polgárság, a katonaság és a bortermelést nem űző vidékek népessége. (A lakosok gazdasági ügyleteiről – adás-vétel, cserekereskedelem, hitelfelvétel vagy -folyósítás – a fönntmaradt végrendeletek tanúskodnak, és egyben jelzik a városhoz való kapcsolódást, sokszor az odaszakadt, de vissza nem térő földieken keresztül.) A korabeli életet fölillantó írások – a fentiek mellett főleg 1650 után ilyenek a fölvetett sérelmi panaszok is – lassanként már normalizálódó

körülményeket jeleznek, de azt is elárulják, hogy a vidék gazdasági régiói közül még mindig a mi környékünk a leggyengébb, mert hisz 1686-ig, a teljes fölszabadulásig ide van legközelebb a török.

9. A falunak az időszak végére érvényes, számítgatáson alapuló lélekszámáról az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyvből azt tudjuk, hogy az bizony kicsi. Hegyen-völgyön mindössze mintegy 430 ember él ekkor, és hogy többségük felnőtt, valamint katolikus (70 %, a másik két vallást 14-16 % képviseli); a lakosság fele nagy-nyúli, negyede-negyede pedig kis- és káptalannyúli. (A hegyet – bár egyre népesebb – külön nem tartják nyilván, mert nem hivatalos község, és az ottani megtelepedés ekkor még tiltott dolog is.)

A török uralom vége szakadását Nyúlon a hegyaljai, 1686-ból való Mária-szobor is hirdeti. A falunak ezt a legrégibb műemlékét az akkori nádornak, Esterházy Pálnak a felhívására állíttatta a nálunk is szőlőbirtokos család valamelyik tagja (talán a Győrött is megtelepült valamelyik ág egyike) és Bubnich Mátyás győri kanonok¹¹.

10. Arra a kérdésre pedig, hogy a 16. századi és az „annyi balszerencse” utáni falu helyét is, lakosságát illetően is azonos-e korábbi önmagával, minden kétséget kizáróan nem, csak valószínűsítve lehet válaszolni. Biztosra vehető, hogy a korábbi lakosok közül többen a hegyekben vészelték át a legnehezebb időket is, még inkább pedig, hogy az elmenekültekből valakik mindig visszatértek. Nélkülük nem ismernénk pl. középkori helyneveinket, amelyekből többet csak a szájhagyomány örökölt át. Talán úgy lehetne fogalmazni, hogy a település akkori életére a szakaszos folyamatosság, ebből is adódóan a részleges azonosság az igazán jellemző.

Az viszont bizonyos, hogy a hosszúra nyúlt időszak századokkal vetette vissza a társadalmi-gazdasági fejlődést.

V. Talpra állás, fölzárkózás (1700–1848)

(Az időszak kezdetének ugyan 1700-at vettük, de akkor járunk el helyesen, ha ezt az 1683 és 1715 közötti harminc évnyi átmeneti periódust külön is számba vesszük. Azért pedig, mert a török Bécs elleni kudarcos fölvonulását-támadását még messze nem követték békés esztendők: a táj és benne a falvak kezdetben – az ide-oda vándorló megtelepedést keresőknek köszönhetően – képlékeny állapotba kerültek, majd fellángolt a kuruc szabadságmozgalom elhúzódo belháborúja. Nyugalom és építkezés csak az 1710-es évek közepén indulhatott meg.

Ezeknek az évtizedeknek a történetét röviden összefogni nem könnyű tehát, amit tovább nehezít, hogy kevés az idevonatkozó dokumentum. Ha mégis akarunk valamilyen képet alkotni a történésekről és folyamatokról, ezeket a forrásokat kell kiaknáznunk.)

1. Az átmeneti időszakként kezelt évek első emléke a már fentebb ismertetett *Mária-szobor* a maga 1686-os feliratával. (Ha a dátumot csak hivatkozásnak tekintenénk, erre rácáfol Bubnich Mátyás végrendelete, melyben ő maga említi, hogy a szobor 1690-ben már állt.)

Hasznos népszerűségi dokumentumot találhatunk a győrszentmártoni kereszteltek anyakönyvében, ahol 1690 és 1697 között főként keresztszülői minőségben 44 nyúli lakos szerepel. A nevek sorában olvasható 19 új, tehát 1677 után Nyúlra bevándorolt személy neve is.

A bécsi hadviselés 1702-ben katonafogdosásba fogott, hogy legyen elég embere a spanyol örökösödési háborúban. Írva van, hogy az erőszakos akció elől a fegyverfogható férfiak elrejtőztek a Bakonyban. Ennek emlékét őrizheti a Nyúlon gyűjtött szállóige is: *Bakonba az erdő*. Amint pedig fellángoltak a kuruc-mozgalmak, a császáriak súlyos beszolgáltatásokkal terhelték a járás népeit, ráadásul az engedetlen falvak megregulázására a katonaság garázdálkodott, fosztogatott, gyűjtogatott. Kevéssel azután az 1704-i koroncói csatából visszavonuló Heister-vezette labanc csapat valósággal elpusztította, átmenetileg újra néptelenné tette a környéket; Nyúlt is ekkor égették fel a rác különítmények. Ennek szomorú emlékét mindmáig őrzi a falu, talán őrizte egy évszám is a hegyaljai szobor lábán. A megyéhez benyújtott jelentésükben a kisnyúliak le is írták az elszenvedett károkat: elhajtottak tőlük 37 ökröt, 3 lovat, 2 tehenet; elvittek 6 szekeret és 13 forintnyi hadieszközt.

1710-ben elérte a megyét a pestis, és 1711. április közepéig szedte az áldozatait. A járvány szintén mély nyomot hagyott a lakosok emlékezetében: a Mária-kép talapzatán a legutóbbi kevéssé gondos felújítás előtt még ott állt a sorscsapás éve. Erre még sokan emlékezhetnek. A veszteségekről nincsenek adataink, hacsak az nem, hogy saját számolgotásaim szerint az 1698-as lélekszám (430) és az 1713-as családszám (67) összevetése alapján a község lakossága a 15 év alatt nem gyarapodott egyetlen fővel se. Ebben benne van az is, hogy a pestis a felnőtteket, a szülőképeseket tizedelte, márpedig ekkor az itt élők zöme (65 %-a) felnőtt volt. Az 1600-as évek jelentős lakosságcseréje után talán újabb nagyarányú népességmozgás is történhetett? Ha így volt is, a dandárja még hátra volt: a betelepülők tömegeihez képest mind vékonyabb lesz az „öslakosság” rétege. De ez már a következő 80 év története. Most, az 1710-es évek legelején a falu életének egészére is a stagnálás a jellemző, és ez a kifejezés még enyhének is mondható.

2. A település új szakaszának egészét illetően azokat a minőségi változásokat emelhetjük ki, melyek szerint a falu akkori lakója immár teljesebb életet élhet; a fölszaporodott népesség magasabb szintű közösséget teremthet; az anyagi és szellemi műveltség idővel mérhető lesz a kor mércéjével; és kezdetét veheti a földesúri és állami terhek könnyítésének küzdelme. A beköszöntő százévnnyi béke is hozzájárul, hogy időszakunk újabb csúcst jelenthessen a település történetében.

Mivel a községben az időszak legszembetűnőbb jelensége a népességnövekedés, érdemben először vele kell foglalkoznunk. Amit elmondunk, azt a plébániai anyakönyvekből, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből, a különböző javak összeírásából és az első országos népszámlálásból vesszük, de idevonjuk az adatokból jövő következtetéseket is.

A lélekszám emelkedése a hódoltságot és a háborúkat követő fokozott természetes szaporodásból, valamint a beköltözők nagy számából adódik. 1713 és 1720 között 73, 1735-ben pedig további 49 új névvel is találkozunk, velük együtt 1748-ra 846 főre, az ötven évvel korábbiak majd kétszeresére nő a lakosság, 1786-ra pedig – bármennyire hihetetlen – 2083-ra, ami újabb 250 %-os szaporulat. (Hasonlókat mutatnak az országos adatok is.) Az ütem később lelassul, de 1840-ben már így is 2476 fő lakja Nyúlt. A gyermekáldás ugyan hullámszó, mert 1778 és 1819 között évi 65-135 születést jegyeznek be, de a leggyakoribb a száz fölötti szám.

Ami a közelebbi lakóhely szerint való megoszlást illeti, hovatovább nem a három községrész (*Kis-, Nagy- és Káptalan-nyúl*), hanem a *Falu* és a *Hegy*¹² közötti eltérésekre, számarányokra kell figyelnünk. Utóbbit igazában csak később kezdik számon tartani, mert ő veszi fel ugyan a zárt és behatárolt úrbéres *Falu* lakossági többletét – és persze a zsellérként beszívárgó családokat is – de a 17. században elkezdődött benépesedése nehezen követhető folyamat, és a terület nem is önálló. Az újonnan jöttek zöme a nevekből ítélve belföldi magyar bevándorló: *Alföldi, Anchely, Barsi, Becsei, Csanaki, Dudary, Kállai, Kapussi, Karcsai, Kozáry, Lendvai, Mecséri, Megyessi, Muraközi, Nyitrai, Pokvári, Posgai, Potyondi, Sári, Sütöri, Szalai, Szemenyei, Szemerei, Szentkirályi, Váczi, Veszprémi*; de sok a mosoni vagy külhoni német, illetve délszláv származású: *Antalovich, Bellovics, Bitter, Gardenics, Keller, Kéring, Klemencsics, Koller, Kolonics, Krisko, Lakovics, Luka, Marankovics, Pechman, Rhádó, Saller, Suskovics, Szakatics, Szipkovic, Tisler, Tokovics, Vellavits, Vitovics*. (A példák az első valahányadik rajok neveiből valók) A csoportokhoz tartoznak a már ekkor kettős nevet viselők is: *Gutricska másképpen Tóth, Horváth vagy Mancha, Kéring másképpen Takács, Paisovics másképp Csizmadia*. A szláv származásúak egyébként jellemzően a nagy-nyúli hegyen, az écsi szélben bukkannak föl. A teljes hegyben letelepedők lélekszáma aztán a szakasz végére meghaladja a faluban lakókét.

A beköltözés csak egyik része a bonyolult lakossági cserélődésnek, mert vele egy időben a jobb lehetőségért föl-fölkerekednek a már itt lakók is, hogy tőlünk keletebbre a még üresebb részeken – esetenként jobb feltételekkel – telepedjenek meg, vagy éppen régi helyükre térjenek vissza, mint ahogy ide hozzánk is térnek meg a valamikor elmenekültek közül. Hozhatunk példát is az ekkor újonnan fölbukkanó, de akár a régi névsorba is illő nevekből: *Borbély, Farkas, Fejér, Fekete, Hangyál, Kalmár, Kotsis, Oroszlány, Pintér, Polgár, Rajos, Sulok* – és még néhány további foglalkozásnév: *Csapó, Gerencsér, Gombkötő, Juhász, Lakatos, Szijjártó*.

Úgy tűnik, hogy míg az 1600-as évek elején keveredést eredményezett a csere, most nagyszabású feltöltődést. (Ismét fölmerül a kérdés: azonos-e a település egykori önmagával? Ha csak a lakóit tekintjük, bizony aligha. Mégis nyúliakká lettek az újonnan jöttek is: asszimilálta őket a táj, a lakókörnyezet és az itteni régóta változatlan életmód.

3. Mit tudhatunk az időszak lakosságának társadalmi állapot, jogállás szerinti megoszlásáról, vagyoni helyzetéről vagy éppen foglalkozásáról? Nos pl. az 1792-i születési anyakönyv számadatai alapján a meghatározó rétegek 60 %-a úrbéres jobbágy (1/8 teleknél nagyobb földet művelő gazda vagy föld nélküli házas és házatlan zsellér), 40 %-a pedig a jobbágytelkeken kívüli szőlőbirtokos vagy szőlőműves. A jobbágyok urai Kis- és Nagynyúlón 1777 óta a Szombathelyi Papnövelde, Káptalannyúlón továbbra is a Győri Káptalan. A jelentős számú hegyi vincelléreket, szolgákat a külbirtokosok tartják, foglalkoztatják. A lakossági igények szerint kiépül az iparosok és főként házaló kereskedők szolgáltatói köre, benne a kovács, bognár, varga, csizmadia, takács, szatócs.

Az úrbéres lakosságról van részletezőbb kimutatásunk is, mégpedig a Mária Terézia-féle úrbéri szerződések adataiból. Így 1767-ben a három elkülönült falurészen összesen 106 telkest találunk, mellettük 179 házas és 10 házatlan zsellért, ami bizony szegénységre vall. A gazdák közül 28 a 12-18 holdas, 69 a 6-12 holdas és 9 a 6 hold alatti birtokos. Ennek a rétegnek a vagyonáról az 1700-as évek első feléből adnak képet a javak összeírásai. Az 1713-as szerint 73 gazdának és 23 zsellérnek együtt van 67 ökre, 81 tehene, 55 növendékmarhája, 53 lova, 120 juha-kecskéje, 43 disznója, 433 mérő gabonája, 46 mérő árpája, 638 akó bora.

A *Hegy* esetében egy ideig szintén csak a *Falu*-ban lakók vagyoni részesedését tartják számon, különböző szempontok szerint. Tudjuk, hogy 1715-20 között a telkeseknek átlag közel 12 kapás (1 kapás: egy nap alatt megkapált) szőlője van, az alzselléreknek pedig 13-nál is több. (Köztük lehetnek a telket-házat az örökösnek már átadó idősebb gazdák is.) 1749-ből azt is ismerjük, hogy az úrbéresek 75 %-ának van szőlőbirtoka, de azért találunk följegyzést másokról is. 1730 körül már számottevő a külbirtokosi réteg, hiszen tízen vannak csak a megyén kívüliek is. Ugyanekkor kimondottan hegyi lakost 39-et tartanak nyilván, nekik 32 mérő szántójuk mellett 256 akó bortermeük is van.

(Megjegyezzük, hogy a nyúli szőlők szőlőhegyet alkotnak, ami a szőlőskertnél magasabb besorolás, valamint hogy a sokorói – egyébként közepes – borok között az itteni mindig a jobb minősítést kapja, és hogy a győri piacon talál vásárlókra.)

A földesúrral nyilvános megegyezés alapján kialakított szőlőhegy jogi helyzetét: a birtokosok jogait és kötelességeit egy intézői szabályozás már 1670 után megfogalmazza, ebből nő ki az 1800-as évek első harmadában a fölesúri rendszabás, amelyiknek a 19. sz. eleji kimunkált formája, az akkori rendtartás szövege fön is maradt. Ennek sem a hegyközség a megalkotója, hanem a szombathelyi hűbéres uraság, részletes meghagyásai pedig

pontokba foglalják az elvárt, betartandó rendet a szőlőhegyen¹³. Ha meg azt kérdezzük, hogy hol is feküdt a község nagyobbik szőlőhegye, nos az 1840-es térkép ezt is rögzíti: nem máshol, mint a *Cseh-hegy*-en, a *Kőhányás*-nál és a *Cinege* fölött, egyszóval az erdők alatt, az irtásföldeken. A *Gerha*, *Héma* és *Bent* urasági szőlőbirtok.

4. Hogy milyen lehetett ekkor a falu és a határ képe, azt elsősorban a korabeli térképekről olvashatjuk le, de visszavetíthetünk egyes, nemrég még látható formálódásokat is. Zárt utcásor mind az 1760-70-es évekből való térképen, mind az 1840-esen mindössze kettő van: az egybeépült *Nagy- és Káptalannyúl* (ez a mai Kossuth utcának a két útszéli kereszt közötti szakasza), valamint *Kisnyúl* (Arany J. u.). Házcsoportokat tüntetnek föl a térképek a *Gerhá*-n, az *Alsó-Hémá*-ban, a *Hémá*-ban és a mai *Mikes utcá*-ban. A faluvégeken kivezető utak nyíltak a határba, bizonyos részein az utcáknak pedig közök tették lehetővé a kertek alá való kijutást: a *Pap köz* a plébánia mellett és egy-egy a Kossuth u. 45. és 82. sz. ház udvarán. A hegyből közúton lejutni az első térkép szerint csak az *Alsó-Hémá*-n át lehetett, a második már jelzi a *Szurdok*-ot és a *Poros út*-at (Jókai u.) is. A falun kívül futó távolsági utakból ekkor megvan még a határban a *szentmártoni út* – a faluvégekhez csatlakozó bekötő utakkal –, a korábbi hegyaljai *nagybarát-écsi* országút nyomvonala ekkor már a falu tengelyében látható. Fontos út még a Nyúlt keresztező *tényő-töltéstavai út* (korábban: sóút), és a *Ság*-ra átvezető is.

Az utcaképet a faluban az alacsony és hosszú, vályog- vagy tömésfalú házak uralták, előttük többnyire lombos szilfákkal. Egy-egy udvarban több család háza is állhatott. A korábbi térkép és leírás jelzi a középkorira valló „masszív” templomot, a plébánia majorszerű épületét, valamint a kis- és nagynyúli urasági majort. Korán létezhetek már az uradalmi kocsmák is (kettő a templom mellett, 1-1 a *Régiposta út* (Szabadság u.) felső végénél, illetve a „*Sárkánlik*”-nál (Kápolna u. eleje). A hegyi kápolnát csak a későbbi térkép jelöli, pedig egy útmenti stációs állomás már 1710-ben is állt azon a helyen. Azt később nyilván kápolnává bővítették, mert az 1830-as egyházlátogatási jegyzőkönyv már akként említi. Ugyanitt olvasható, hogy van a kegyúr által építtetett iskolaház is, a régiek emlékezete szerint a Kossuth u. 53. sz. ház telkén.

A mostani templomot az 1876-os jegyzőkönyv szerint 1780 körül építették a „kiégett üszkös falak”-ból – tehát az előző leéghetett. Építtető szintén a kegyúr volt, a munkából a hívek fogatos és kézi erővel vették ki a részüket. A tervezéshez vélhetően Fellner Jakab munkáját vették alapul, a festményeket Dorfmeister István készítette, így rangos épület a nyúli templom. (Részletes története a következő tanulmányban olvasható.) A temető az 1748-as jegyzőkönyv szerint „a templomtól elég távol van, sövénnel bekerítve.” (Ezen kétségkívül a mostani hely értendő, de már erre célozhatott a fent idézett 50 évvel korábbi megállapítás is, hiszen az országban már a 16-17. században megkezdték a templom körüli temetők felszámolását, és ez Nyúlon is megtörténhetett.)

A hegyen állandósult létesítmények voltak a dézsmapincék (*Cseh-hegy, Sárkánlik, Vaskapu, Egeše, Bent*), itt gyűjtötte és tárolta járandóságait a jogokat gyakorló földesúr.

A községrészek határát a K-Ny-i irányú kifutó utak jelezték, ezek vezettek a *Pándzsa* két földuzzasztott szakaszán létesült malmokhoz is. A határban a művelt terület úgy oszlott meg, hogy a falu környéki földek az uraságok majorsági kezelésében voltak, a gazdák a határ északi és délkeleti részén művelhették az utolsó nyilas osztással rögzített telkeiket. Rajtuk kétnyomásos kötelező rendszerben váltotta egymást az őszi és a tavaszi vetés, ezzel lehetővé vált a nagy térségeken folyó szántóföldi legeltetés is. Állandó helye volt a háztartást ellátó növényeknek: *Borsó-földek, Kenderes, Káposztások*. Helyüket sokáig őrizték a dűlőnevek az écsi határnál, a *Gerhai-kanális* mentén, a *Szabadság utca* tájékán és a határ északkeleti részén az ér partján. Az 1840-es térkép rögzíti a füves legelők helyét is a *Kisnyúli tagút* sávjában, az ökörmézőt a *Füzes-telek*-ben, és az erdei legelőket a tényői határ mentén, továbbá a kiterjedt réteket a kisnyúli falurész alatt és fölött. Az 1700-as évek végén kenyérgabonaként főleg rozst termelnek, nagyon korszerűtlen és veszteséges módon folytatva az aratást és a betakarítást. Új takarmánynövény a lucerna és a lóhere, de az állatok továbbra is szalmán telelnek át, és nagyon leromlanak. Fokozatosan kezdik termesztetni a krumplit is, vele biztosabb alapja lesz a háztartásoknak.

5. Az összefoglaló névvel *Három-Nyúl*-ként emlegetett település *Kis-, Nagy- és Káptalannyúl* néven kisközségekre tagolódik, az 1710-es évekre visszamenő pecsétjük szerint is három bíró vezetése alatt. A *Hegy – Kis- és Nagynyúlhegy*, valamint *Hencs* megjelöléssel – része a *Falu* egységeinek, és csak idővel rendelik külön bíróság alá. (1848-ban fogalmaznak így az ott lakók.) Papja, tanítója most már állandóan van az őket közösen tartó három falunak, 1819-ben pedig ismét találkozunk jegyzővel is. A plébániai anyakönyveket 1718-ban (születési) és 1746-ban (házasultak) nyitják meg. 1748-ra az újra katolikus község 516 falusi lakosából már csak 14 a más vallású, a hegyben ugyanekkor 350 katolikus él. Szent Ferenc Társulat néven hitbuzgalmi egyesület is alakul. Az iskolában, ahova a hegybeliek is járnak, a tanítás a három téli hónapban folyik, tantárgyak pedig az olvasás, számolás, katekizmus, ének; az írás nem kötelező.

Peres ügyekben az úriszék jár el. 1836-ban pl. az iskolamester panaszát követően elmarasztalja a hegybelieket, mivel azok nem viszik be a fűtésre előírt ölfát, és elutasítja a védekezésüket, miszerint nincs ülőhelye a gyerekeiknek, mert lenne hely a padok számára. 1842-ben nem ad helyt a káptalannyúli boltos L. Pállal szembeni keresetének, mondván, hogy annak fiát, Martzit nem kaphatta lopáson a boltos neje és lánya, mert ágyban fekvő betegek voltak.

Megvan a tiszte az előljáróságoknak és a gazdaközösségeknek is: ők fogadják föl a csendbiztost, a csőszöket, pásztorokat.

6. A társadalmi fejlődés a gazdákat és zselléreket érinti. Mária Terézia intézkedése kötelezővé teszi az úr és paraszt közti szerződést, szabályozza a kapcsolat formáit, és megszabja a terheket¹⁴. (Az 1424 holdnyi úrbéres területen 24 magyar hold és 10 kaszás rét tesz ki egy telket, a robot heti két nap gyalogos vagy egy nap ígás munka, hozzá évi két hosszú fuvar; jár az úrnak a kilenced és hegyvám, kötelezők bizonyos ajándékok, szabályozzák a fakitermelést, a legeltetést és a jobbágy bormérési jogát.)

Az úrbéres lakosság megoszlása a következő:

	<u>Telkes</u>	<u>Házass zsellér</u>	<u>Házatlan zsellér</u>
Nagynyúl	54	101	10
Kisnyúl	28	72	
Káptalannyúl	24	6	

Látható, hogy Kis- és Nagynyúlon nagyfokú a zselléresedés.

A telkesek rétegződése:

	<u>¾ v. kisebb</u>	<u>½ v. kisebb</u>	<u>¼ v. kisebb</u>
Nagynyúl	21	33	–
Kisnyúl	7	20	1
Káptalannyúl	–	16	8

(¾ telek = 18 hold; ½ telek = 12 h.; ¼ telek = 6 h.)

Mindkét kimutatás jelzi, hogy a népesség szaporodása a telkek rohamos osztódásával jár, a parcellák egyre kisebbednek, mind több lesz a negyed, majd a még kisebb telek, a nyolcad, sőt a még kisebb, aminek alapján már zsellérnek számít a gazda.

A reformországyűlések jótékony hatása már 1840 körül jelentkezik: aki teheti, fölszabadíthatja magát, örökváltsággal birtokolhatja úrbéres telkét, a jobbágyság 1848-as eltörlése pedig megsokszorozza a falusiak munkakedvét. (A hegyi zsellérek jogállását kérelmükre tisztázzák, megszűnnek az ő kötöttségeik is.)

7. A korszak békéjét két hadi esemény zavarja meg: az 1809-es kismegyeri csata idején franciák állomásoznak a faluban, a benti dézsmapincében pedig – mint nemrég kiderült – fogságba esett magyar katonákat tartottak fogva, akiket a kivégzés elől egy velük lévő talpraesett és bátor kismegyeri lány mentett meg. (A helyszínen emléktábla őrzi az eseményeket.) 1848-ban pedig a *Hegyalja*-n keresztül – ahogy Petőfi írja – „*Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva.*” A szabadságharcban sokan állnak nemzetőrnek, többen pedig a reguláris seregben szolgálnak.

Nem kímélik a községet a természeti csapások sem: 1739-ben újra itt a pestis, 1763-ban földrengés volt, 1831-ben a kolera pusztított.

8. Ennyi fért a fejezetbe a másfél század történetéből. Az elmondottak nem sorakoztak időrendbe, mert nehéz is lett volna, nem is lett volna célszerű úgy fölvonultatni őket. A különböző jellegű metszetek most is filmszerűen húztak el előttünk, de talán kiadtak valamiféle összképet. Azt bizonyára sugallhatták, hogy a falu fejlődésének kulcsfontosságú szakaszában jártunk, hogy ez alatt az idő alatt mind civilizációban, mind anyagi és szellemi kultúrában nagyot lépett előre a közösség. Vége szakadt a lidérces létbizonytalanságnak, és jobb módba jutott legalább egy része a lakosságnak.

VI. Nagykorúsodás és hányatott sors (1849-1945)

1. Történeti szakaszaink végét rendre azzal zártuk, hogy a bennük látható fejlődés jócskán mássá tette a korábbi falut és annak társadalmát. Legutóbbi 1848-49-es időhatárunk ezen messze túlmenően az egész addigi történet végére tett pontot, hiszen lezárul a földből élők többségének jogfosztottságban eltelt ideje. Ezután veszi kezdetét a most tárgyalandó szakasz, amely kis híján száz évet felölelve 1945-ig, a II. világháború végéig tart. Ez az időszak elhozza a településnek és népének a nagykorúsodás évtizedeit, de sorsuk megint hányatottá válik.

Az áttekintésre váró kor már élő múltat jelent, hiszen élnek olyanok, akik abban élték le fiatalságukat, ugyanakkor kezét foghattak a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben születettekkel is. Napjaink egyébként is sok vonásukban tekinthetők közvetlen ősüknek az 1900 előtti és utáni fél századokat, mert most éljük az akkori életkörülmények egyik-másikának gyökeres megváltozását.

2. A szabadságharc bukásával induló események láttán az a benyomásunk, hogy már ekkor fölgyorsult a történelem, ami azt figyelembe véve, hogy a nép valójában most kezdi írni a saját történelmét, könnyen el is fogadható.

Bár éppen az első évtizedek, az önkényuralom ideje (1849-1867) ennek az ellenkezőjét sugallják, mert mintha nálunk is megállt volna az idő: alig van miről beszámolnunk. Országos példák nyomán mondhatjuk, hogy a falu lakosságát a jobbágyfölszabadítás végrehajtása foglalta le. Végig kellett járni a tulajdonba jutás állomásait amiatt is, hogy az uralkodó ugyan nem vonhatta vissza a mentesítő törvényeket, de újraszabályozta őket: küzdeni kellett a dézsmát és robotot megtartani akaró földesurakkal, részt kellett venni a birtokrendezés folyamatában, az úrbéres gazdálkodás velejáróinak fölszámolásában (nyomásrendszer, közös használatú földek, telki többletföldek birtoklása stb.), a hegyi zselléreknek pedig az egyenlő elbánás elismertetésében. 1855-ben korszerűbb telekkönyvi rendszert vezet be a császári igazgatás: ennek kapcsán is látható, hogy a közigazgatásnak még a nyelve is német: (községünk 1856-os térképének felirata: Dorf NYÚL in Ungarn Raaber Comitatus), és az is tudott dolog, hogy még falusi bírók állítása is csak a hivatal jóváhagyásával történhet. (A nyúli eljáróság

ekkori működéséről való adat, hogy 1864-ben megszerkesztik válaszukat egy tudományos, múltat és helyneveket tudakoló magyar körlevélre. Belőle az látszik, hogy a szülőfalu ismerete a régi öregektől hallott dolgokra épül, de az is, hogy ez az ismeret nem ér el a messzi múltba, mert semmit sem tudnak a falu nevének eredetéről, a település kialakulásáról, a község első írásos nyomairól.)

3. A kiegyezéstől az I. háborúig tartó időben aztán az életnek szinte minden területén változás következik be. Változás a különböző helyszínekben, színtereken, helyzetekben, jogállásokban, állapotokban stb.

A határ egységei most is szántók, mezők, legelők, kaszálók, erdők, szőlők és vízállások, de helyük, méretük az önálló gazdálkodásra való áttéréssel, a szerteszét található tulajdonok egybevonásával (1868-as tagosítás Kis- és Káptalannyúlón), a majorsági földeknek a határ távoli részén történt kiadásával, a vízfolyások szabályozásával megváltozott. A korábbi jobbágytelkek helyén ekkor létesül a *Tüzes-telek-major* (Győri Káptalané),¹⁵ az *Új-major ~ Henz-tag* (a községé, bérlők használták), a *Papnövelde-major ~ Markovszky-tag* (Szombathelyi Szemináriumé, nagybérlő használta); a *Pap-tag* és a *Mester-tag* nevű illetményföldek is másutt kerültek kimérésre. Az állóvizek kiszáritásával a 70 holdnyi nádas tavakból egyetlen kisebb maradt, a két nagy tófenék helyét az *Öreg-hegy* és a *Pánzsza ~ Pándzsza* között közlegelők foglalták el. A vízrendezés folytán meghaltak a tóalmok – pótlásukra szélalmokat építettek, egyet pl. a temetővel szemben. A „roppant mélységű vízmosott árok”, a *Szurdok*, amelynek hordaléka a hegy lábánál jócskán módosította a terepviszonyokat, alighanem mostantól torkollott egy a falun átvezető kanálisba, amely időnként kiöntve *Káptalan-Nyúlón* árvizeket okozott.

A gazdák kezére került közlegelőkről kiszorult a századok óta folyt ökor- és csikólegeltetés; a szántókon, melyeken a művelést kezdték átvenni a korszerűbb vaseszközök (eke, fogas, vetőgép, lókapa), csak időnként fordul elő ugarolás; arányaikban lassan megnőnek a kapásterületek és a takarmánynövényekkel bevetettek, hiszen a falunak viszonylag csak egy kevés rétje van *Kis- és Nagy-Nyúlón*. A hegyi első vonulaton további szőlőkhöz jutottak a gazdák, de a hegy képét majd az 1880-as évektől a sors a filoxéra tragikus megjelenésével rajzolja át. (A megelőző 150 évben szőlőt látott mindenütt az, aki körbetekintett a tájon, most szántók és füves térségeken árválkodó gyümölcsfák sávjai és csoportjai lepik el az oldalakat.)

4. A település képe egy ideig még lényegesen nem változik. Mégis megjegyzendő, hogy a gyorsabb lélekszám növekedés nyomán kezd kiépülni a *Hegyalja*, és megtelőben vannak a *Hegy* utcái. A lakosság egyébként a háborús éveket nem számítva állandóan nő: a két és fél ezres létszám az időszak végére ezerrel nagyobb lesz. 1900-ban a *Falu*-ban 240, a *Hegy*-ben 362 házat találni, zömük tömés és vályog, tetejük nád és zsúp. Az alapvető társadalmi rétegződést illetően ugyanezen időben 794 családfő kis- és középbirtokos, 443 pedig csekély földdel napszámos vagy mezőgazdasági munkás. (Az arány bizony nem hízolgó, utóbbi számra

magyarázat a telkek aprózódása és a szőlők pusztulása. Ezek miatt is vándoroltak ki sokan ez idő tájt Amerikába.) Az önállóságukat feladni kényszerült emberek nagyobb gazdánál mint részes aratók, az uradalmakban pedig – sokszor távoli településeken – mint cselédek, aratók, hónaposok, keresték/kerekítették ki kenyerüket, de kezdtek tájékozódni a gyárak felé is. A rétegek közötti mozgás a korábbiaknál nagyobb, illetőleg tragikusabb: a gazdák közül a földek elaprózódása mellett a rossz gazdálkodás, esetleg a könnyelmű életmód miatt sokan eladósodnak, elszegényednek. Lehet persze vagyonosodni is: kemény munkával, érdekházassággal, egykével. De ez a ritkább.

5. A község-szervezés, a közösség szervezése, a községi szerveződések jelentős állomásokhoz érkeznek. A földesuraktól való megszabadulás véget vetett a feudális széttagoaltságnak, érdekszülte elkülönülésnek: 1885-ben a három – vagy ha tetszik hat – községrész kettőbe olvad: *Nyúlfalu*-vá és *Nyúlhegy*-gyé leszünk. (De mert a *Falu* és a *Hegy* ügyis ezer szállal kötődik egymáshoz, később: 1940-ben ez a kettő is egyesül.)

Az előjáróság szervezi a település életét: ahol kell és lehet, fejleszti is a községet. Ennek keretében megnyitja a *Vasút sor*-t (1896), házhelyeket osztva kialakítja az *Újtelep*-et (a későbbi *Dózsa telep*-et, 1930), az I. háború után a részleges földreformban proletárföldeket oszt, az iparosok háza helyén fölépíti az új község-házát (1929). Gátakat épít a *Szurdok*-ba, hogy ne mélyüljön és táguljon tovább; az időszak végén mélyfúrású kúttal biztosítja legalább a község központjában az egészséges ivóvizet; éjjeli őrköt fizet a közbiztonságért.

A lakosság további gazdasági és felügyeleti érdekközösségeket hoz létre. Ilyenek a most is a három volt falurész és határ (kis-, nagy- és káptalannyúli) alapján szervezett gazdaközösségek, később a termelés korszerűsítését célzó gazdakör és a szervezett védekezésre szolgáló önkéntes tűzoltó egyesületek (alakulás: 1889).

6. A civilizáció a tőkés jellegűbb gazdálkodással erőteljesebben jelentkezik a község mindennapjaiban.

Bár a helyi utak változatlanul földesek – a velük járó és ma elképzelni is nehéz botrányos velejáróival: a sárral, porral, tengelytörő gödrökkel –, de a távolsági közlekedésben már korszakváltást jelent a vasút megjelenése (1896). Hamar lesz távolsági buszjárat is, végül hódító útjára indul a kerékpár.

A kereskedelem sokáig csak egy-két szatócsüzletet jelent, de a két háború között részben ezek száma megsokszorozódik, részben megalakul a szélesebb körű szövetkezeti áruda, a *Hangya* (a későbbi ÁFÉSZ elődje).

Nyílik a faluban *Hitelszövetkezet* is a pénzügyi akciók bonyolítására. Pénz egyébként végig kevés van a lakosság kezén, így a forgalomban is: az emberek jellemzően még nem pénzből élnek.

Bővül az iparúzó kör, a polgárosodást jelzi pl. az asztalosok, lakatosok, kőművesek, gépészek munkájának a mindennapivá válása.

Lassú az elmozdulás a ház, a lakás, a ruházat és az ételmezés dolgában. Oka részben ennek is a pénztelenség, de a régi mellé való lecövekelés, a konzervatívság is. A hagyományostól eltérő anyagú és formájú ház nem sok épül, ha nem számítjuk az újtelepieket. Az új forma a keresztház L alakú változatban és a csapott homlokú tornácos parasztházféle. A berendezésben – ha kialakítják az úgynevezett elsőszobát –, teret nyer a polgári jelleg: kettős ágy éjjeli szekrényekkel, sezlón, két nagy szekrény, álló tükör, kis asztal. A ruházat egészen sokáig, egyes mozzanataiban a II. háborúig őrzi a népies darabokat, mint a nagymándli, nagykendő, női csizma, kötényke a kisfiúkon stb.

7. A lakosság kultúrája, mely mindig mutatja egy közösség minőségét, a korszakban fokozatosan többszínűvé, behatóbbá és tömegesebbé válik. Valójában átfejlődésről van szó: a folyamatban már az elején megjelennek a végére uralkodóvá váló elemek, és a záró szakaszban is föllelni még a kiinduló állapot nyomait. Képletbe fogalmazva: a kezdeti népi műveltség fölé rakódik egy mind vastagabb városi kulturális réteg, ami később gépi hordozókon (fonográf, lemezjátszó) is megjelenik.

A kultúra egyes ágainak állapotáról a századforduló utánról vannak látteleink: apáink-anyáinkról, nagyszüleinkről, az akkori gyerekekről tudjuk, hogy közülük melyeket őriztek, melyekkel meg éltek is. Gondolkodásukban mélyen gyökereztek a babonák, hiedelmek. Ezek benne forogtak a népköltészet akkor még burjánzó vagy vegetáló műfajaiban is. Mesét ekkor már kizárólag boszorkánymesét ismertek, a népmondák és balladák is csak töredékeikben szunnyadtak a tudatuk mélyén. A népdalok legtöbb fajtáját már kiszorította a magyar nóta, a városi műdal – bár a népies változatúak még éltek –, és hallatszottak a katonanóták, valamint a gyerekek dalai, mondókás dallamai. A vallási élet ébren tartotta a helyi népénekeket, főleg a népszokásokhoz kötődőket, ha ezek már nem voltak is teljes virágjukban. A férfiak kése még faragta a díszeket, a nők keze még pingált és varrt (kivarrt, hímzett), a lábak a csárdásra és bizonyos német táncokra álltak. Töretlen és meg nem bolygatott még a nyelvkincs: a nyelvjárási szavak, szólások és közmondások, a helynévhasználat még ébren tartják a teljes hagyományt. (Róluk adott képet az 1991-ben megjelent *Nyúl község nyelvkincse*, amely a gazdag anyagnak köszönhetően nem várt országos meglepődést okozva kiváltotta a szakági kutatók nem kis elismerését.)

Ez a helyzet 1945-ig úgy módosul, hogy amit az idő kikezdett, az tovább bomlik, a kiháló elemek pedig ekkorra gyakorlatilag kihálnak. A folyamatot kétségtelenül siettette a két háború és a meginduló életformaváltás.

Az intézményes és a belőle fakadó öntevékeny művelődés mindenképpen új ösvényekre lép, és más távlatokat nyit a falu előtt. A gyors fölfejlődés lépéseit igazán csak fölhevült mondatokban lehet érzékeltetni. Mert 1868-at követően megkezdődik az új népiskolai törvény – kezdetben ugyan csak langyos – végrehajtása: a korábbiaknál nagyságrenddel többen kerülnek iskolába; 1878-ban megnyílik az átalakítással létrehozott kertaljai (Petőfi utcai) katolikus népiskola; huzavonák után bár, de 1896-ra elkészül a hémai

állami iskola – ezt megelőzően csak az S. Sz. Alajos által működtetett zugiskola jelentette a hegybeli oktatást – 1904-ben pedig nyit az ugyancsak állami albeli (alsó-hémai) iskola. (A felügyelői panaszok persze egy ideig még fel-felhangzanak: tanítani csak a téli 5-6 hónapban lehet, akkor jelennek meg a gyerekek az iskolában.)

A megkóstolt tudás öngerjesztővé válik. A századforduló után kilépnek a paraszti sorból a középiskolába menők első nemzedékének képviselői, hogy a következőkben egyre bővülő rajok kövessék őket. Tisztviselőkké, hivatalnokokká lettek, de néhányuk bejutott a felsőoktatásba is, ahonnan papként, tanárként, ritkábban ügyvédként, orvosként kerültek ki. Az otthon maradó fiatalok egyletekbe szerveződnek: Legény- és Leányegylet, Katolikus Kör; gazda- valamint háziasszony-tanfolyamokon vesznek részt. Folytatnak műkedvelő tevékenységet is: színdarabokat játszanak, magas színvonalú kórusban énekelnek. A próbák helye az iskola, a színielőadásoké, énekkari hangversenyeké, kulturális és társas összejöveteleké az uradalmi gazdasági épületekből a mostani faluház helyén alakított kultúrház, az egyházzeneieké a templom.

Az igények visszahatnak az iskolai oktatás színvonalára, az alaposabb képzéshez olyan jeles tanítóegyeniségek adódtak, mint *Baráthy János*, *Csicsay Benedek*, *Kelevész Győző* vagy *Szilaj Gyula*. A kor író-plébánosa, *Domonkos István* példájával is mutatta előttük az utat.

8. A földművelés, majd a társadalmi és civilizációs kérdések áttekintését az időrendi és a témák szerinti tárgyalás együttes alkalmazásával végeztük, de a két háború közti idő egyes fejleményei a maguk más minőségével nem fértek bele ebbe a keretbe. Emlegezzük hát föl, hogy ekkorra teljesen gépesítetté lesz a gabonacséplés, hogy a gazdák megismerkednek a műtrágyával, hogy kezdenek ipari növényeket termelni, és sokan hizlálnak állatot eladásra. A faluban elterjed az újságolvasás, megjelenik a rádió, nyit a mozi, és a labdarúgással a sport is része lesz a lakosság életének. Rendkívül fontos fejlemény, hogy először lesz a községnek állandó orvosa. Végül új jelenség, hogy a pártpolitikák kezdik manipulálni a legtöbbször gyanútlan lelkeket.

9. A címben szereplő hányatott sors előidézői közt az emlegetett két csapás (filoxéra, belvíz) mellett ott voltak még a nem ritka tűzvészek – legnagyobb volt az 1942-es kisnyúli -, és a súlyos következményekkel járó háborúk. 126, illetve közel 100 - majdnem kivétel nélkül fiatal - vesztette életét a frontokon, a hadifogságban, a bombatámadások nyomán és a koncentrációs táborokban. Anyagi és erkölcsi romlás járt a fegyverek nyomában: érvényüket veszítik sokszázados normák is. Foglyok és katonák (magyarok, németek, oroszok) lepik el a falut; a lakosság megismeri a beszolgáltatások hadi kényszerét, a közellátás sanyarúságait, hiányait; a II. háború vége felé tizenéves fiúkat visznek katonának, közmunkára hajtják a civileket is, és az akkor élők megtapasztalják a frontátvonulást, látják annak pusztításait: a napi emberi és anyagi tragédiákat.

10. Összegezve azt mondhatjuk a korszakról, hogy a kiinduló negyvennyolc az idejüket múlt viszonyok fölszámolásával és a lelkek felszabadításával új távlatokat nyitott a falu előtt, de az emberek csak részben tudták kihasználni a kapott lehetőségeket. Gondolkodásban, szemléletben sokan nagyot léptek előre, de a megváltozott helyzet gyorsabb és jobb alkalmazkodást kívánt volna; jó lett volna, kellett is volna egészséges megoldást keresni arra, hogy a föld ne csússzon ki a talpuk alól – pl. belterjes műveléssel, okos családtervezéssel. Erkölcsi és kulturális értékeinkre sokkal jobban vigyázhattunk volna, hogy a következő és máig húzódó évtizedek igazán nagy kihívásaira is tudtunk volna jól válaszolni.

Egy tanulságokkal járó önvizsgálat ilyen következtetéseit természetesen magyarázza, ha nem menti is, hogy a kor szorítása erősebb volt, mint mégannyi nemes törekvés.

* * *

(1945-tel zárjuk a településnek már akkor mintegy 900 évre nyúlt múltját. Ez a történet azóta már 68 évvel hosszabb, de annak megírása egy egészen új fejezetet, valójában új kötetet kívánna. A Nyúli Hírekbeli folytatólagos községtörténet — l. az 1998 szeptemberi és 1999 februári számokban — ugyan Függelékként feldolgozza a periódus alakulását, de az — korábbi összefoglalások, megbízható írott források híján — csak öt személy emlékezetén alapulhatott.)

JEGYZETEK

1. Észrevételek a község történetével kapcsolatos felfogásokhoz. In: Nyúli Hírek 2002/1. 4. Seregszemlék után. Észrevételek azÁrpád-kori Győr vármegye néhány földrajzi nevének etimológiájához. In: Névtani Értesítő 25. Bp. 2003. 44-51. Újjonnan fölbukkant korai nyúli nevek és hozadékuk. (Kézirat) 2009. A 14–17. századi Nyúl község történeti földrajza. In: In labore fructus. Jubileum Tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Győr, 2011. 19-38.
2. Szőnyi Eszter – Tomka Péter: Pannonhalma környékének története a bencések megjelenéséig. In: MONS SACER 996–1996. Pannonhalma ezer éve I. Pannonhalma, 1996. 38-45.
3. Kordos László: Évezredek bizonyítékai: Az üregi nyúl. Magyar Vadászlap 2006.Április. Vadászlap.hu/magazin.
4. És hódoltatnak is. Rövid időre Nyúl is behódol, és 1563-65 között a fennmaradt szandzsák-lajstrom szerint 14 házzal biztosan hódolt volt.
5. Gecsényi Lajos, Bedy Vince és Ráth Károly adatai.
6. Győri Káptalan Magánlevéltára. Feudális iratok 3/1591; 1611-13.
7. 1630-ig 42 további új adózóval találkozunk, 1669-70-ben viszont már 155-tel.
8. 1619-ben falurészenként csak 2–2 és fél portát jegyeznek föl, ami összesen 120–170 lakosnak felel meg.
9. Ismeretlen számú emberrablás és sok elhajtott ló.
10. A dézsmajegyzékekből (Győri Egyházmegyei Levéltár. Feudáliskori gazdasági iratok) az olvasható ki, hogy a legbiztonságosabb helyek *Mogyorós ~ Egese, Bentalja, Köves hegy ~ Kőhányás* voltak.

11. Nagy máriatisztelő hírében álló, közéleti ügyekben többször is eljáró egyházi személy, akinek szőlője volt Nyúlon.
12. *Falu*: a település síksági része, *Hegy* (a *Szőlőhegy* csonka alakja): a *Sokorói - dombság* középső vonulata.
13. L. A nagy- és kisnyúli szőlőhegyek rendtartása. In: Néma Sándor: A győrsokoróaljai szőlővidék hegyközségi törvényei 1672–1825. Győr, 1995., 15–22.
14. Az úrbéres viszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl. Szerk. Felhő Ibolya. Bp., 1970.
15. Korábbi, valóságvonatkozású neve volt a 19. sz.-ban *Füzes-telek*, a középkorban *Fürjes-telek*. Ez utóbbi a legkorábbról ismert dülönév a határ keleti feléről.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almási Tibor: A 13. század története. Magyar századok. Bp., 2000.
- Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938.
- Eperjessy Kálmán: A magyar falu története. Bp., 1966.
- Gecsényi Lajos: Adatok a Győr környéki szőlőművelés történetéhez a XII-XVII. században. In: Győri Tanulmányok 9. Győr, 1989.
- Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Bp., 1987.
- Györffy György: István király és műve. Bp., 1977
- Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. II. A Győri járás. Közzétette Ábrahám Imre, Unti Mária. Győr, 2009.
- Illik Péter: Török dúlás a Dunántúlon. Kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Doktori (PhD) értekezés. 2009. (Internetes letöltés 2011. november.)
- Kristó Gyula – Makk Ferenc: A 9. és a 10. század története. Magyar századok. Bp., 2001.
- Kristó Gyula: A 11. század története. Magyar századok. Bp., 1999.
- Lengyel Alfréd: Pusztult falvak, eltűnt helynevek Győr megyében (1000–1711). Győr, 1944.
- Lovas Elemér: Pannonhalma környéke az ó- és középkorban. In: Pannonhalmi Szemle 1937.
- Lovas Elemér: Pannónia úthálózata Győr környékén. In: Pannonhalmi Szemle 1937.
- Makk Ferenc: A 12. század története. Magyar századok. Bp., 2000.
- Mithay Sándor: Régészeti adatok a Győri járás történetéhez. Győr, 1956.
- Ráth Károly: A Győr vármegyei hódoltságról. In: Magyar Történelmi Tár VII. Bp., 1862.
- Sörös Pongrácz: A bakonybéli apátság története. A pannonhalmi Szent Benedek-rend Története VIII. Bp. 1903.
- Varga Imre: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. In: Arrabona 1971.

(2011)

A NYÚLI TEMPLOM TÖRTÉNETE

(Módosított összefoglalás)

Előzmények: Hogy Nyúlon régóta volt már templom, arról a település történetének utolsó harmadából van híradásunk. Ez az írás egy a török után is használt építménynek az állapotát méri föl, de a megszólaltatott tanúk vallomásaiból az is kiviláglik, hogy egy régi templomról van szó. Ami a korát illeti, arról is vannak legalább közvetett bizonyítékaink. Bedy Vince a győri káptalan történetében (Győr, 1937) emlegeti azt az 1527-es okiratot, melyben Söptéry Mihály nyúli káplán közjegyzőként szerepel. De rendelkezünk ennél korábbival is: a bakonybéli apátságnak, a falu legkorábbi birtokosának egyik 1366-os oklevelében találkozunk az akkori nyúli plébánossal, aki egy birtokperben tanúskodik. Ha elfogadjuk, hogy ők nemcsak egy plébániához, hanem egy templomhoz is tartoztak, akkor kimondhatjuk, hogy Nyúlnak már a 14. században is volt szentegyháza. Ezt megerősítik a mostani templom egykorú, de számunkra eddig ismeretlen építéstörténeti feljegyzései, amelyek a régiről, mint késő középkori épületről és annak gótikus szentélyéről beszélnek. (Ennek, ha még régebben volt is elődje, az csak egy kis temetőkápolna lehetett.)

Ezen első templomunk 17. század végi láttelejét olvashatjuk az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyvben. Megtudjuk belőle, hogy a megelőző „zavarokban”, vélhetően az 1696-os rácdúlás idején leégett, a látogatás idején már frissen befedett állapotban volt, falai viszont még őrizték a pusztítások emlékét, sőt a külön álló toronyé romladozók voltak. Nem volt biztató a belseje sem: romos az oltár, nincs keresztkút, nincs karzat; de azért a templomi szolgálat kisebb tárgyai jobbára megvannak. Kimondott díszként csak egy nagy feszületet, valamint a passai csodás Mária-kép másolatát tudják jegyzőkönyvbe venni. (A másolat a középkori zarándokok révén kerülhetett ide.)

Hiányos a hívek emlékezete is. (Többszöri nagymértékű lakossági cserélődés!) A megkérdezettek bizonytalanok a templom címének: a valamikori főlszentelés titulusának, vagyis a templom védőszentjének a megnevezésében. Amikor „állítólag” megjegyzéssel Mindenszentekben állapodnak meg, akkor is csak olyan érveket hoznak, hogy a valamikori plébános Mindenszentek napján misét, körmenetet tartott, és hogy fennmaradt a tiszteletükre hímzett templomi zászló. (Az egyházlátogatókat különben nem plébános fogadja, mert az ekkor nincs, helyette a hét szabad művészet nevű iskolai fokozat nyelvészeti, tehát első osztályát végzett civil személy szolgál)

A jegyzőkönyvön kívül figyelemre tarthatnak számot az új templom előtti időben készült II. József-féle katonai fölmérés információi is. Térképre vitt adataiból kiolvasható, hogy a régi és majd annak helyén az új istenháza is a valamikori Nagynyúlnak a közepén épült. (Kezdetben nem különült el Nagy- és Káptalannyúl, hanem együtt tették ki Nagynyúlt, amely így a mai Béke utca elejétől körülbelül a Kossuth utca 82. számig

terjedhetett. A középpontot a nem is olyan régi Pap köz és az átellenes Radó köz jelölte ki.) Látszik még az is, hogy a régi szentegyház kelet-nyugati tájolású, tehát keletelő volt, és harmada ha lehetett a későbbinek. A térkép egy rövid írásos feljegyzéshez tartozik, abban a templomról azt állítják, hogy erős, szilárdan álló építmény. (Ha nem így lett volna, a nem sokkal későbbi átalakítási elképzelésekben nem merült volna föl a megtartása.)

Az épület más mutatóiról csak föltételezen beszélhetünk. Mi lehetett pl. a falak anyaga? Kő aligha, mert a mostani beavatkozás ezt kizárja, de téglá (vályog– vagy égetett) már igen, ha egyszer három-négy századon át képes volt szolgálni. Égetettnek kellett lennie, tekintve, hogy 1698-ban a torony esetében omladozó, nem pedig málladozó falakról esik szó. Teteje – ahogy általánosan – minden bizonnyal fazsindelyes volt. A templomajtó többnyire délről szokott nyílni, belül pedig az oltár a keleti félkörben, az apszisban állt, hiszen így láthatták benne Krisztust, a Fényt. A tárgyalt előzményektől jó adatokkal köszönhetünk el, mert a katonai fölmérést megelőzően az 1748-as újabb egyházlátogatás is jó állapotban, jókarban lévőnek könyveli el a régi templomot, ráadásul a hívek pénzén frissen tatarozottnak.

Miért vált szükségessé új templom építése?

Erre a múltbeli dokumentációk két okot említenek. Zichy Ferenc győri püspök a Helytartótanácsához 1774-ben intézett beadványában a hívek megnövekedett számára és a régi templom rossz állapotára hivatkozva kezdeményezte egy újnak a létesítését. Salamon István, az építkezés idejének plébánosa egy 1788-as kérvényében szintén „szükségből és illendőségből megépített”-nek mondja az akkor már fölépült és fölszentelt újat. A hivatkozás és említés egyik-egyik indoklása azt jelenti, hogy a réginek a minapi jó állapota időközben leromlottá lett: az emlékezet és a följegyzések szerint is tűz martalékává vált. (A csapás összefügghetett az 1763-as nagy komáromi földrengéssel. A tűzvész következményéről még a száz évvel későbbi egyházlátogatás jegyzőkönyvében is olvashatunk.)

Az építés körülményei, a templom berendezése, felszereltsége

Hogy mitől meddig folytak az építkezések, arra a választ a források eltérő adataiból kell kihámozni. Úgy tűnik, hogy a korábbi egységes álláspont helyett, ami szerint 1769-től 1775-ig tartottak, a Székely Zoltán 2006-os szakvéleményéből és a most megismert korabeli adatokból ítélve inkább az 1774 és 1778 közötti időre gondolhatunk. A terveket a hatóságilag ajánlott típust alapul véve – mely akár Fellner Jakabtól, a tatai Esterházyak építésztől is származhatott – Fritsch A. Ferenc magyaróvári építőmester készítette, aki egyben a kivitelező is volt. (Nevét Genthon István: Magyarország művészeti emlékei c. könyvéből már eddig is ismerhettük.) A templom alaprajzául az akkor általánosan használt nyújtott téglalapú rajzolat szolgált. A téglát, mint építőanyagot az 1876-os hivatalos látogatási jegyzőkönyvből kiolvashatóan helyben égették, kézi munkáról és fuvarról pedig a hívek gondoskodtak.

Magát az építettöt Salamon plébános Mária Terézia királynőben jelöli meg, tőle eltérően viszont a most megismert Plébániai Kassák Aktájának egykorú adata szerint a nyúli templom a magyar királyi udvari kamara pénzén, de az éppen megüresedett veszprémi püspökség (fel nem használt) jövedelmei terhére épült meg. (Ahogy azt az 1876-os jegyzőkönyv fogalmazza: „Létesítve az akkori kegyúr által.” A nagyobbik kegyúr pedig 1777-ig valóban a veszprémi püspök volt, míg a kisebbik a Győri Káptalan, ők a falu legnagyobb birtokosai.)

Számunkra talán többet mondanak az új épületre vonatkozó tervezgetések, elképzelések, amiket most már módunkban áll ismerni. Kiderül róluk, hogy alapvetően két irányba indultak. A fő kérdés ugyanis így hangzott: bővítsék-e a régit, vagy épüljön új? Döntöttek: lett a templommal együtt plébániát és iskolát is építő új, bár az volt a legköltségesebb, és erre akár büszke is lehet az utókor. A csak átalakítást célzó két variációs terv kérdése pedig úgy szólt, hogy hosszabbítsák/növeljék-e a középkorit, mégpedig a) a szentély felől, a hajó megtartásával, b) hosszabbítva a hajónál úgy, hogy a szentély megmaradhasson. Nem világos, hogy az utóbbinál megtartottak volna-e valamit a hajóból. Mindenesetre ezek a régit bővítő változatok reprezentálták volna a település folyamatosságát, világuk pedig közelebb lett volna a falusi hívekéhez.

Arra a kérdésre, hogy miért változtatták meg a régi templom tájolását, nem találni fogódzót. Oka lehetett statikai, vagy az egyszerűbbnek tűnő megoldást választották, de nyomos érvként hathatott a veszprémi útnak a falut újabban átszelő nyomvonala is, leginkább pedig talán az újnak a nagy mérete.

Minden új házat be kell bútorozni: használt vagy új berendezési tárgyakkal ellátni, beépített vagy elmozdítható elemekkel felszerelni – mit lehet tudni a nyúli templom ebbeli dolgáról? Nos, a fölszentelés után Salamon István fölméri a helyzetet, aminek alapján bejelenti a kiegészítésre szóló igényét. Ezek szerint van sekrestye, fő-, és mellékoltár, szószék; tervek a padokra is időben rendelkezésre álltak, de hogy már ekkorra elkészültek volna, arról nem beszél. Nagyon hiányosnak tünteti föl viszont az istentiszteleteken használt tárgyak leltárát: mindössze két kelyhet, egy áldoztató kelyhet, egy szentségmutatót és két nagyon kopott miseruhát, végül két miseinget tud felsorolni. A leltár relatíve is szegényes, mert – mint írja – más új plébánia, lelkészi hely jobban is el van látva, de még alapítványa is van, amiről Nyúlón szó sincs.

A templom megépülése után változás történt a patrónus jogi személyében: a veszprémi püspökség nyúli birtokát a szombathelyi új egyházmegye papnöveldéje kapta meg. Ez azt jelentette, hogy a templom, de legalább a szentély kifestetése már az új kegyúrra maradt, és ezt Szily János püspök, aki korábban Győrött Zichy Ferenc mellett szolgált, a népszerű és jó hírű templomfestőre, az osztrák származású, de Sopronban élő Dorfmeister Istvánra bízta. A mester a megbízatást magas színvonalon

teljesítette: a képek (freskók, al seccok és olajfestmények) egész munkásságának is a javát jelentik. Világukba belépni három írás segít nekünk. Karácsonyi Sándornak a Dunántúli Hírlap 1926-os karácsonyi számában megjelent elemző ismertetése; Zsámbéky Monikának a templomfestő Dorffmaisterről az 1995-ös szombathelyi kiállítás kapcsán írt áttekintése és Székely Zoltán művészettörténeti értékelése.

A Szűz Mária mennyei megkoronázását megjelenítő mennyezeti freskó – két méltató is ezzel kezdi a bemutatást – különösen szép dicséretet kap Karácsonyinál. A folytatásban a félkupolában Szent István vértanúsága kerül megfestésre, az oldalfalak freskói pedig mintegy a főoltár képét folytatva vonultatják a szentek seregét, bennük a jobb oldalon Szent Norbert, bal oldalon pedig Loyolai Szent Ignác kiemelt alakja köti le a figyelmet. Mindkét oldalon ott tündökölnék a magyar szentek is: egyiken Szent Imre és Boldog Özséb, a másikon Szent Erzsébet és Szent Margit. (Szent Norbert szerepeltetését indokoltnak tudhatjuk: a túróczi premonstreiek a középkorban feudális birtokosok voltak Nyúlon, és Norbert a rend megalapítója; de az is sugallhatta a választást, hogy a szentély, mint helyszín fölidézi a szent mélységes oltáriszentség-hódolatát, ami az egész barokk vallásosságra is jellemző, Szent Ignácnak pedig döntő szerepe volt a reformációt követő katolikus megújulás kibontakozásában.)

A két olajfestmény a két oltárkép. A főoltaré a Mindenszentek dicsőségét és tiszteletét hirdeti, amikor egy hosszanti tengely két oldalán perspektívás ábrázolással, alulról felfelé haladva csoportokban és jeles képviselőkben megjelenítve és a szokásos jelképükkel ábrázolva fölfesti az ó-, és újszövetségi szentek seregét úgy, hogy vele a sokaság, sőt teljesség illúzióját kelti. Az akkori mellékoltár képe pedig nem más, mint a most visszahelyezett nagyméretű Feszületkép.

A főoltár festett látszat architektúra karéjában áll, benne két pár oszlop, a szárnyakon pedig kötött vakolatra festve Szent István és Szent László szürkés tónusú alakja öröklik. A diadalív díszei virágfüzerek és barokk pufók angyalok, továbbá a három főangyal alakja, míg a mellékoltár képe fölött angyal tartja Veronika kendőjét.

A berendezések közül a főoltár, a szószék és a padok szintén Dorfmeister terve nyomán készültek el. Ismeretlen viszont a szerzője a jelenleg rossz állapotban lévő, „Mária (vagy a gyermek Jézus) bemutatása a templomban” témájú értékes faliképnek.

Festés/festmények és faragványok, jellegzetes témák és építészeti illúziós megoldások: elsősorban ezek testesítik meg a nyúli templom művészeti irányzatát, a későbarokk stílust.

Alakítások, restaurálások

Ilyenokról 1876-ig nem történik említés, akkor viszont a szombathelyi szeminárium kívül-belül restauráltatta és új díszekkel látta el a templomot. Ugyanakkor fölvetődik, hogy nagyobb ünnepeken ez a második istenháza is szűknek bizonyul.

Ezt követően az I. világháború alatt alakítottak a templombelsőn. 1916-ban Domonkos István plébánossága idején létesítettek két új mellékoltárt: egyet a meglévő Szentkereszt-oltár helyén Jézus Szíve, egy másikat pedig a szószerű addigi helyén a Lourdi Szűzanya tiszteletére. (A szószerűt a templom közepén az oldalfalra helyezték át, a Feszületképet pedig vele szemben a keleti falra függesztették föl. Felújítás címén átfestették a freskókat is, de ez a beavatkozás művészileg károsnak bizonyult. Az átalakítás költségeihez egyébként nagyban hozzájárultak az Amerikába kivándorolt nyúliai is.

Nagyobb munkálatok folytak 1925–27 között, László János plébános és Csicsay Benedek kántor idejében. Szerkezeti bővítést jelentett a kórustér nagyobbítása: újabb tartóoszlopok fölött mélységében növelték a meglévő keskeny barokk karzatot, majd oldalszárnyakat nyújtottak belőle a falusi, illetve hegybeli legények számára. Ezzel feleltek az ötven évvel korábbi bővítési igényre, és csináltak helyet az új, kétmanuális, pneumatikus rendszerű 15 regiszteres Angster-orgonának. A megoldás mai szemmel durvának tetszik, és ebben a formájában stílustörést is jelent.

Sor került egy másik műveletre is: fölújították a két oltárképet.

Ugyanezek nagyhatású restaurálását végeztette el Bognár Zénó plébános valamikor 1960 körül. Vele egy időben rövid időre eltűntették a víznek a szentély falain jelentkező romboló munkáját.

Belül is, kívül is jelentős és látványos renoválást, alakítást végeztetett 1978–81 között Szuchentrunk Mihály plébános. Ekkor az új liturgikus reform követelményeinek megfelelően átrendezték a szentélyt: miután elbontották az áldoztatórácsot és a hajóba ékelődően megnövelték a területet, elhelyezték benne a szemben miséző oltárt. Kifestették az egész templomot, ehhez kapcsolódva a freskókról lefejtették a korábban ráhordott réteget. Injekciós technikát alkalmazva nem kis vállalkozással kísérletet tettek a falak már-már vészes nedvesedésének megállítására is. Átfestették a külső vakolatot, a lábazatot műkölapokkal vették körül, tetőjavítást végeztek, és bádogra cserélték a toronysisak borítóját.

A nyúli templomot már ez a restaurálás is a környék egyik legszebb műemlékévé avatta.

A legújabb, az ismételt külső-belső felújítás és vele párhuzamosan a berendezésekben való át-, pontosabban visszaalakítás, tehát a 2004-től 2007-ig tartó szimultán tatarozás-renoválás-restaurálás őrizni fogja Bausz András plébános kitartó munkájának, a Képviselőtestület hathatós segítségével és a pályázati pénzalap mellett a hívek-támogatók áldozatkészségének □ egyikük szívós szorgalmazásának és bőkezűségének □ az emlékét. A nagyigényű munkákban a falak elfűrészelésével megismételték a szigetelést, kívül-belül leverték a vizes vakolatot, újravakolás után a teljes felület megkapta a szakszerű és stílusos színezést, kicserélték a cseréptetőt, megint rézlemez borítja a toronysisakot, lecsiszolták és kiegészítették az eredeti kelheimi járólapokat.

Mivel a megváltozott társadalmi viszonyok és az istenháza mindennapjainak átalakult rendje nem indokolnak egyes korábbi belső átrendezéseket, a Képviselőtestület visszaállította az eredeti Szentkeresztoltárt, a Mária-oltár helyére visszakerült a szószék, a mellékoltár-szobrok pedig fakonzolra állítva a templomhajót díszítik. (A lecserélt oltárokat más településen állították föl.)

A nyolcvan évet szolgált elhasználódott orgonát szintén a most zárult nagy restaurációs szakaszban, annak bevezetéseként cserélték újra: a meglévő sípanyag felhasználásával a réginek a kibővített szekrényébe helyezve építette a Portatív Orgonaépítő Bt. pannonthalmi mestere, Takács Péter. Ez a hangszer más rendszerű: csúszkaladás, 64 soros Setzer-kombinációval ellátott 25 regiszteres orgona, amely méltóképpen szolgálja a liturgiát, és kiválóan alkalmas hangversenyek tartására is.

JEGYZETEK

1. A módosított változat megírását Székely Zoltán tanulmánya (A nyúli rk. Plébániatemplom. Művészettörténeti szakvélemény. 2006), illetve dr. Serfőző Szabolcs és társa Dorfmeister munkásságának 2008-as kutatása tette lehetővé.
2. Összegző következtetés M. T. királynő szerepéről a nyúli templom építésében:

A templomtörténetben nem kapott helyet a Mária Terézia-történetek sorába illő szerencsés végű balesetnek és a hatására született kegyes fölajánlásnak a fölemlegetése. A mellőzés oka, hogy másutt is hallani-olvasni ehhez hasonló hagyományról, így Mosonban és Keréktelekin, továbbá mert kutatásaink legutóbbi fázisában minden kétséget kizáróan kiderült, hogy a királynő 1775 nyarára tervezett pannonthalmi látogatása elmaradt, így nem járt Nyúlon se.

Szokás az 1778-ban Őfelsége kincsestárából kapott ereklyére és kehelyre is úgy tekinteni, mint a templomunkhoz való személyes kötődése bizonyítékaira.. Az adomány kísérlőirata azonban erre nem ad alapot, mert az pusztán az udvari püspök hitelességet igazoló tanúsítványa. Annyit tudni, hogy ilyen ajándéknak más templomok is örülhettek (pl. Szombathely, Kloster Wald), mivel a királynő ekkortájt gyóntatója sugalmazására szétszította az egyházmegyék között gyűjteményének számos darabját.

Végül is Mária Terézia szerepe abban összegezhető, hogy 1774 októberében a győri püspök kérelmére személyesen engedélyezte a nyúli templom megépítését, és hozzájárulását adta, hogy a költségeket a veszprémi püspök nyúli birtokának a jövedelméből, amivel ekkor mint királynő rendelkezett, fedezzék.

(2008)

SZENT DONÁT TISZTELETE NYÚLON

„Szent Donáthoz könyörögni,
Búcsú napján hálát adni
Hívősereg jött a hegyre,
Szállt az ének, áldjuk érte.

Hársfa alatt áll az oltár,
Lombok rejtik kápolnáját;
Szőlőhegyünk védőszentje,
Tekints ma is népeidre.”
(Ének 1991-ből)

Az énekben fogalmazott és évente ismétlődő jámbor cselekedet bővebb felidézésére kerül sor, amikor a községi előljáróság 1864-ben megválaszolja egy országos kérdőív pontjait. Ezek egyikére, amelyik a határban található földrajzi nevekre kérdez rá, három nevet hoznak föl, köztük a láthatóan fontosnak tartott és bennük érzékeny húrokat pengető Szent Donát-kápolnáét. A név által fölhozott, gondolat- és érzésvilágukat kifejező és megidézést kívánó soraik ma is élők, bennünk, késő utódokban is hullámokat vernek: „*A Kis és Nagy Nyul hegyet elválasztó vonalba belyebb hatolva a hegybe ugyan a két hegyet elválasztó pont déli oldalán fekszik egy az őseink által építetett, s általunk jó karban tartó, s tornyában két kis harangal diszeskedő, Szt. Donátus püspök, és vértanu, mint hegyek patrónusa tiszteletére szentelt Kápolna, melyben olykor isteni tisztelet is tartatik: ezen kápolna bal oldala mellett egy gyönyörű 100. éves lombos hársfa áll, mely lombjaival, nem a legkissebb szerű kápolnát, fél környékével eltakarja, s mint egy a zivatarok ellen védeni akarja; mely egyszersmind igen jó árnyat ad a Szt. Donátus vértanu napján, Augusztus 7.ke utáni vasárnap tartani szokott bucsu alkalmakor össze sereglett hiveknek, és az ezen fa alatt Isten igéjét hirdető egyházi szónoknak a nap sugarai ellen.*”

A tisztelet megnyilvánulásáról egyébként vannak korábbi, sőt jóval korábbi adataink is. Az 1748-as Egyházlátogatási jegyzőkönyv a nyilvános körmenetek között szerepelteti a „Szent Donát püspök ünnepén az előirt ritus szerint” megtartottat. Az 1830-ban megesett látogatáskor a tisztelet már építményekhez kötötten említetik: „Nagy Nyul hegyben található Szent Donát kápolnája, benne a szent ünnepén ünnepélyes mise tartatik. Mellette áll a harangtorony egy haranggal.” Az 1876-os látogatás a megelőző előjárósági jelentéssel egyezően adja meg a kápolna helyét, $\frac{3}{4}$ óra járásban jelölve meg a falu templomától való távolságát, és megjegyzi, hogy az oda jutás a hegyi emelkedőnek köszönhetően bizony nehézkes.

Bővebb információk olvashatók az 1912-es Vizitáció zárójelentésében, melyek a toronynak a kápolnával történő 1901-i egybeépítéskor elhelyezett emlékeztetőből merítenek, annak adatai azonban pontatlannak látszanak.

Ezeket legcélszerűbb a kultusz és a kápolnaépítés történetének keretébe helyezve felhasználni.

Történeti vizsgálódásunk jelentheti a szent tiszteletének és a tisztelethely vele párhuzamosan jelentkező kialakulásának, majd a kápolna építéstörténetébe torkolló kérdésnek a boncolását. A végigjárásnak vannak egyszerű és bonyolultabb szakaszai, gond nélkül meglábolhatók váltakoznak a nehezebben pásztázható útvesztőkkel. Ezért ma még modellezéssel, történeti logikával kell megkísérelnünk a fejlődés egyes állomásainak összekötését. Van ennek a vállalkozásnak kirakójáték jellege is azzal együtt, hogy alighanem a legfontosabb láncszem hiányzik a láncolatból, vagy ha tetszik: a zárókő az események boltozatának a befejezéséhez.

A kultusz kezdetét, amely a szent csodáin: az összetört kehely darabjainak egybeforrásán, az ereklýjét hozó villámsújtotta papnak sértetlenül maradásán alapszik, a 18. sz. első évtizedeire tehetjük. Híradások szerint ugyan a Rajna-vidéken, nálunk pedig Fertőrákoson már korábban is élt, de a törökjárta részeken ez lehetetlen lett volna. A történelmi sorscsapások után viszont megpezsduilt a vallásos élet, a katolikus barokk törekvések pedig fölélesztették a szentek tiszteletét, és azt a hívők mindennapjainak részévé tették. Utak mentére szobrokat állítottak, Szent Donátét, a szőlők védelmezőjét stílusosan a szőlőhegyeken. 1748-ban Nyúlon is megállapítják, hogy a plébánia területén több szobor és kereszt is van, köztük lehet a szenté is, ha egyszer körmenetet vezetnek hozzá.

Az ilyen szobor állítását a lakosok kérelmére a kegyuraság vállalhatta. Erre azért gondolhatunk, mert ekkor már több német nevű család letelepedett a hegyben, ők magukkal hozhatták a kultuszt, a kegyuraság pedig éppen ekkor már fölállított egy másik szobrot is: a Mária-képet a Szurdok alján. (Sajátosan mindkét alkotás a veszprémi püspök birtokának a határán áll.) Amikor tehát 1912-ben 1710-re teszik a kápolna építését, értesültségükön talán inkább a szobor létesítését kell értenünk.

Rangosabb volt az út menti szobor, ha szokás szerint egy kis fülkében állt. Az ilyen fülke már előképe lehetett a fölépítendő szentély apszisának. Hogy legyen szentély és hozzá tartozó kápolnatest, ezt a kultusz magasabb szintre emelése hozhatta magával: ha a körmenetet misével fejezték be, kellett az oltár, előtte valahány pad is, rossz idő esetére. Ezek – láttuk – 1830-ban megvannak, sőt harangtorony áll mellettük.

Hosszú az idő 1710, illetve 1748 és 1830 között? Kettejük között mégis mikor épülhetett meg a már majdnem mai kápolna? A 18. vagy inkább a 19. században? Látszólag van egy válaszdóánk: a pannonhalmi 2009-es kiadású Monostori szőlő- és borgazdálkodás című kiadvány bennünket is bevon a történeti fejtegetésekbe: „Szent Donáthoz (augusztus 7.) a 18. század óta a villámcsapás és a jégeső elhárításáért könyörögtek. A nyúli hegyen kápolnát szenteltek tiszteletére.” A könyv ugyan emlegeti a 18. századot, de csak mint a kultusz kezdetét. Ugyanakkor az 1830-as jegyzőkönyv szövegén nem érezni a büszkélkedés örömet, ami átsütne rajta, ha a kápolnaépítés ideje

még közeli lett volna. Talán pontos dátumot kapunk egy föltételezett, a 18. század végéhez közeli Látogatási jegyzőkönyvből, ehhez azonban ezen a nyáron már nem lehet hozzáférni.

A kápolna 1830 utáni alakulásának 1912-es adataiból azt mindenképpen elfogadhatjuk, hogy a külön álló harangtornyot a homlokfalra épített tornyocskával váltották föl, ami jelenthetett kápolna és torony összekapcsolásából következő bővítést is. Megemlékezik a jegyzőkönyv a toronyba került két kis harangról is, amelyek egyikét a kegyúrként szereplő Szombathelyi Papnövelde, másikat nyúli uradalmuk bérloí, a Markovszky-testvérek adományozta. Az egyik kis harangot a középkori hagyományokat alapul véve viharjelzésre, viharűzésre szentelték.

Ma előttünk áll a kedves, mértéktartó kápolna, belsejében a Szent Donát-oltárral és fölötte a vértanú püspök régen megfestett képével, a hegyi hívek maroknyi csoportját leültetni alkalmas padokkal, pici orgonával és áhítatot keltő bensőséges mivoltával.

A hegyre látogató búcsús közönség pedig a kezdő ének további szavaival most is az immár három évszázados vágyait/kéréseit terjeszti elő:

*„Állj közénk, ha baj kerülget,
Vedd imánkat kezeidbe;
Megmaradjunk – segíts minket –
Jó magyarnak, kereszténynek.”*

(2010)

MÁRIA-SZOBOR A SZURDOKALJÁN

(Ez az írás a *Sokorótáj* 1994/2-es számában jelent meg. Mostani újraközlését az indokolja, hogy a templom és a hegyi kápolna ismertetése mellett olvasható legyen ezé a harmadik legbecselesebb műemlékünké is. A 17 évvel ezelőtt született sorok elmesélik az elhanyagolt szobor újjávarázsolásának folyamatát is, ezért nem cseréltem őket maiakra. Ha azonban a szobortörténet akkori némely megállapításán túllépett a kutatás, akkor helyükbe tettem az új eredményeket.)

Pusztulóban lévő *Mária, karján a Gyermekkel*-szobor árválkodik a Szurdokalján egy vén gesztenyefa oltalmában. Addig-addig halogatták a rendbehozatalát, mígnem mára szétmállottak vagy letörtek a koronás fők, az alakokat fölmagasító hengeres oszlop pedig már korábban tönkremehetett, mert nemrégiben szögletes betonpillérrel pótolták.

Értékéről, valamikori szépségéről még csúfos állapotában is árulkodik az alkotás: Mária redőkben omló ruhája, a csipkésen finom oszlopfő és a kopottan is gazdag címer a talapzaton meggyőzi a szemlélőt.

A gondatlanságért, veszni hagyásért nincs kit elmarasztalnunk, bár igaz, nem is dicsérhetjük egykori gazdáját, a Győri Káptalant, hogy így sorsára hagyta a gondozottját. Még ha nincs is meg már a szőlőbirtok, amelynek a hasznából köteles volt rendben tartani az emlékművet.

A dolog azért is fajulhatott idáig, mert a nyúliaknak valahogyan nem sok közük volt a szoborhoz. A környékbeli hegyaljai hívők ugyan el-elhelyeztek egy-egy csokor virágot az oszlop tövénél, gyertyát-mécsest is gyújtottak Mária tiszteletére, sőt a Szűz hónapjában, májusban litániát is tartottak itt, de a vallásosságot rossz szemmel néző rendszer idején ezek lassan elmaradtak.

A legtöbb ember persze tiszteletben tartotta a földiekre szelíden tekintő – ahogy a régiek régiesen mondták – Mária-képet, ha nem is úgy, megsüvegelve, keresztvetéssel, mint az útszéli feszületeket. Lehet, hogy azért, mert nagyon elmosódott már a szoborállítást indítóka; úgy tudták, egy régi eseményt örökít meg: a rácok valamikori istentelen cselekményét, a falu fölégetését. Volt, aki szerint hálából állították egy másik csapás, egy ugyancsak régi pestisjárvány elvonulásáért. De hát egyiknek az emléke se volt már eleven, így a szoborral se igen tudtak mit kezdeni. Nem volt belevéve az út menti oszlop az ünnepi körmenetekbe se, az egyházvezetés nem is nagyon tartotta nyilván, egyedül az 1830-as egyházlátogatási jegyzőkönyv leltárfölvételében szerepel.

(Nem kötődött a másként Rajos-képnek hívott szobor az ilyen nevű családhoz – apai nagyanyám családjához – sem, nyilván azért, mert nem az állította. Ráróra szakadt atyámfiai emlékezetében az él, hogy a mögöttes házhoz [vincellérház] és szőlőhöz köze volt valamelyik ősünknek.)

Az emlékoszlop közelebbi ismeretéhez magam is csak húsz évvel ezelőtt jutottam, amikor a győri székeskáptalan történetében azt az adalékot találtam, hogy Bubnich Mátyás egykori győri kanonok egy 1690-ben

vásárolt szőlőjét azzal hagyta a Káptalanra, hogy az tartsa fenn a Nyúlon, az országút mellett álló Mária-szobrot. (A könyv szerzője szerint a Bubnich-szőlő azonos a későbbi káptalani szőlővel.)

Ez az értesülés a névvel és a vele kapcsolatban idézett évszámmal megkérdőjelezte a korábbi való homályos ismereteinket, de nem adott választ arra a kérdésre, hogy ki, mikor és milyen alkalomból állíttatta az emléket, ki a patrónus. A megismert tényt igyekeztem másoknak is tudtára adni, de az kevés volt a lelkiismeret megmozgatásához. Mikor azonban a megyei földrajzinév-gyűjtés során eljutottam Lébénybe, és megtudtam, hogy az ottaniak az ő hasonló emlékművükben a török alóli fölszabadulás megörökítését látják, fölébredt a gyanúm: nem kötődik-e a mienk is ehhez az eseményhez és a megörökítés szándékához. Főleg, hogy a kérdésben jártasak akkori országos akcióról tudtak.

A lehetséges igazság megdobogtatta a szívem, fölpiszkálta a büszkeség érzését, hogy micsoda emlékművünk is van nekünk – de a felelősségét is, hogy nem szabad pusztulni hagynunk. Ez utóbbit próbáltam másokban, illetékesekben is felébreszteni.

És mozdult a közösség. A vezetők tájékozódtak, összebeszéltek, elképzeléseket szültek. És nemsokára napirendre került a szükséges pénz előkerítése is: gyűjtés indult a helyreállításra.

Ezek láttán újra szemügyre vettük az ismereteink forrásait. Barátok és a történelemben, művelődéstörténetben otthonosan mozgó, sőt szakavatott ismerősök bevonásával vallattuk a győri kanonok végrendeletét, és – ha megadnák magukat – a szobortalapzat betűit, évszámait, valamint címerét. Bubnich rendelkezései ugyan személyes vallásosságából fakadó indítékot sugallnak, de elhangzott olyan vélemény is, hogy ez nem zárja ki a közösségi vonatkozást. Vagyis hogy a barokk Mária-tisztelet és a nemzet könyörgő-hálaadó mozdulata egy tőről fakadnak. Amint ez látható a korabeli nádornak, Esterházy Pálnak (1635-1713) a tetteiből, aki képeket rakat, szobrokat állíttat kastélyainak és várainak a bejáratához Magyarország Védasszonyának a tiszteletére, és elrendeli, hogy előttük szombatonként gyertyát gyújtsanak. Sajátos, hogy Bubnich is szóról szóra így hagyakozik a háza falában álló Mária-képről.

De hát ki is volt maga a jeles pap? A dokumentumok szerint 1688 és 1721 (ez a halála éve) között előbb kanonok és főesperes, majd 1699-től éneklő kanonok. (Közéleti szerepléséről is vannak adataink: 1705-ben másodmagával megyei küldöttként jár Heister labanc generálisnál, hogy panaszt tegyen a városra rótt ellátási terhek miatt, 1708-ban pedig a győri káptalan képviselőjeként részt vesz a pozsonyi országgyűlésen.)

Hogy őhöz köthető a nyúli Mária-szobor, ezt a bevésést betűk igazolják: M B C E. Ha bennük latin nyelvű monogramot (-okat) látunk, akkor az első kettő megfejtése: Mathias Bubnich.

Hát az évszámok? Belőlük több is van, mert az elsőre szembe tűnő, festékkal kihúzott római szám: MDCCI fölött a környezetből alig kitűnve ott lapul az 1686. Buda visszavételének éve! (Ott van még az arab 1701 is,

de ennek a szerepeltetése gyanús: nem volt szokás mindkét írásmóddal föltüntetni az évszámokat) A dátum visszajelzés a pannonthalmi főkönyvtáros szavaira: Esterházy Pál 1683-ban, majd 1686-ban szorgalmazta, hogy állíttassanak Mária-szobrok: hirdessék a nemzet háláját a török kiűzésében kapott támogatásáért. Ő maga jó példával járt elől.

Egyik nap kimentünk a szoborhoz. Két történelemtanár vizsgálhatja a címet. Mindinkább meggyőződnek, hogy Esterházy-jelvénnel állunk szemben. A pannonthalmi bencés tanár elemzését az irodalomban igazolva látjuk.

Úgy tűnik, hogy három dologban bizonyosságra jutottunk. A szobor állítóinak az Esterházakat tekinthetjük, fenntartásáról Bubnich kanonok gondoskodott, és nem kétséges, hogy hálaadó monumentumról van szó.

De a mi ügyünk-e most már eleink buzgósága? Az kell, hogy legyen, hiszen az eseménynek, amelyet megörökít, köszönhetjük az alig remélteket: újra fejlődésnek, virágzásnak indulhatott az élet abban a faluban, amelyikben a török alatt időnként mindössze néhány portával és néhányszor tíz-húsz lakossal lehetett találkozni.

Kérdőjelek a fentiek után is maradtak még a szobor körül. Így nem világos, hogy mit jelöl az MDCCI-es évszám. Az állítás évét nem, hisz annak 1690 előttinek kellett lennie. Lehet, hogy a dátum végéről lemaradt egy számjegy, a V, és oda képzelésével a már említett falupusztítás évét kapjuk. Aztán mi a megfejtése a C E monogramnak? A címerre gondolva utalhat a családra, vagy rejtheti valamelyik családtag nevét. Ennek alapján olvasható Comes („gróf”) Esterhazy-nak; családtagként pedig kézenfekvőnek tűnik a győri Esterházy-palota építőjére, a C G E monogramot használó Eszterházy Gáborra gondolnunk, hiszen a C kopás vagy elírás (G > C), esetleg leghagyás következtében a G helyén állhat. Ő a nádor kilencedik fia volt (1673–1704), akiről hihető, hogy kapcsolatban állt Bubnich kanonokkal, mivel házaik Győrött szinte közvetlenül szomszédosak voltak. A család egyébként Győrságot földesúrként bírta, Nyúlón pedig a jelek szerint szőlőbirtokkal rendelkezett. A gróf korai, himlő miatti halála lehetett az oka annak, hogy később a kanonokra hárult a szobor jövőbeni sorsa.

* * *

Utóirat: A szobor felújítása aztán megtörtént, 1994. október 30-án került felszentelésre. Szép lett a megújított Mária-kép, de a turbános fejéket tévedésből kapta. A korábbi és bizonyára eredeti fejrész abroncskoronás volt, oromzatán hegyes háromszögű fogazattal. Ezt az állapotot egy általam az 1950-es évek közepén készített és a plébániának átadott fénykép mutatta. De mert a kép a restaurálás idejére elveszett, a szobor fejét a győri Széchenyi téri emlékoszlop alapján mintázták meg.

**16-18. SZÁZADI NYÚLI CSALÁDNEVEK GAZDASÁGI-VAGYONI IRATOKBAN
ÉS ANYAKÖNYVEKBEN**

A) 16. századi családnevek

Név	1552-6	1563-4	1573-5	1580-6	1591
Ács			+		
Alapi	+	+	+	+	+
Andor				+	
Arhady				+	
Bábónai			+		
Babos			+		
Bajcsi	+	+	+		+
Bak	+		+		
Bakos			+		
Baksai				+	
Bali	+				
Balos	+		+		
Banai				+	+
Bánk(i)	+	+	+	+	+
Barbíl		+	+	+	+
Benedek			+		
Bodó	+	+	+		
Bogdán				+	
Bolla	+	+	+		
Borsi			+	+	
Borsos		+	+		+
Borsós			+		
Both				+	+
Börzsönyi				+	+
Budai		+			
Buzgó	+	+	+	+	+
Csák			+		
Csáki			+	+	
Csap			+		
Csapra			+	+	+
Császár	+		+		
Csepka	+				
Csepreg(h)i			+		+
Cserepes			+	+	+
Csóka		+		+	+
Csordás			+	+	
Csömör			+	+	+
Csukás(s)			+	+	+

Név	1552-6	1563-4	1573-5	1580-6	1591
Dal(I)os	+	+	+	+	+
Darnai	+				
Dékán				+	
Dika		+			
Diószegi		+	+	+	
Domokos					+
Duly			+		
Fodor					+
Gál		+	+	+	
Györe				+	
György					+
Györkös					+
Gyurka		+	+		
Hegedüs			+	+	+
Hermány					+
Hordós				+	
Horvát				+	+
Ipolyi				+	
Jakó	+	+	+	+	
Jó	+				
Kádi			+		+
Káldi			+	+	
Kallo	+	+	+	+	
Kalmár	+	+	+	+	+
Katona			+		
Kis(s)	+	+	+	+	+
Kollát					+
Kommondi			+		
Koncz					+
Kos(s)-Koos	+	+	+	+	+
Kovács	+	+	+	+	+
Kozma	+	+	+	+	+
Lantos			+		
László			+		
Lator		+			
Ludas			+	+	
Major					+
Marko			+	+	
Mészáros	+	+	+	+	+
Miklós					+
Mikó(a)	+	+			
Molnár	+	+	+		
Nagy	+	+	+	+	+
Német	+				

Név	1552-6	1563-4	1573-5	1580-6	1591
Német	+				
Nyíró	+	+			
Odor				+	
Olasz				+	
Paczal			+	+	
Pais		+	+	+	
Pap					+
Pardály			+		
Pardavi			+		
Perényi					+
Polyák		+			
Pongrácz				+	
Pordány	+	+	+	+	+
Posgai		+	+		
Potyondi	+				
Puska					+
Puskás	+	+			
Pünkösöd		+	+	+	
Sánta					+
Sárosi	+				
Sárvári	+		+		
Sebestyén	+	+			
Sike				+	
Simon		+			+
Somogyi			+	+	+
Sütő				+	+
Szabó	+	+	+	+	+
Szakács			+		
Szakál	+	+	+	+	+
Szalai	+	+	+	+	+
Szaniszló		+	+	+	
Szántó					+
Szappan	+			+	+
Szarka	+	+			
Szücs					+
Takács			+		
Tatai			+		
Tót(h)-Thott	+	+	+	+	+
Török		+			
Trombitás			+	+	+
Uj					+
Ujhelyi(heli)					+
Ujra			+		
Valky				+	

Név	1552-6	1563-4	1573-5	1580-6	1591
Varga	+			+	+
Varjas				+	
Varsányi	+				
Vas	+	+		+	+
Vince					+
Virág	+		+		
Viszló	+				
Vörös				+	
Walkay		+	+		
Zöld		+	+	+	+

17. századi családnevek

Név	1611- 7	1618- 24	1627- 33	1642- 9	1650- 8	1663-8	1669- 79	1690- 8
Ábrahám							+	
Ács							+	
Adonyi	+	+	+					
Alpi	+	+	+					
Alföldi	+							
Alsó							+	
Ambrovics Szabó							+	
Ambrus	+	+	+					
Angyal								+
Babics			+					
Bagony			+					
Bajcsi		+						
Balassa	+	+						
Balassi	+	+	+					
Bálint Deák			+				+	
Balog	+	+	+				+	
Balogh							+	+
Bánfi							+	
Baracska	+	+						
Baranyai	+	+						
Barbacsy								+
Barsi							+	
Bartos							+	
Barty					+			
Becsei							+	
Bedő							+	
Bedők	+	+	+				+	
Beledi							+	
Belon							+	
Bende							+	
Bendes							+	+
Berdoch							+	
Berdoczi							+	
Bereczki			+				+	
Berkes				+				

Név	1611- 7	1618- 24	1627- 33	1642- 9	1650- 8	1663-8	1669- 79	1690- 8
Beszprimi							+	
Biró							+	
Birtalan	+	+	+				+	
Bódis							+	
Bodrogi	+							
Bogár							+	
Bogárdi			+					
Bognár							+	+
Boka	+	+						
Boldizsár		+						
Bondor								+
Bonga							+	
Bor							+	
Börcsi		+						
Bördöczi							+	
Böröndi				+				
Börzsönyi	+	+	+					
Bucsi	+	+						
Buday								+
Buria						+		
Burián				+				
Buzgó	+	+	+				+	+
Büky							+	
Csáfordi	+							
Csanak			+					
Csengeri							+	
Csiba							+	
Csik	+	+						
Csiszár		+					+	
Csizmadia	+							
Csizmazia							+	
Csongrádi	+	+	+					
Csőrös							+	
Csukás(s)	+	+	+				+	
Czinka							+	
Danis							+	
Danka							+	
Deák							+	
Debrős	+							
Demjén	+							
Dimény	+	+						
Dienes							+	
Diószegi	+	+	+					
Dobi							+	
Dobos	+							
Dorka							+	
Döbröczöni			+					
Dömös							+	

Név	1611- 7	1618- 24	1627- 33	1642- 9	1650- 8	1663-8	1669- 79	1690- 8
Dark, Grigorij							+	
Dubi							+	
Dudari							+	
Enesei							+	
Eötvös							+	
Fábián	+	+						
Fakuta							+	
Falaskár								+
Falasko		+						
Farkas							+	
Fazekas	+	+						
Feiér							+	
Fekete		+					+	
Ferenczi		+						
Fias	+	+					+	
Flik	+	+						
Flaskár		+						
Fodor		+						
Fogas							+	
Földes							+	
Galambos							+	
Gáspár	+	+	+					
Géczi							+	
Gombkötő							+	
György Diák			+				+	
Győri	+						+	
Hagymási							+	
Hajdu	+							
Hathár						+		
Hegedüs							+	
Hegyi							+	
Herczegh							+	
Hincz							+	
Horth							+	
Horvát							+	
Horvát nagyszakállu							+	
Horvát világtalan							+	
Horváth					+	+	+	
Hosszu(ú)							+	
Illés								+
Illyés							+	
Jakab	+						+	
Jakatics							+	
Jakus							+	
Jancsó	+							
Járki							+	
Jósa							+	
Kádas	+	+						
Kády		+						

Név	1611- 7	1618- 24	1627- 33	1642- 9	1650- 8	1663-8	1669- 79	1690- 8
Kakuk							+	
Kamuthy		+						
Kápolnai		+						
Kapoly						+		
Kapornaki			+					
Kapus							+	
Katona								+
Kelemen				+				+
Keresztes				+				+
Kerhidi			+					
Kéthely			+					
Kincses		+						
Királ		+						
Király							+	
Kis(s)		+						
Kis Szemes							+	
Kis Tót							+	
Kocsis							+	
Komáromi							+	
Konkoly							+	
Korpás ~ Korpa		+						
Korponai		+						
Kovács	+	+	+					
Kovácz						+		
Kovasics							+	
Kozár	+			+				
Köcsög							+	
König								+
Körmendi							+	
Kőrösi							+	
Kőszegi							+	
Köszögi							+	
Kövi							+	
Kránicz							+	
Lábatlani	+							
Laczkó								+
Lakatgyártó							+	
Lenárt			+				+	
Lendvai							+	
Lengyel							+	
Lengyely			+					
Maczkó							+	
Madarász								+
Magyar		+						
Máj	+	+						
Major	+						+	
Mányoki							+	
Marko	+	+						
Márkus							+	

Név	1611- 7	1618- 24	1627- 33	1642- 9	1650- 8	1663-8	1669- 79	1690- 8
Marosi								+
Megyeri							+	
Méhes								+
Menyhért		+						
Mészáros	+	+	+			+	+	+
Mihos			+					
Mikes							+	
Mocskos							+	
Moka		+						
Molnár						+	+	
Morva							+	
Murai							+	
Nagy	+	+	+	+	+	+	+	+
Nagy Szabó			+					
Nemes							+	
Nemesh			+					
Német	+	+	+				+	+
Nyikos								+
Nyilas		+						
Odor			+				+	
Olasz	+	+						
Paksi		+				+	+	+
Pál		+					+	
Palackai		+						
Páli							+	
Pap		+					+	
Pápai							+	+
Pápai Szabó							+	
Patonai	+							
Pech							+	
Pecz							+	
Pék							+	
Pekőczy							+	
Persztegi							+	
Pintér							+	
Piszár							+	
Piszarovics							+	
Pohárdi							+	
Pohári							+	
Poka							+	
Pordány	+	+						
Prém		+						
Rab	+						+	
Rác							+	
Radics							+	
Rosta		+						
Sándor							+	
Secki								+
Simon	+	+						

Név	1611- 7	1618- 24	1627- 33	1642- 9	1650- 8	1663-8	1669- 79	1690- 8
Snájder							+	
Somorjai			+					
Sos	+		+					
Söjtöri							+	
Sötöri		+	+				+	
Szabó	+	+	+				+	+
Szakács		+					+	
Szalai	+	+					+	+
Szalay								+
Szaló							+	+
Szántó		+	+	+			+	
Széchény						+		
Szecsey								+
Szelenczei								+
Szeniczey								+
Szigeti		+						
Szőcs								+
Szücs							+	
Szűrszabó							+	
Takács	+	+	+				+	+
Takácsy		+					+	
Takác				+		+	+	
Tanicz Szabó							+	
Torkos							+	
Torma							+	
Tót(h)	+	+	+		+		+	+
Thott	+	+		+			+	+
Tömörkény		+						
Török	+	+					+	+
Vácz							+	
Vadász			+					
Varga	+	+	+				+	
Vargha					+			
Varin			+					
Veszprémi							+	
Vida			+				+	+
Vidák		+						
Vínek		+	+					
Vizvári							+	
Vörös	+	+	+				+	
Zámolyi								+
Zanor							+	

C) Gyakoribb családnevek a 18. sz. első harmadából

(Községrészek jelei: N=Nagynyúl, Ki=Kisnyúl, Ká=Káptalannyúl, PN=Promontórium Nagynyúl ['Nagynyúlhegy'], PKi=Promontórium Kisnyúl ['Kisnyúlhegy'], H=Hencsi-hegy)

Többszöriek:

Csanaki (N)	Józsa (N,Ki)	Sul(y)ok (Ki)
Csizmazia (Ká)	Kiss (Ki)	Sütöri (N)
Flórián (Ká)	Molnár (N,Ká,PN,PKi)	Szanyi (N)
Földes (N)	Oroszlán(y) (Ká)	Szeniczey (N)
Hegedüs (Ká,PN)	Potyondi (Ká)	Tokovics (Ká)
Homoky (Ki)	Rajos (Ki,Ká,H)	Vida (N)
Jámbor (Ká)	Ruzsa (Ki)	Vitárus (N)

Gyakoriak:

Balog(h) ((N,PN)	F(a)laskár (Ká)	Madarász (N,Ki,NP)
Bedők ((Ká)	Hangyál (N,Ká)	Marussi(y) (N)
Bó(l)dis (N)	Kalmár (Ki)	Pintér (N,Ki,PN)
Czinka ((N)	Katona (N)	Pozsgai(y) (N,Ki,NP)
Csiszár (N,Ki)	László (Ki)	Szalai (N,Ki)
Dobi(y) (N)	Luka (Ki)	Szijártó (Ki)

Leggyakoribbak:

Ábrahám (N,Ki)	Kállai (N)	Oláh (N,Ká)
Bendes (Ki)	Kapu(o)ssy (N,PN)	
Szabó(N,Ki,Ká,PN,PKi)		
Bognár (N)	Kovács (N,Ki,Ká,PN,PKi)	Szűcs (N,Ki,Ká)
Borbély (N)	Lakatos (Ká)	Takács (N,Ki,Ká,PKi)
Deák (N)	Mészáros (N,Ki,Ká)	Tóth (N,Ki,Ká,PN,PKi)
Dudari(y) (Ká)	Nagy (N,Ki,Ká,PN)	Vácsi(y) (N,Ki,Ká)
Horváth (N,Ki,Ká,PKi)	Németh (N,Ki,Ká,PN)	Varga (N,Ká,PN)

Összesítés: községrész és családnév

N + PN: 33 + 11 = 44

Ki + PKi: 23 + 6 = 29

Ká + H: 24 + 1 = 25

A neveknek a 20. század közepén
több mint 50 %-ával lehetett találkozni.

Az adatok lelőhelyei:

- a) Dézsmajegyzékek 1552–1677 (A Győri Káptalan magánlevéltára. Feudális gazdasági iratok I-II. doboz.)
- b) Horváth József: Nyúli keltezésű végrendeletek. Győri végrendeletek nyúli adalékai. (Arrabona 34, 247–268.)
- c) Szentmártoni (pannonhalmi) Kereszteltek anyakönyve 1690-től.
- d) Nyúli Kereszteltek anyakönyve 1817–24
- e) Conscriptio Facultatum Processus Deserti ('A Pusztai járás javainak összeírása') 1713–1735

Megjegyzés. A + a családnév előfordulását jelzi a megadott időben tudtul adja viselőjének tényleges (a dézsmajegyzékek esetében esetleg csak föltételezett) Nyúlon való tartózkodását, a b)-s, valamint a c)-s szereplés pedig a nyúli illetőséget. Az előfordulások pozitív adatok, hiányuk nem jelenti a személy (család) feltétlen hiányzását, bár a legtöbb esetben mégiscsak erről van szó.

PÓTLÁSOK A NYÚL KÖZSÉG NYELVKINCSEHEZ

A) TÁJSZAVAK

- abrakostarisznya** X O *abrakostarisznya* fn. 'lovak etetésére szolgáló tarisznya' **Népr.** Jellemzően hosszabb úton használták.
- árenda** X *árënda* fn. 'haszonbérlet'
- árendál** X *árëndáll* ts. i. 'földet haszonbérbe vesz'
- asztalhídja** *asztāhiggya* ragos fn. 'asztallábakat összekötő heveder'
- bazsalyog** X *bazsalog* tn. i. 'kissé együgyűen mosolyog'
- befogó** J *befogó* fn. 'igásállat'
- cemende** X O *cēmënde* fn. 'rossz erkölcsű nő'
- csajka** X O *csajka* fn. 'bádogcsésze'
- cseppet** *csöppet* hsz. 'kissé' *Jó lesz, jó lesz, de ëcs csöppet vid még jobbra!*
- csetteg** l. **elcsetteg**
- csúszka** J O *csuszk* fn. gyny. 'lejtős szalmakazaloldal'
- dug** *gyug*
- elcsetteg** *ëcsëttëg* tn. i. '<csettegőpapucsában> lomhán elballag' **Népr.**
Nevezett papucsot házilag alakították ki egy elkopott csizma szárának és kérgének eltávolításával. .
- elherdál** X *ëhërdáll* ts. i. 'eltékozol, elpazarol'
- esdegél** *ëzsdëgëll* tn. i. '<eső> lassan, csendesen esik'
- esztelen** l. **esztelen**
- esztelen** *esztelen*
- eztet** *esztet* ragos nm. 'ezt'
- felnyúl** J *főnyú* tn. i. '<szálasnövény> károsan magasra nő'
- feredő** X O *feredő* 'fürdő'
- gazdagyalázó** *gazdagyalázó* mn. '<elhanyagolt, gyomos földdarabra>'
- guriga** X O *guriga* 'játékban használt' karika'
- gyug** l. **dug**
- halljáz** O *hajjáz* ts. i. 'magáz vkit' *Në hajjazzon engëm, gyerek vagyok ém még.*
- harákol** X *harákú* tn. i. 'krárog'
- házmöge** *házmöge* fn. 'lakóház mögötti rész, terület'. *A házmöge most üres, oda lëssz a disznóóll.*
- hegyes**¹ *hëgyes* ('ahol hegy van')
- hegyes**² *hëgyës* ('csúcsban, hegyben végződő')
- hepciáskodik** X *hëpciáskodik* tn. i. 'akadékoskodik, ellenkezik'
- hetes eső** X *hetes eső* kif. 'hosszú ideig tartó eső'
- herdál** l. **elherdál**
- hurrog** *hurrog* tn. i. '<méltatlankodón> zúg, morog'
- jámborkodik** *jámborkodik* tn. i. 1. 'templomban tartózkodik'
2. 'imádkozik'
- kamatyol** *kamatyú* ts. i. '<ételt fazékban> kavargat'

keringöl *keringű* tn. i. ' <maga körül> körben forog'
kerreg *kërrëg* tn. i. 'krr-szerű hangot ad'
kézenvarró *këzënvarró* mn. ' <célnára> kézi varrásra való'
konvenció X O *kommënció* ~ *komvënció* fn. 'mezőgazdasági cselédeknek, részes aratóknak megegyezés szerinti, természetbeni járandósága'
kommendál X O *kommëndáll* ts. i. 'ajánl, javasol'
költségeskedik X *köccsigëskëdik* tn. i. 1. 'pénzt ad ki vmire' 2. 'költekezik'
kuttyogat *kuttyogat* tn. i. ' <ivás közben> csepegésre emlékeztető hangokat hallat'
lében van *lébe van* kif. ' <növényre> nem állt le a vegetációja'. *Csak a fagy në gyűjjön, még lébe vannak a vesszők.*
lenyühöl *lënyühű* ts. i. ' <ruhadarabot> magáról lerángat'
lyukas képű (pofájú) *likas kípű (pofájju)* mn. ' <arra, akinek arcán izommozgás során gödröcske jelentkezik>'
megfingat *mëgfingat* ts. i. tréf. 'kellemetlen helyzetbe hozva megszorongat vkit'
meghúsöl *mëkhüssű* tn. i. ' <idő> meghűvösödik'
melléje *melleje*
mérő O *míró* fn. 'gabona mérésére való régi űrmérték'
mester X O *mestër* fn. 'kántortanító'
minuta X *minuta* fn. 'perc, pillanat'
möge l. **házmöge**
mutakszik l. **mutatkozik**
mutatkozik *mutakszik*
nyamvadék *nyamvadik* fn. rossz. ' <emberre, állatra> satnya, vézna, erőtlen'
öreg X rég. *örek* mn. 'nagy'. *Eb bizon örek hiba.*
part J *part* fn. 'domb lejtős oldala'
pehely *pölhe*
pilinkél l. **pilinkézik**
pilinkézik *pilinkél*
pölhe l. **pehely**
rosszan X *rosszan* tn. i. 'mélyebb sercegésszerű hangot adva reped, szakad, törik'
sorjában *sorábo* hsz. 'sorban egymás után'. *Csak szíp sorábo, nem kő tulakonnyi.*
senyved X O *senyved* tn. i. 1. 'betegesen él' 2. 'nedves tüzelő' 'rosszul ég'
sikér *sikér* mn. ' <tányérra> nem mély'
sunyó *sunyó* fn. ' <bújócskában> hunyó'
sülékeny *sülikëny* mn. ' <talajra> rendszerint kiég benne a növény'
takonypóc X *takonpóc* fn. durva, tréf. is 'taknyos kölyök'
tesze-tosza X *tesze-tosza* mn. 'gyámoltalan, mamlasz, tehetetlen <ember>'
tüttyögő *tüttyögő* mn. ' <emberre> munkájában tapogatódzó'
vers X *vers* fn. 'cselekvés, folyamat összefüggő szakasza'. *Aluttam ëv versët.*

Jelek és Rövidítések l. Nyúl község nyelvkincse 41-2.

B) SZÓLÁSOK ÉS KÖZMONDÁSOK

álom	Szj. <i>Szíp á(l)mokat, keverődöt lábokat!</i> (esti elköszönésre) (tréf.)
áspiskígyó	Szh. <i>Oam, mind az áspiskígyó</i> (<i>Vipera aspis</i>) 'álnok, gonosz'. (gúny.).
bika	Sz. <i>Mëgnyomta a bika</i> (babonás magyarázat a nehéz vacsora utáni rossz alvásra).
elás	Sz. <i>Eláshotja (ásso ē) magát!</i> (sajnálkozásul, illetve elítélőleg, ha vkit csapás ért, avagy csúnyán viselkedett).
elél	Sz. <i>Ē lehetne vele élni</i> (finom étel, ital dicséretéül).
erő	Sz. — <i>Van itt erő!</i> — <i>Csak ritkán gyön elő.</i> (Tréfás dicséret és szintén hasonló megszorító válasz).
föld	K. <i>Ívē ('élve') nēm mēhēt a föld alá</i> (annak mentségére, akinek a halálát nagyon várják/kívánják).
gyerek	Sz. <i>Árvo gyerek</i> (rendetlen hosszú hajzat viselőjére).
halál	Szj. <i>Szent (h)alálló, Jézusom!</i> (fohász irgalomért villámlás idején: ne kelljen bűnös állapotban meghalni).
harangszó	Sz. <i>Nēm hallja még a harangszót</i> (kelleténél mélyebbre vetett apró magokra). (tréf.)
Isten	Sz. <i>Nēm ismer sē Istent, sē embert</i> (megátalkodott, gonosz emberre).
jó	Szj. <i>Nēm lészünk ám jóba!</i> (gyereknek enyhe dorgálásul).
létra	Szj. <i>Nēm is létrán gyün</i> (válasz az Esik? kérdésre). (tréf.)
megtalál	Sz. <i>Mëktalájjuk egymáson</i> (indoklásul mondja vki, ha nem fogadja el a fizetséget).
mise	Sz. <i>Misét szógátotna</i> (vágyai teljesedtével nagyon hálás lenne).
nyál	Sz. <i>Veri a nyálát</i> (fennhéjázón beszél).(rossz.)
nyelv	Sz. <i>Nēm forog a nyëve</i> (annyira ittas, hogy alig tud beszélni).
Orbán	Szh. <i>X Mëgy, mind az Orbán lölke</i> (nem tud nyugton ülni, folyton jön-megy).
rátüsszent	Szj. <i>Rá is tüsszentett</i> (igaz, amit mondott).
száj	Sz. <i>Ēhuzza a szájját</i> (kétkedik az elhangzottakban).
szándék	Szj. <i>Föltett szándéka</i> (határozott elhatározás bizonygatása).
tehén	Szh. <i>Sóhajtozik, mind az özvegy teín</i> (nyugtalanul, szaporán sóhajtozik).
tó	Sz. <i>Ēt tőrű fakad</i> (egyező jelenségekre).
tréfa	Szj. <i>Ennek fele sē tréfa</i> ('komoly dolog')
ügyes	Szj. <i>Akki ügyes, a pokolba is ügyes</i> (ügyesség dicséretére).
valag	Sz. <i>Kinyājja a valagát</i> (törleszkedik, kedvében jár). (rossz.)
vér	Sz. <i>Rossz a víre</i> (enyelgő megjegyzésül: nem tehet másként).

NÉMET EREDETŰ IDEGEN SZAVAK NYELVJÁRÁSUNK KORÁBBI SZAKASZÁBAN

Amikor alkalmam volt összegyűjteni és a *Nyúl község nyelvkincsé*-ben közreadni nyelvjárási szókincsünket, a tudománybeli gyakorlatnak megfelelően kihagytam a más nyelvekből átvett, de idegenszerűnek ható, tehát idegennek veendő szavakat — kivéve azt néhányat, amelyik nálunk már magyarként viselkedett, és akkor még élőnek számított —, ebben a fejezetben azonban összeállítok belőlük egy kisebb szószedetet. Kiugróan nagy számuk miatt a német eredetűek kíváncsiaknak bele, közülük is azok, amelyeket a falu a múlt században kezdődött nagy átalakulásig használt, tehát mára zömmel kiveszettek tekinthetők. A változás akkoriban a korábbi életforma letűnésével párhuzamosan viharos gyorsasággal zajlott, az akkor élők meg is tapasztalhatták. A jelenség könnyen magyarázható: a hagyományos falusi léthez kötődő szavakról volt szó.

Miféle volt, és mikor meg hogyan épülhetett bele a nyúli beszédbe ez a szóanyag? A belőlük alkotott csoportok azt mutatják, hogy leginkább a mindennapi élethez tartozó anyagok, tárgyak, foglalkozások szavai, a vele kapcsolatos fogalmak igéi, fő- és melléknevei, ritkábban más szófajúak állnak előttünk. A mikor kérdésére keresve a választ abból a tényből kell kiindulnunk, hogy volt idő, amikor a magyar népesség sünlétre kényszerülve kikerült a világ forgásából: a fejlődés kereke a 16-18. közötti két században nagyjából hátrafelé forgott: a nemzet lemaradt a fejlődésről, sőt alája szállt addigi szintjének. Amint pedig megrázta magát, kapkodva szedte föl mások vívmányait. Azokat magáévá tenni csak nevükkel együtt, őket kölcsönvéve volt lehetséges. Amik aztán az idő múlásával — mivel magyarosításuk elmaradt — jól-rosszul átvett és nem egyszer torzuló alakjukban gyökeresedtek meg. Sok esetben pedig hiába is született a pótlásukra magyar szó: a konzervatív falusi életforma tartósította a magáévá tett valóságot, annak nyelvi vetületével együtt.

Kevésbé tetszetős külsejük, idomtalan hangalakjuk ellenére lehet-e mégis okunk a kis reprezentatív szócsoporthoz szokatlan számbavételére, tagjai megismerésére? Igen, hisz egy kis képzeletbeli kiállítást, százvalahány hallani vélhető szófoszlányt nyerünk velük az előttünk élt generációk mindennapjaiból: elképzelhetjük, hogy milyen tárgyak-eszközök vették körül őket, ill. mely szavakkal fűszerezték a beszédüket.

A szóadatok felvonultatásában az alakulatokat az egyes csoportok alkotják: ezek úgynevezett tematikus szótárformában homogéntárgyköröket jelentenek, ami pedig kívül reked rajtuk, azokat szófaj szerint fogjuk egybe. Gyűjteményünk sajátos jellege miatt a szócikkekhez indokolt esetben néprajzi kiegészítést fűzünk.

Háztartási kellékek neve:

cëkkër 'kukoricafosztalékból készült táska, szatyor'.
ciha 'párna v. dunyha huzata'.
duncos üveg 'befőtt üveg'.
duncú dunsztol 'gőzöléssel tartósít'.
firhang 'függöny'.
kászli 'kisebb szekrény, kaszni'. **Megj.** Alacsonyabb szobabútor több kisebb és egy nagyobb fiókkal, rakodó résszel.
këlázli 'üveg pohár'.
krëdënc 'konyhaszekrény'.
krigli '(sörös) korsó'.
porhelt sparhelt 'tűzhely'.
rédli 'sütő fn.'.
sámli, sámëdli 'zsámoly'.
slingú slingel 'sűrű öltésekkel (terítőt) szeg'.
stokëdli, stokëlli, hokëdli 'konyhaszék'.
stucni 'csőcsönk'.
sublót 'alacsony fiókos szekrény'.
tëlázslí, tëlázsi, stëlázslí 'tányértartó polc, tányéros'.
trózsák 'szalmazsák'.
vájling 'mosogató tál'.
vëkkër 'ébresztő óra'.
vërdung '2 dl-es (füles, zománcozott) mérőedény'. **Megj.** Főként tejfőlmérésére használták.

A gazdálkodás világából:

áslong 'kénlap'.
auf '<lónak szóló felszólítás patkoltatás közben:> emeld a lábad!'.
curikk '<állatterelő a lónak:> vissza!'.
curikkútat curükkoltat '<lovat> hátráltat'.
förhéc felhérc '<kocsin> fellépőül is szolgáló pálca'.
hëbër '<borszívásnál használt> lopó'.
hastok 'bontószék'. **Megj.** A disznó felbontásához használt asztalféle.
istráng '<hámot> a hámfával összekötő kötél v. lánc'.
Megj. A lószerszám része.
prés 'szőlősajtoló'.
strejfa 'istállóban az állatokat elválasztó rúd'.
tësзли 'kocsi- v. szekértengely végére húzott vaskupak, amely megakadályozza, hogy a kerék lecsússzon'.

Használati tárgyak, eszközök, anyagok:

cetli 'kis cédula'.
colstok 'mérővessző'.
fëdervejsz 'síkpor'. **Megj.** Főlhúzáskor a csizmába szórták, hogy könnyebben csússzon.

hüzni 'töltényhüvely'.
mutër 'csavaranya'.
ráspu *ráspoly* 'reszelő'.
stanclicli 'papírzacskó'.

Öltözködés:

cvëttër 'meleg, kötött kiskabát'.
fuszekli 'rövid férfiharisnya, zokni'.
hözënrógër 'nadrágtartó'.
muff 'beledugva a kezét melegen tartó, hengeres, végein nyitott ruhadarab'.
mándli 'kiskabát'.
rékli 'szoknyán kívül hordott blúz'.
rici, ricimándli 'bélelt v. kötött kabátka, mellény'.
rigli 'retesz'.
simlídër 'sapkaellenző'.

Egészség, betegség:

durkmars 'hasmenés'.
hëkszëncsusz 'lumbágó'.
klazúr 'bőr'.
pejsli '<ember> belsőrésze'.
serbli 'éjjeliedény'.
vimedli 'pattanás a bőrön, pörsenés'.

Étel, étkezés:

frisling 'süldő, fiatal disznó húsból készült húsétel'.
früstök 'reggeli'.
kárménádli 'karaj'.
nokëdli, nyukli 'galuska'.
puszëdli 'kis kerek sütemény'.

Magatartás, viselet, viselkedés:

flanc 'divathóbort, fennhéjázás'.
loknis ' <hajviseletre:> hullámos'.
pukkëdli 'üdvözlő térdbók'.
slampet 'lompos, rendetlen nő'.
smucig 'piszkoskodó, sóher'.

Egyéb igék:

dëkkú *dëkkol* 'átv. fedez, takargat'.
kiglancú *kiglancol* 'kifényesít'.
mëgkrëpáll 'megdöglik, elhull, tönkremegy'.
rëkvirál 'behajt, elkoboz'.

slamfos 'rendetlen, piszkos'.
spriccú, priccú *spriccel, priccel* 'áterszt, fröcsköl'.
stimmú *stimmel* 'vmi vmivel egyezik'.
sturcú *sturcol* 'ütögetve egyenget'.
trinkú *trinkel* 'iszik'.

Egyéb főnevek:

ándung 'vmihez, vmire való kedv, késztetés'.
cúg 'huzat'.
fejront 'munka vége'.
flëkk 'folt'.
fór 'előny'.
handlé '(házaló) kereskedő'.
hóbëlvánc 'a szóban lévő dolgok'.
inhóbër 'inas, famulus'.
kapni 'cipő hegye, külön kiszabott első része'.
kapszli 'hüvely, kupak'.
kócëráj 'hevenyészett alkotás'.
kramanc 'kacat'.
kucsíbër 'tekergő'.
kunszt, kunc 'figyelemre méltó valami, mesterkedés'.
kuncsaft 'vevő'.
kvártél 'szállás'.
ordung 'rend'.
pasatér 'postakocsi'.
slussz 'befejezés, vég'.
spicc '1. sarok 2. borközi állapot'.
stóc 'rakás'.
stráf 'hímzett csík'.
strapa '1. vesződés 2. koptatás'.
susztëráj 'cipésműhely'.
svindli 'csalás'.
svung 'lendület'.
tislér 'asztalos'.

Más szófajúak:

encvejre 'egykedőre, hirtelen'.
forhant 'elfekvő (szerszám)'.
habiniksz msz. 'semmi'.
stramm 'rendes, katonás'.
vártëpizli msz. 'várj!'.

Rövidítések:

átv. = átvitt értelemben
msz. = mondatzó

DOMONKOS ISTVÁN
(100 éve lett Nyúlon plébános a pap, író)

Valamikori kisdíákok iskolából jövet hangos *Dicsértessék*-kel köszöntünk a régi, homlokzatával a Pap köz felőli telekhatáron álló plébánia alacsonyan álló ablakai alatt, mert így illett, így volt szokás, de meg bent az íróasztala mögött általában ott ült László János plébános úr. Ilyenkor tekintetünk nem kerülhette el a falon lévő emléktáblát, melyet 1927-ben helyezett el a Szent István Akadémia, jeles tagjának, Domonkos Istvánnak az emlékére. Ő volt az előző plébános 1923-ig, az akkor bekövetkezett váratlan haláláig, amit ételmérgezés okozott. (Lelkigyakorlatról volt hazatérőben, és a komáromi állomáson romlott húst fogyasztott.) Újra meg újra elolvastuk a tábla feliratát, hogy míg élünk, ne felejsük el:

*Népét aki úgy szeresse,
Hű tollával szebben fesse,
Nem volt senki közöttünk.*

A szép, megtisztelő emlékverset Harsányi Lajos, a kortárs katolikus költő, rábapatonai plébános, később győri kanonok írta.

Hogy a mi plébánosunk mivel érdemelte ki az elismerést, azt nekünk senki nem mondta. Magam is csak később és apránként tudhattam meg az okát, mikor a gimnáziumban olvastuk egy írását, „*A muszka pipá*”-t, ezt a háború alatt írt elbeszélést, majd amikor tanulmányoztam a műveit, illetve közülük többet is elolvastam.

Életét még lassabban ismertem meg. Hosszú ideig csak annyit tudtam róla, hogy övé volt az alsó-hémai szőlő és benne az emeletes ház, évtizedek múlva pedig fölfigyeltem családi kriptájukra a nádorvárosi temetőben, közel a ravatalozóhoz, annak is a háta mögött. A részletes életpályáját már lexikonokból, irodalmi munkásságát elemző tanulmányokból (*Alszegehy Zsolt [1925], Harsányi Lajos [1927], Iványi Sándor [1947], Lőrincz Imre [1962], Tóth? [2003]*) és *Heckenast Kolos*, valamint *Günther László*, későbbi örökösök hagyatékából, tájékoztatásából követhettem végig. Ezekből tudtam meg, hogy a plébános-író Ászárról származó családban, de már Győrben született 1862-ben, hogy vízimolnár édesapját két éves korában elvesztette, és fiatal éveit édesanyja meg nővérei között élte le. Hat évet járt a győri bencésekhez, és már itt kezdett irogatni. A következő állomása Zirc volt, a cisztercita kolostor, de fájdalmára a rendből betegsége miatt hamar elbocsátották. A gimnáziumot Nagyszombatban fejezte be, ezután Pozsonyban jogásznak állt. De mert ez a pálya idegen volt neki, Győrben belépett a szemináriumba. 1889-ben szentelték pappá. Két éven át káplánkodott Mihályiban és Bagyogon, utána plébánoshelyettes lett Rábatamásiban, de 1895-től már plébános Dörben. Vele lehetett Mari

nővére, a későbbi Róka Lajosné is, mert fennmaradt egy itt és neki dedikált kép Jászai Maritól, aki keresztlánya volt az édesanyjának. (Günther László szerint a nagy színésznő Nyúlön is gyakran megfordult a Domonkosvillában.) A plébános már ekkor is több könyvet kiad, elsősorban még lelkipásztori segédanyagokat, de egy verseskötete és két prózai műve is megjelenik már. Életrajzírói mind főlemlítik, hogy itt fedezte föl a nép nyelvét, idézik is szavait, melyek tanúsítják, hogy mennyire beleszeretett a nyelvjárási szó-és szóláskincsbe: „*Oh! Ha visszagondolok 30 év előtti kápláni időimre, hogy megszédített a magyar parasztnyelvnek tiszta szépsége — lelki gyönyörrel!*”

1905-ben aztán Nyúlra kerül. A község lakói megőrizték plébánosuknak több kisebb történetben is megmutakozó szelíd, barátságos alakját, a hegybeli rászorulókat segítő jótékonykodásának emlékét, a hitelszövetkezetet is szervező nép barátjának a tetteit.

Írásművészléte itt teljesedik ki, itt forrja ki magát. Írásai nem öncélúak, hanem amellet, hogy megérlelik kifejezőkészségét, fotók és filmek helyett könyveiben megőrkítik a szegények és öregek egy-egy jellegzetes képviselőjét: megjelenésüket, személyiségüket-jellemüket, valamint életüket-sorsukat. A szereplőit szívével választja ki: „*Csak írtam, mert szerettem — nem is annyira írni, mint inkább szerettem azokat, akikről írtam.*”

Választott műfaja az elbeszélés. Ezt tükrözik már előző kötetei is (*Barázdák a szántóföldön, Az én híveim*), és ebben dolgozza föl az élményanyagát Nyúlön. Ekkor írja a *Testvérek*-t (1909), az *Atyámfiai*-t (1914), a háború alatt pedig a kötetcímet is jelentő *A muszka pipá*-t (1917) és *A kard joga és a többiek*-et (1917). A címek beleillenek a kor más, a népről író szerzőinek könyvcímei közé: Gárdonyi, Tömörkény és Móra köteteinek a hangulata lengi körül őket. Hogy maguk az elbeszélések is ezen írókat idézik-e, arról bőven szólnak a tanulmányírók, de az olvasók is eldönthetik a kérdést. Úgy pedig, hogy hasonlítanak ugyan azokéhoz, de leginkább különböznek tőlük.

A kisebb írásai persze mind a négyüknek – sőt, mivel Mikszáthot is ide vehetjük – mind az ötüknek elbeszélések, de belső összetevőik, elveik már megkülönböztetik őket egymástól.

Mivel messzire vezetne ennek részletes kimutatása, megelégszünk azzal, hogy a Domonkos István-i sajátosságokról ejtünk szót.

Abból kell kiindulnunk, hogy írónk elsősorban rajztehetség, tehát témájáról mintegy rajzot készít a nyelv eszközeivel, és mivel erre egyik legalkalmasabb tárgy az ember, érthető, hogy alakjaival foglalkozik a

legbehatóbban. Igaz, ugyanerre fordítja figyelmét lélektani és társadalmi érdeklődése miatt is. Illusztrálásra álljon itt egy részlet a *Hegyek közül* című elbeszéléséből: „Mikor a szőlő még díszében volt, Radai Ferenc úgy jött le a kanyargós, horgas utakon, mint a karcsú szarvas és mivel elszokott ott fönt az emberek társaságától, hát azon szerint is nézelődött magasra emelt nézésével, mint a szarvasok ahogy néznek, mikor az erdőből tisztásra érnek ki. Szép, tiszta arcú és nyílt tekintetű, világosan néző ember volt ez a Radai Ferenc és a teste olyan szálás, egyenes volt, mint aminő fákat a hegyi magaslatok tudnak nevelni. Mikor azonban a szőlője pusztulni kezdett, akkor lejőve, a falunkban úgy ment végig az utcákon, hogy a kezét keményen a dolmánya zsebébe dugta, fejét előre vetette és kissé megtörtek a vállai. Majd a zsebeket tépte le súlyos ökleivel. Így azzal a tartással, szinte egyik napról a másikra; átmenet nélkül lépett bele a korosodásba. A feleségén is hamarosan nagyot roppantott a kétségbeesés. Mély tűző szemeiben a fény úgy búslakodott, mint a parazsat mikor zománcképpen saját hamva kezdi befogni és lehetett látni cseresnyeérés idején, mikor még alig pitymallott, hogy szótalan szomorúsággal megy keresztül a falunkon és viszi finom fehér vékában fején a gyümölcsöt a városba.

Ettől kezdve miből éltek: meg sem tudnánk mondani; a kis familiának életében volt valami, ami közös a sasokéval, melyeknek mintha ételük, italuk és mindenük a föld fölötti levegőben való karézás volna. Arcukon soha nem volt az étlenségnek nyoma, pirosak voltak, mint az érett alma és az orcájukat egészséges hamv fődte, mint az érett gyümölcsöt.”

Talán nem volt haszontalan ilyen hosszan idézni a könyv szövegét, mert belőle sok jellemzője kiolvasható Domonkos írásainak. A szereplők kiléte és életük körülményei alátámasztják a megállapítást, hogy a szerző szinte kivétel nélkül a hegyi világot rajzolja; ha egy-egy gazda elénk lép is a lapjairól, vele is a hegyben találkozunk. Ugyanígy példának látjuk, hogy a történetek központi magja a sokféle baj, csapás, szerencsétlenség, ami az embereket éri. (A szőlőket ért pusztulás mellett megjelenik a művekben a gyár és Amerika, mindegyik gonosz és csak bajjal járó jelenség. Megítélésükben az író a nép fatalizmusát és romantikus antikapitalizmusát teszi magáévá, ellenük legfeljebb belső lázadást ábrázol – elvileg azt is visszautasítva („az elégedetlenséget nem a jónak, vagy a vagyonnak bősége hordozza, hanem a lélek”) –, de leginkább a beletörődést tekinti megoldásnak [„édes, közös sors”). Szemléletét egyébként is az ugyancsak romantikus polarizáltság jellemzi: a világ kettősségében a falu a jó, az idillien szép elv hordozója.

Az alakok megjelenítésének leggyakoribb eszközei a hasonlítások, párhuzamba állítások, úgy is, mint stílusesszék. (Többször előfordul, hogy a személyiségjegyek megragadása hosszabbra, bonyolultabbra, esetleg némileg zavarosra sikerül, amikor is a kor divatos elméleteihez, a

biológiai és társadalmi determinizmusához fordul magyarázatokért.) Nyelvében fölfedezhető a népnyelvi fordulat („*meg sem tudnánk mondani*”) éppúgy, mint a köznyelven való kissé szokatlan, keresett fogalmazás („*zománcképpen saját hamva kezdi befogni*”, „*föld fölötti levegőben való karézás*”).

Általános, több művében tetten érhető vonásairól szólva föltűnő, hogy a tájrajzra nem fordít gondot: a nyúli dombok-hegyek változatos-színes képe Domonkos Istvánnál homályban marad.

A rajz eluralkodása nála módosítja a novella elemeinek klasszikus arányát, különösen a mese rövidül meg, válik vázlatossá. Olyannyira, hogy már-már el is tűnik, és megelőzi a lélektani novella divatjának föltűnését, amikor pl. a történet nem más, mint a gazda és a tanító beszélgetése (*A föld alatt*). El-elsikkadhat a befejezés-megoldás is, ami a föntiekből következően különben is el-eltér a közéleti irodalométól: a pap meggyőződése elébe lép a „földhöz ragadt” íróénak.

Az utóbbi kérdés súrolja az ábrázolásmódhoz, a művészeti koráramlatokhoz való viszonyt is. Domonkos István sokukkal „kacérkodik”: odacsapódik a korábbi szentimentális-érzelgős áramlathoz éppúgy, mint napjai lágyabb-festőibb impresszionista vagy nyersebb expresszionista és naturalista törekvéseihez.

A szerkezetet, a vonalvezetést jelentheti a sors nyílt útjának követése, de a rejtett dolgok felkutatásának krimis menete is, miközben a novella jellege drámai (*Az arató legényke*) vagy balladás (*A tyúkok*) vagy anekdotás (*A kis üveg*) egyaránt lehet.

Az igazi író változatos módon vezeti oda olvasóját a mű tárgyához, variálja a kezdést, az indítást. Szerzőnk munkái bőven megfelelnek ennek az elvárásnak. Találkozunk nála elmélkedő-gondolati bevezetéssel (*A fehér papagáj*), a népdalnál szokásos természeti képpel (*A hazajáró kis menyasszony*), közmondásos megállapítással (*A Miska legényke*), az események közepébe vágó kezdéssel (*A kis kalap*), az előzmények ismertetésével (*Testvérek*), a központi szereplő bemutatásával (*Kölcsönkenyér*) és más megoldásokkal.

Ha összegezni akarjuk az eddig írtakat, újra hangsúlyozhatjuk Domonkos Istvánnál a rajz központi szerepét, hiszen vele jelöli meg az igényesen elemző Alszeghy Zsolt is az elbeszélések különösségét, amikor rajzok köré novellákká sűrített regényeknek nevezi őket.

Az utolsó kötetek szomszédságában található a *Szentföldi zarándokút* címmel 1915-ben megjelent útirajza. Előtte 1914-ben, a háború kitörésének napjaiban egy budai ferences szervezte társasággal járt az író Palesztinában, immár másodszor. (Először két évvel korábban vállalkozott az útra, akkor – mint hírlík – nyúliak is voltak vele. A beszámolóból másik arcát ismerjük meg: a szívesen és könnyedén – ha a túlzott aprólékosság ezt időnként meg is kérdőjelezi – mesélő emberét, a mélyen vallásos és megilletődött papét, a fölényes művelődéstörténeti tájékozottságot eláruló utazóét, aki ha okot lát rá, nem titkolja botránkozását, fölháborodását, elítélő szavait sem a szentföldi helyeket kezelők torzsalkodása, féltékenysége vagy az ízléstelen építészeti és belső berendezési megoldások láttán.

* * *

Elköszönünk néhai plébánosunktól, szívünkben hálával hívei iránt való szerető atyáskodásáért, ránk hagyott irodalmi örökségéért, kissé szégyenkezve, hogy bizony nem becsültük/becsüljük úgy, ahogyan megérdemelné. Múltunk, magunk megismerésére nem is töltekezünk belőle, holott a 20. század elejének nyúli valóságáról – legalább részben és élethűen – kizárólag Domonkos István tollrajzaiból kapunk képet.

Gondatlanság, nemtörődömség lenne, ha a fölnövekvő nemzedékek a továbbiakban sem tudnák meg, hogy ki volt és mit alkotott néhai jeles plébánosunk.

Hogy könyveiből legalább néhány példány hozzáférhető legyen a községben, abba – eredményt remélve – magam is besegítek. (2005)

CSENDES BÉLA KÖLTÉSZETE

Megközelítési kísérlet

ELŐSZÓ

Immár tíz éve holtan fekszik a nyúli temetőben Csendes Béla, a költő, ideje hát, hogy az eddigieknél teljesebben, behatóbban próbáljuk fölfedni művének titkait. És életéét is, amelyre a versei igenléssel, de legalább annyi tagadással is rezonálnak, hogy nem tudni, nem éppen ebben rejlik-e a magyarázata pályája sorozatos tragédiáinak. Hiszen a kor, amelybe beleszületett, a hely, ahova a léte kötődött, a helyzetek, amelyekbe sodródott vagy belelépett, mintha más irányba mutattak volna, mint amerre konokul, mivel se törődve vitette vagy toltá-vonszolta magát.

Lényének, alkotásainak alaposabb és biztonságosabb megítélése még várat magára – közel is vagyunk hozzájuk –, de a szűkebb haza és környéke ébren tartják a jeles szülött emlékezetét.

Jelen tanulmány is a Nyúli Polgári Kör lokálpatrióta buzgólkodása nyomán született, megírására mint a költő földije és a település nyelvi anyagának, történetének, kulturális múltjának és jelenének kutatója kaptam fölkérést. Vállalását egyrészt illendőnek tartottam, hiszen megjelent köteteit – dedikációjával megtisztelve – magától a szerzőtől, illetve örökösétől kaptam meg, másrészt a magyartanári pályát befejezve kínálkozó kihívásnak vettem, hogy írók-költők napi vallatása után miként leszek képes egy költői életműben elmélyedve fölmutatni annak sajátosságait. Köszönet a lehetőségért!

SZÜLŐFÖLD, CSALÁD, GYERMEK,- ÉS IFJÚKOR

Csendes Béla életének első két évtizedéről ismerős motívumokkal fölvázolt, szokványos kép él azokban, akik akkori élete helyszíneiről, főleg faluja viszonyairól, családok, gyerekek mindennapjairól gondolkodás nélkül el tudnának mondani minden fontosat. Más a helyzet a kívülállókkal, a más közegben jártasokkal: számukra tanulságos lehet több minden értesülés is, és ezek egyike-másika már a költői pálya meghatározói közé tartozik.

A szülőföld tágabban a Sokorónak, ennek a Bakonytól Győr irányába tartó, völgyekkel, völgykatlanokkal és szurdokokkal tagolt változatos kiemelkedésnek egy kisebb tája, a szülőfalun belüli bölcsőhely pedig ennek egyik, magát könnyen megkedveltető kies helye. Ez mint földrajzi egység Egese néven a Győrtől délre fekvő Nyúl község zárt, háromrészes kis részét, katlanos domboldalát jelenti. (Az újkor eleji adat ugyan Mogyorósnak nevezi a dülőhelyet, ami a sűrű erdő szomszédságában lévő ligeterdőt jelölt.) Az írásbeli Mogyorós járhatta a középkor utolsó századaiban is, holott irtás révén már akkor szőlőfölddé lett, hogy aztán a 18. század során

lakott helyé váljon. Mindenesetre a 17. századbeli dézsmajegyzékek már föltüntetik az alternatív megjelölést. Elképzelhető, hogy Mogyorós a felső kettős (bel- és külterületi) részt, Egeze pedig a az alsót, a kizárólagos belterületit jelölte.

Utóbbi, a mai Alsó-Egeze már korábban is szolgálhatott szálláshelyül, még hozzá olyan határrészek társaságában, mint Incső, Héma, Hencse és Bent, amelyek a 14. századból már adatolhatók, és feltehetően az ott lakó személyek: Ín, Hene, Hencse és Bende~Bente nevére vezethetők vissza. Személynév lehetett az Egeze is, vélhetően az Eke, a szimbolikusan használt foglalkozásnév ('szántó') hangalakváltozata, egyben becéző formája, ahol a képző alakja kormeghatározó is: a fenti nevek közül valónak mutatja.

Az egesei fiú családja nem tősgyökeres nyúli család, de sürgősen jegyezzük meg, hogy olyant a mi vidékünkön, ezen a hódoltság határán hol belüli, hol kívüli, török járta tájon hiába is keresnénk. Beköltözők voltak az első itteni ősök, és az összeírások, valamint az anyakönyvek azt valószínűsítik, hogy a 18. sz. közepén érkeztek ide. A családi hagyomány szerint a mai terebélyes Csendes-família egyik ága telepítés révén került Nyúlra, míg amásik otthonkereső lovas ősökkel fogott helyet a nagynyúli Promontóriumon.('szőlőhegy'). Az 1780-as évekből való anyakönyvi adatok mindenesetre azt mutatják, hogy a Csendeseket, ill. Csöndeseket ekkor már legalább három család képviseli Nyúlon, és azok a község különböző részein laknak, ráadásul egyikük az Egesét is magába foglaló erdőszéli határrészen. Tagjaik szőlőművesek voltak, megélhetésüket a szőlőbirtok adta, ami kisebb voltával is fölérhették a telkesek vagy gazdák nagyobb szántóival. (Az állítás csak a 19. század végéig érvényes, mert akkor az amerikai gyökértetű, a filoxéra szinte kipusztítja a szőlőt, és a belőle élők egy csoportja jövedelme nagyobb részét uradalmi pusztákon vagy a győri gyárakba járva biztosítja. Esetünkben az apa, Csendes Béla kétlakiként szeszgyári munkássá lesz. Ezzel a kisparaszti birtok és a család gondjából több hárul az anyára, Kéring Annára.)

1921-ben ebbe a világba született bele a gyermek, akinek lelkébe szép lassan betelepült, beépült a szűkebb-tágabb világ, mégpedig most már a maga apróbb-nagyobb tartozékaival, hogy azok majd visszaköszönjenek a születő versekből.

Legelőször is a falusi otthon, a földműves család élettere lesz sajátjává. Benne a ház formája, el- és berendezése, tartozékai (*nádfödél, kiskapu, kemence, padlás, ól*); állatok (*Szekfű tehén, Bandi ló, malac, kotlós*); eszközök (*öregfejsze, kisbalta*); élelmiszerek, ételek/italok és ezek elkészítése (*fokhagyma, tejföl, cipó, sonka, szalonna, füstölés, hordós káposzta, gombapörkölt, kalács, fánk, rétes, törkölypálinka*).

Az otthon alig válik el a mezőtől, a gyermek fölfedező szeme hamar meglátja és rögzíti a vadnövényeket, vadvirágokat (*rezgő-virág, aranyág-eső, kankalin, pipacs, gyermekláncfű, harangvirág, búzavirág, katángkóró, mácsonya, útifű, paréj, bogáncs, papsajt-mályva*).

A környezet felszínének és az időjárásnak néhány mozzanata is nyomot hagy az emlékezetben (*börc, lösztalaj, poros út, hófelhőszakadás, fuvát*).

A kert, a domboldal, az erdőszél gyümölcsei tavasztól ősziig betömik a csatangoló, mindig éhes gyerekszájakat (*cseresznye, meggy, alma, szilva, dió, naspolya, áfonya*).

A fölcseperedő, már segíteni képes fiú sorra találkozik a növénytermesztéshez és az állattartáshoz kötődő anyagokkal, terményekkel, eszközökkel, fogalmakkal, jelenségekkel (*krumplisor, krumplivirág, kerékrépa, mohar, takarmány, abrak, kóró, kapa, ösztöke-rúd, „tüled-hozzád!”* [’az állatterelés mondatszáva’]).

A költemények szavai, kifejezései elárulják, hogy a fiúgyereket elég korán kiviszik az erdőre is, ebbe a külön világba (*tuskótörés, hecsedlibokor, szarvasbogár, dércsípte ág, horgas, „Gyerek, előre!”* [ti. közlekedésirányító a szűk úton]).

(Nem vesszük ide a legnépesebb kategória, a szőlő- és bortermelés szakszavait, mert azokat a korosodó, hazajáró költőnek a velük való napi munkája ágyazza bele az akkori versekbe.)

Mindezek után a tágabb világ megpillantására az iskola irányíthatta a tekintetét: az ekkor mindössze pár évtizede létesült hegyi állami iskolák egyike, a hémai. Innen kerül 11 évesen — annak a néhány fős csapatnak a tagjaként, amelyik Nyúlról a földműves sorból immár harmadik rajként lábal kifelé, a város iskolái felé. — a győri Czuczor Gergely bencés főgimnáziumba. Az ilyen emigrációt egyként előkészíti, tételezi a népesség szaporodása és vele a földhöz jutás fogyó reménye, valamint egyes családok feljebb tekintése; megelőzi a tanítók tetten érhető szorgalmazása, rábeszélése, esetenként pedig nemes lelkű, tehetségmentő anyagi segítsége.

Bejáró diák volt. A hegyről a vasútállomásra leérni fél óra is kellett, kiépítetlen és kivilágítatlan utakon, lakatlan részeken: esőben, sárban, szélben, hóban. Nyolc tanéven át. (A téli hajnali sötétségből a reggelek fagyos derengésébe torkolló gyaloglások a későbbi *Számadás* tanúsága szerint egyre inkább az eszmélkedés ideje is voltak. Nyílt-nyílt a diák szeme a miértre, majd értelme az izmosodó válaszra, hogy tudniillik napjai célirányosak, útja sorsszerű: személye a faj által is kiválasztott a parasztkérdés bogozására és a sürgető megoldás keresésére.)

Ami a továbbtanulás fő kérdését, az előmenetelt illeti, a középiskolában a falusiak fölzárkózása ekkor még évekbe tellett. Neki négy évre volt szüksége, hogy kiemelkedőt nyújtson, hogy föltűnjék. Aztán talán a kamaszkor, talán a felső tagozati erősebb mezőny kissé visszaveti az eredményességét, de most már hamar magára talál, végig jól teljesít, és minden lehető elérve 1940-ben kitüntetéssel érettségizik.

Szellemi orientációja az utolsó években az irodalmi önképzőkörebe vezeti, szárnypróbálgatásai során tanulmányát, versét olvassa tanára és a társak előtt. A társaság közel kerülhetett a szívéhez, hiszen még idős korában (is) adományokkal támogatta egykori iskolája mai önművelőit.

BÁRÁNY PÉTER TAMÁS: A KÖLTŐ SZÍNRE LÉP

Első, bár csak későn kiadott kötetébe (*Győr, 1991.*) hat verset vesz föl a költő az 1940–48 közötti évekből, közülük a főrészt követő II. részben, a *Töredékek és törmelékek* c. fejezetben *Utazás patológiában (Ifjúi vétkes versek)* összefogó cím alatt hármat. Ezek bizonyára szándékosan kiválasztott, valamit őrző alkotások az első termésekből. Tanúskodhatnak pl. arról, hogy korai írásainak egyik témája a szerelem a maga tartózkodó hangján, de aminek föltárt/kivetített képén így is az erotika színei villódznak. Jelképességük Adyt juttatja eszünkbe, impresszionizmusuk talán Tóth Árpádot idézik, nyersebb képei pedig expresszionistának is tekinthetők: a paletta gombjai ismerősek a kortárs magyar irodalomból. Forma és szerkezet: epigramma, szonett, illetve gondolatritmussal, szekvenciásan fokozódva kicsúcsosodó és kadenciaként bölcselkedő reflexióval ékesített fölvezetés. A versritmus egyként időmértékes, bár egyikben szimultánba hajló.

Az időszak másik három versére ő maga is másképp tekint, nekik a kötet élén ad helyet. Rangjukat, súlyukat – úgy tűnik – közéleti jellegük, témájuk vívta ki. Hogy ilyenekkel jelentkezik – és velük már a nyilvánosság előtt –, számunkra nem meglepő, hiszen lélekben korán elfogadta a szegények képviselőjét, amit a társadalom színe előtt, annak ügyei között forgolódva kell majd ellátnia. A versek közlésében a lehetőség valóra válása, a bátorság bátorodása két dolognak is köszönhető: mint kiválóan érettségizett tanuló helyet kapott a Horthy-kollégiumban, illetve ösztöndíjas hallgatóként megjárta Németországot is.

A beköszönő vers, a belépő az *In Caesarem*, amellyel hagyományt követ, és olyan elődök nyomába lép, mint a *Góg és Magóg fia...*, az *In Horatium* vagy a *Lidi nénémnek öccse itt...* Talán nem olyan egyértelmű bemutatkozás, mint Adyé vagy József Attiláé, és inkább Babitsé mellé tehetjük, de még annál is bújtatottabb. Hármas arca van. Az előtérben Cézár alkata tűnik föl, a háttérben egy kortárs Cézaré, leghátul pedig az árnyékukból kikukkant maga a költő:

*Én – átkos áldás – a silány világra
győzni születtem.*

Ő lenne az? Alig is hinnénk, ha egy későbbi versben nem mutatna magára:

*Caesárt harminckét éve megöltem, mert
ekkor ítéltem magamat a semmi –
létre, s balgán a teljes Egészt várva
megfutamodtam
érlelésétől a csirának, sejtven:
annak van jussa az időtlenségre,
aki egyszeri; ha nem ez vagy, sorsod
gőgös alázat,*

nem több, és ebben aszalódsz ráncosra.

(Caesar halála)

És most fordítsunk hátat a fiatalság álcás beképzeltségének, torz nagyképűségének, és hajtsunk fejet a férfi megszenvedett, megérlelt, őszinte szembenéző vallomása előtt.

Furcsa, fura óda a vers. Az óda Cézárt magasztalja egyenes beszéddel, de élesen füttyülő iróniával is, amiben a gyalázatos bűnök a szubjektíve nagyszerű szándék metamorfózisával lesznek dicső erényekké. Ezt a tartalmat a burkolt litániaforma hordozza a maga tömjénes füstölőlendítéseivel, míg a verssorok időmértékes szapphói versszakokba rendeződnek.

A költői belépőt Sztáray Zoltán, az 56-ban Kaliforniába menekült néhai kollégiumi, majd sors- (bebörtönzött, vádlott, ÁVO által kezelt, Recsken raboskodott) társ programadónak nevezi, joggal, és hozzátehetjük: vonatkozásban is. Igazolásul ott a mottóul választott jelszó:

Per meam salutem omnium

(azaz A magam boldogulása útján mindenkiét)

A mondat, amikor kijelöli az életutat, fölmentést is ad a fentebbi, szerénytelenül hangzatos és önös kinyilatkoztatásnak.

Programadó a vers még egy tekintetben is: a költő letelepedni látszik a klasszikus metrumok, strófák, műfajok mellé, tehát formájával sugallja Csendes Béla ebbéli ars poétikáját. Ez – tekintve a választott egyetemi magyar-latin szakpárt – nem is meglepő. Mellette alighanem fölmutatja a modellnek tekintett költői mozdulatot is, a Berzsenyi Dánielét. Bibliásan – a hasonlatok szokott sántításával – szólva: „A hang ugyan Jákobé, de a kéz Ézsaué” akar lenni.

(Történelmi adalék: Varga Lajos úgy tudja, hogy a Gestapo Hitlerre vonatkoztatta és becsmélésnek vette Csendes Béla versét, miatta körözte is a költőt.)

Másik közéleti verse az 1944-ből való és Teleki Pál emlékének ajánlott *Psalmus Hungaricus*. Az ajánlás több a szokásos tisztelgésnél/köszönetlerovásnál: szellemidézés. Egy nagy halotté, három évvel annak drámai-tragikus halála után.

A cím azonos Kodály Zoltán 1923-as nagy hatású zeneművének címével. Annak szövege a 16. századi zsoltárparafrázis: *cantio optima*, kegyes v. hazafias ének. Kodály Psalmusa könyörgés és röpirat, amely összevethető Kölcsey Himnuszával is. Nem áll messze tőlük Zrínyi Miklós kiáltása, az *Áfium*, és Ady jajszava, a *Krónikás ének* sem. Csendes Béláé röpirat és kiáltás, mely a *Győri életrajzi lexikon* (1999, 58) szerint megjelenésével (szept. 14!) nagy feltűnést keltett. (A vers merészsége, hogy míg a többi

költő 33, 40 és 41 évesen figyelmeztet, könyörög vagy kiált, addig ő a maga 23 évével teszi ugyanezt.)

A szellemidézés háttérében ott húzódik Teleki féltő nemzetóvása, figyelmeztetése a németek melletti politika végzetes következményeire, Csendes Béla pedig a valóban bekövetkezett jelenségekkel szembesíti a nemzetet. De nem áll meg itt, hanem ráolvassa a bűnt vezetőkre és vezetettekre, cáfolja a közvélekedésben uralkodó mentségeket, hogy aztán elővizionálja az erkölcsi rend alapján várható büntetést, amelyik ad absurdum a nemzethalált jelenti.

Az önmarcangoló történetfilozófiai fölvázolásnak paradoxonos drámai jelleget adnak a fölvonultatott szembenállások: *juss és bűn; könny igaza és kapzsi sírás; erény és vétek*. Ami a nyelvet és a stílust illeti, bizonyára szándékosak az archaikus alakok: *csecsszopó; poklok szörnyi; buzdítvák; beteltek immár* – velük a sorok profetikus csengésűek és ez egy magasabb szféra idézésével fellebbezhetetlennek érezteti a kimondott igazságokat. Ugyanakkor az egyéni leleményű szószerkezetek, képek (*bosszún tágultak; vérnek örülve; bélyegező kezünk; jégahalál fakó kutyái; vallani kergetik*) elborzasztó hatásúak. Az alkaiosi strófák időmértékes ritmusa viszont helyenként nehézkes mondatszerkesztést eredményez, a *Nincs, ki megértse föl* inverziója pedig ekkor már alig használhatónak mondható.

A harmadik vers a háború végén hadifogságba esett költőnek az elhurcoltatást megidéző költeménye, a *Fogolyvonal*.

Fölfigyelünk rá, mert a 20. század közepe poklának válogatott bugyraiból kevesebb hang tört föl, ha azok az orosz fogságot jelentették.

Hogyan maródtak a lélekbe az átélt szörnyűségek, mi zajlott le benne az embertelen körülmények átélése közepette, erről kapunk képet az emlékek rögzítéséből. Rajta mozaikkockák szorionkodnak a rájuk vetülő világításban: sebek sora vonul el előttünk. Együttérzéssel szemléljük a fölszaggatott hegek látványát, még ha néha erőlködnünk kell is, hogy kibogozzuk magát a mondat értelmét: ha ti. benne a szórend – talán szakmai ártalomként és nekünk idegenül – a klasszikus latin mondat építkezését másolja, vagy talányosak az alkalmi szójelentések, az önkényes jelentéstartalom, de a maga alkotta szóalak is. Éppen a keretet adó versszakokban. Példa az utóbbiakra: *másnapos, hűssödésre*. A szerkezeti elemek szétdobáltsága vagy a mesterkéeltséget is súroló fogalmazás miatt helyenként bizony nem egyértelmű az alany és állítmány egymásra vonatkoztatása sem.

A tárgy, a szituáció nagy hasonlósága okán nem meglepő, hogy felöltik bennünk a Radnóti *Hetedik eclogájá*-val való párhuzamosság. A kilátástalan, gyötrő rostokolás itt is elszabadítja a képzeletet további őrlődésekre, hogy aztán újra meg újra visszarántsa a valóság szánnalmas viszonyai közé. A rejtett játékot a nyelvkötő- és határozószói érzékeltetik/vezérlik: *itt...hát eddig...de most...és itt...és (hull)*.

Ez alkalommal is csodáljuk Csendes Béla jó megfigyelésre valló, tűnődésre készítő képeit: *mozdonyunk mesélteti a váltóközoeket; éhségjárta bendő; nyelvünk repedt, forogni nyála sincsen; júliustól szalasult szurok*. Szállóigés

tökéletességével megrázó az adekvát forma, a végletes kiüresedtségnek a végletekig fokozó, szóismétlésével háromszor is sújtó reveláns kondulása:

... *ma nincs*
kenyér, ma nincs remény, ma nincsen Isten.

Ami nagyon más Radnótiban és Csendesben, az a befejezés kicsengése. Ott a nagyon mélyről fölszakadó jajszó, itt a jobbra fordulással már nem számoló, reménytelenségbe süppedő keménység zárja a verset.

A négysoros versszakok hatodfeles jambusokból állnak és félrímesek. Egy-egy rímpár tagjai slágvortként hatnak, és még drámaibb jelleget adnak a mondanivalónak.

Számadás

Ez az öt tételes versmű egy nagy megpróbáltatásokból, emberfeletti szenvedésekből szabadult költő nekikeseredett tépelődése, viaskodása lét és pálya végső kérdéseivel: számvetése, el- és leszámolása a végzettekkel és történetekkel, az álmokkal és illúziókkal. Kínosan hajszoja magát dolgai értelméért, kérdéseire keresett válaszokért, és belefáradva a hallgatást hozza ki egyenleteinek megoldásául.

A háború végi állapotokat tekintve még viszonylag kedvezően alakultak az új körülmények. Az ő orosz fogsága sokakénál rövidebb volt. Mindjárt kinevezték a Teleki Kollégium gondnokának, számára is formálódott az irodalmi élet. Előbbi posztján közreműködhetett az új, a demokratikus társadalmi-politikai rend megteremtésében, az irodalomban pedig hallathatta a nyugatosokéhoz igazodó, de közéleti lírát termő hangját. Szervező munkáját ott folytatta, ahol – társaival – kényszerűségből abbahagyták:

„...felkészültünk a jövőre, tudtuk, mit akarunk, hova akarunk állni. Szerveztük, készítettük az ifjúságot a nagy feladatokra... Mindenütt ott voltunk... Nézeteltérések voltak közöttünk, de abban egyetértettünk, demokráciát akarunk, nem kell a keleti út.”

(A korábbi Magyar Nemzetbeli interjút 2006. júl.-aug.-i számának 9. oldalán a győr-ménfőcsanaki Hegyalja idézi.)

Verseire, költői (és társadalmi) munkásságára Arany János-i hevülettel ugyancsak ő maga így emlékezik:

*Az értelem feszült húrján zenélnem
a forradalmi jóról, bibliám
s lelkem a század lelkévé cserélnem*

volt hitvallásom s ars poeticám (3. tétel)

*Magamban indultam; egész sereggel
érkeztünk ütközetbe, mind vezérek,*

*az élet alkalom volt életekkel
próbálni végtelent, és tett az ének.*

(2. tétel)

A társadalomformáló harcos és a saját hangját kereső költő ekkori ideje azonban rövidre szabott. A proletárdiktatúra felülkerekedését akadályozó ténykedéséért hatévi szabadságvesztésre ítélve juttatták a recski munkatáborba, amit az emlékező barát, Sente Imre a *Hitel* 1998-as októberi számában a legkegyetlenebb ÁVO-intézménynek nevez. Innen Vácra vitték, onnan szabadult 1954-ben.

Értelemszerűen kisiklatták a költői pályáról is, az útról, melyre elhivatottnak hitte magát. És ez az, ami jobban fáj neki, hiszen (mint írja)

*...fénynek lettem, pislogó aprófán
hamvadni nem fogok...*

...a lét: mindennek lenni vagy varangynak.

Csendes Béla alkotóként és emberként is súlyos válságba jutott. A *Számadás*-t igazában a trauma földolgozására írja meg: önkínzó elemzésre, kétségbeesett következtetésekre, a jövővel való leszámolásra.

(Talán nem jutott volna ebbe az aggasztó állapotba, ha jobban számításba veszi az irodalom szánnalmas kiszolgáltatottságát, az irodalompolitika kivételt nem ismerő, kontraszelektációs kezelésmódját a kérdéses időszakban, hogy éppen akkor politikai elvárásra lecserélődtek a megjelenési formák, ábrázolási módul pedig kötelezővé vált a nonszensz minősítést kiérdemlő szocialista realizmus. Ezeken túl a kudarc további megközelítésére fölhozhatók költészetének meghatározó vonásai is.)

Hogyan történt/történhetett a válságba torkolló, majdnem végzetes zuhanás, hogyan tűnik elénk a folyamat és annak belső követése a versszöveget villódzásában?

*Tévedtünk együtt, s én
..... .kivártam igazamban — írja.*

Álláspontját azonban a megszólítottak nem tették magukévá:

*Ha hittek is
.... szómra nem mozdult tömeg, ...*

Költők nehezen földolgozható nagy csalódása. Ebben a részben Csendes Béla hangja higgadt, az értelem világosságával néz mögéje a vizsgált

jelenségnek, de az okot nem csak a sors nyakába varrja, hanem önmagában: önzésében, törtetésében és hiúságában is keresi. Rokonszenves mozdulat, mint ahogy az is, hogy tárgyilagosan szól tehetség és érvényesülés összefüggéséről a kor viszonyai között is:

... *Igen-nek és Nem-nek*
volt tágasabb rés a hangoddal nyitottnál...

... *a mérhetetlen űrbe,*
hol nem bocsánatból díszes, ki ott áll...

(Itt utal óvatos, szimbolikus tömörséggel — mert a papír alatt is poloskák bújhatnak — az akkori irodalmi frontokra és a szelektált megszólalási lehetőségekre. [Ez utóbbi homályos célzással nyomatékosítva újra előkerül, és ezzel akár meg is kérdőjelezheti a vélekedés tárgyilagosságát.] A *Nem* egyébként emlékeztünkbe idézi Radnóti *Első eclogá-ját*, ahol József Attila rendszerellenes magatartása tömörödik a szimbolikus szóba.)

Nem hiszi, hogy még egyszer részesedni fog a hívás-szólítás kegyelmében:

*Mert perced egyszeri
és meglapult lélekből nem terem már
hevíteni hit ...*

A lét-, a társadalmi és alkotói helyzet/állapot-elemzés folytatódik a 3. tételben, mintegy a zenei szonátaforma kidolgozási része mintájára. A megállapítások itt részletekbe menők; és súlyukat

jelzi, hogy költői fölkerdezésekbe torkoltnak, a megközelítések pedig filozofikusak, a tartalmak fájó színezetűek.

Azzal indít, hogy rondótémára emlékeztetően megjelenik a „*tett az ének*” kitétel, hogy azonnal elvágjon bármi belőle fakadó pozitív várakozást: „*az ének tettelen maradt*”. Nem sokáig várat magára az önkritikus megokolás sem: „*az ének daltalan maradt*”.

(És ezt el kell fogadnunk: valóban a dalos forma az, amelyik mozgósít, költőnknek pedig ez nem erőssége: „*azt elme zöreijé zúzta szét figyelme malmán*”. Ez a figyelem — úgy tűnik — a bonyolult, sokat markoló gondolattartalom rögzítéséhez kelletik.

Mégpedig helyenként áttekinthetetlen, követhetetlen mondatszerkesztésben. Közel a fönti helyekhez találni pl. egy bő hat versszaknyi mondatot, ebben a nyelvtani elemző nem kevesebb, mint harmincegy szerkezetet számolhat meg. Sok, túl sok. Annyira, hogy a kusza viszonyok bizonytalanná teszik a kiolvasások helyességét is. Próbára teszi az olvasót magának a filozofikus szövegnek az átrágása: a kor irodalma ugyan ismeri a bölcséleti lírát, de itt a nyelvi határok feszegetésével találkozunk.)

Az eredményt maga Csendes Béla elemzi tömondatosan is: „*A vers vetélt...*”, de bővített mondatosan is:

*Mint tört kerék, ha talpdarabjait
elhullajtotta, s küllein dőcög,
úgy szól a vers jajdítva csonkjait,
mint láncokat nyirkos tömlőcök.*

(Nem lehet nem fölfigyelni a hasonlat két képére: egyikük a fiatalkori falusi emlékképet, másikuk a közelmúltban beivódottat idézi.)

Eddigi életének törekvései vakvágányra futottak, sorjáznak hát immár a romantikusan szenvedélyes végső kérdések:

*Mi hát a sorsom?..Mért hát az élet?...
Miért e hűség céltalan reményhez,
zsenit ha sorssal nem pótolhatok?!*

És nem beleolvasás a kín, ami kíséri ezeket a fájón keserű sorokat:

*Mint sebrontó kezek idült fekélyhez
turkálni visszajárnak tilthatatlan
s bolondos lepkék gyilkos lámpafényhez*

*sietnek halni hulló kábulatban,
úgy hanykolódom érthetetlen énem
talányain mámorban, kárhozatban.*

Innen tovább, hosszabban folytatódik a válaszkérés lélekben zajló és idegesen cikázó mozgásainak rajza, még egyszer föltör a visszhangtalanság fájó kérdése, hogy az önmarcangolás végére oda kerüljön a mindent lezáró summázás:

– *Oh mondd, szavad ki hallotta, hogy költő
vagy?
Ennyi maradtál. Semmi, néma ének.*

De hogy az éj fekete sűrűségében legyen derűvel áttetsző fényfoszlány is, a visszatekintő ismerős figura ironikus, groteszk, csúfondáros önarcképi vonásokat is hordoz:

*A Táltosról lehulltál, mert félfarral
ülted. S most széttaposva trágyalének
leszántanak a többi holt avarral.*

És indul a 4. tétel, mely átmenet, intermezzo a kiábrándító jövőről szóló 5. előtt, mindkettőnek beharangozója pedig egy promenade-mondat: „*S itt állok most a Várhegyen...*” A könnyen befogható néhány versszak a szem előtti és a szem mögötti látvány rajzával állít meg bennünket, úgy mint az alant elterülő, a tekintetet a határáig csalogató város képével:

... *.látod arra kint*

*a kormos éj tépetten vágtat ott,
s bár messze még az önforrású nap,
kioltanak, és nem marad nyomod!...*

illetve a múlt és jövő határán álló lélek odadobott vonalakkal megidézett skiccével:

*S te ős-chaosz, ki kölcsönlángunak
szültél s látónak egyben, irgalommal
indíts utamra...*

*S ha nem csodáltam volna izgalommal
véletlen perceim
.....nem hallottál volna
ha búcsúzóra is, de szólnom az
örök dolgok nyelvével káromolva,,,*

Mondanunk sem kell, hogy a két kép síkjai egymásba is tolódnak.

* * *

„*Már mindegy. Elvégeztetett...*”

Ezek a visszavonást kizáró, szentenciát jelentő tagolatlan mondatok vezetik be az 5. tételt. Mintha csak Ady elkeseredett kurucait hallanánk belőlük: se remény, se akarás többé. Csak az ide vezető út szubjektív, maga ellen fordul bűnei, a szétmarcangolt üdvösség gyalázata, és mindezek fölött újra csak a veszteség érzékeltetése: mind a múlt utáni, mind a jövő előtti jelen helyzetében/állapotában.

A megélt fájdalom egyszerre rapszodikus és artisztikus képben jelenik meg: a jelzős szerkezetek melléknévi igenevei rendre negatívak (*fulladott, fonnyadó, halott, zúzott, tévedt, örült, kiégett, befulladt, kidöntött*), az áradás sodrását és mederben tartását biztosítják a tercinák rímelhelyezései, illusztrálják és hangosítják a rímeket hordó szavak.

A múlt történései és a jelen reflexiói — mintegy erőszakot téve a vers időbeli művészet jellegén — szimultán montázsba rakódnak föl. Az általa keltett hatás talán még elemibb lehetett volna, ha nem fogják vissza a könnyörtelen ritmikai törvények kívánta olyan keresett/erőltetett szóalakok, mint a *fenéktelen* vagy a *fonnyadott*.

Amint a – József Attilával szólva – fájdalmas ének a keserűség edényének a pereméhez ér, szépen elernyedve, tisztán, alliteráló pulzálassal buggyan ki a megkönnyebbült lélekből:

*Hullajtsd fehér virágodat,
kidöntött jájú kert,
ó hányszor hittelek termő tavasznak,
szegény szemem, amígnem látni mert.*

A folytatásban pedig ott a költőt elhagyó jövő fájó, töismétléses nyomatékkal fogalmazott veszteségszámlája (*Ízed, hogy ízebb lesz csupán... s a napjaid napoddal megszakadnak...*)..., lezárva a számoszlopok összeadásának kisiskolás technikájából vett allegóriával, a semmivé lett sors képével:

*Ha listád összeadtad, mondd ki a
nulládat is, ha sorsod ebbe nőtt.*

A rendkívül tömör tétel befejezése még mindig hoz fokozást; a lélek hullámverésének, csapkodó fázisainak leszünk tanúi: látjuk a vigasztalanul sivár képet a rá váró hétköznapiokból, látjuk, ahogy az öntudat/önérzet föléjük kerekedve elégtételt vesz, és mély átéléssel, büszkeséggel is telten öröm- , sőt kárörömittasan megdicsőül önmaga előtt:

*Egy percre ember voltam; – bárha jármos ökre
maradtam is a mának, nem dőlök meg*

*magamnál törpébbek közé; örökre
tisztán a semmiségbe lázadok –
s győztem, kaján vigyorral körmötökre*

verek, szánva dicsérő századok ...

Az utolsó mondat nyelvében is, stílusában is tiszta, átlátszó, anélkül, hogy az erőt is sugárzás, az igényesség megcsappant volna benne. (Megállapításunknak talán ellene vethető a *jármos ökre; magamnál törpébbek* és *kaján vigyor* kifejezések tartalmai, mint amelyek földön járók, akár ellenszenvet is ébresztők, de ezek csak utórezgéseai annak a belső rengésnek, amit a maga ellen forduló költő megelőző mondata keltett. Ott nem kisebb elhatározását jelenti be Csendes Béla, mint búcsúját addigi költőmagától, olyan háborgó kifejezések kíséretében, mint a *lelkem...*, a *hült kehest* vagy a *napnaponta jármazott tulok*.)

* * *

A *Számadás* – mint már szóba került – tercinákban íródott. A formaválasztást maga Csendes Béla a győri újságírónak, Varga Lajosnak úgy indokolta, hogy a 20. század világképét és világérzését akarta belé sűríteni, ahogy Dante tette önnön koráról az *Isteni színjáték*-ban. (L. Hegyalja, 2006. júl.-aug.) A tercinát pedig erre a célra a háromsoros versszakokat fogaskerékként egymásba kapcsoló aba bcb cdc stb. rímssorok predesztinálják.

Arra is kitértünk, hogy az alapjában szerencsés választás problémás tüneteket sarjadoztatott a nyelvhasználatban és a stílusban. Előbbiben a keresett szóalakok, a szokatlan vagy mesterkélt mondatszerkesztés nehezítik a mondandó fölfogását, utóbbiban a régibb korok szerinti fennköltséget éreztető hangvétel és a szándékoltan tudományos jelleg kíván az olvasótól feszítettebb figyelmet, türelmesebb agymunkát.

A *Számadás*-t közelebbről megismerve persze mindezekről el tudunk tekinteni, a sorok mélyén pedig ritkán kínálkozó, igazi szellemi/lelki töltekezést ígérő gazdag tartalom rejlik.

„...vallani kell, az igazság kényszer...”

A társadalomba való visszailleszkedés, a szélárnyékos könyvtárosi pálya kimagasló munkásaként eltöltött idő, a fogadott hallgatás évtizedei után ezzel az indokkal kezd újra írni Csendes Béla. A valamiről vallomást tenni erős késztetése az idős korba lépő embert fogja el, miután az ifjúkori, lelkében végig cipelt bűn terhétől csak ez úton remél megszabadulást, nyomában pedig megigazulást. A 20. század végéhez közeledve, talán a küszöbön álló társadalmi-politikai világváltozás szelét is megérezve ad a mottóban megfogalmazott indokkal követendő sémát számolhatatlan sokaknak az annyira szükséges erkölcsi megtisztulásra.

A bűn pedig – amit nemcsak a vallási tanok tekintenek az ember alapvető bűnének – a gőg, a minden tisztességes megnyilvánulást lehetetlenné tevő magatartás. Mélyen emberi, ahogy a költő igazában élete egészen áthúzódó vörös fonalként látja és láttatja a vele való küzdelmet, az elbukást és a felülkerekedést, de a kikerülhetetlen bűnhődést is. A *Bárány Péter Tamás* pedig a történések költői dokumentációja.

A címbeli három név a korábbi *Caesar* után és mellett szintén megtestesítője, példának vett megjelenítője vagy akár előképe egy-egy ember, így a költő kilétének, tükre élete titkának, címere egyedi/egyszeri létének. De értelmezői/leolvasói is egymást váltó arcvonásainak, illetve együtt és egy időben élő és éltető, formáló vezérelveinek.

A *Caesar halála* visszacsatolásként kötődik a pálya eleji *In Caesarem*-hez. Egymásra utaltak, mint útban a kezdet és vég, beszédben a fölvetés/kérdés és lezárás/felelet, versben a hívó rím és válaszirím, zenei imitációban a proposzta és riposzta. A második Caesar-vers a megigazulás kezdetét rögzítve előzetest, szinopszisszerű mutatóványt jelent a kötet fővonalának anyagához

Érzékletesen megfogalmazza/föltárja a gőg-bűnt, és rögzíti a vele való leszámolást:

*Régen nem feljebb, csak a fénylő égig
röptettem hármas diadémmal főmet,
megkoszorúzva*

*költőt és tudóst, a csatában győztest,
hármasságukban azonos egységet;
s együtt gyilkoltam le a teljes létet,
majd darabonként*

harminckét évig.

A *lassú bomlás*-nak is nevezett éveket minden embertelen, gyötrő, megalázó és méltatlan hordalékukkal (sztaliniói hadifogság, recski kényszermunka-tábor, váci börtön, majd a robotos könyvtároskodás [„*hasznos rabszolga*”], végül a céltalanná vált szőlőművesség) sem érzi fölmentésnek a bűn alól.

Ezzel a vers befejezetlen, lezáratlan, nyitott marad.

Vagy mégsem? Mert, hogy a szőlőművességgel való föl hagyásra nem pecsét az elhatározás varázsigéje: legalább a nyúli ember számára biztosan nem az? Vagy mert az „elmemalom” föltételezi a szöszmötölő kétkezi foglalatosságot, így a vég kimondásához egy más szféra jóváhagyása kellenek? A belső való íródo eposzában ez is indokolhatja a még további kimondást hordozó *A szőlőben* című intermezzót.

Mentsd fel a lelked, Bárány — szól most már ezen a néven a lelkéhez a költő, megadva egyúttal a versegység tételmondatát Rögzítve vele, hogy a maga rendezte hangtalan bírósági tárgyalás a perújrafelvétellel folytatódik. És mi lassan fölfogjuk, hogy itt egy mélyen érző ember nagy bajával való viaskodásának vagyunk a tanúi. Az annak idején fölvállalt feladat erős hivatástudattá növekedett benne, de az alap, amelyre épült, összeomlott. Az időről időre belázasodó idegekben visszhangoznak a miérték és hogyanok, fölúti fejét a személyes felelősség, mulasztás, vétek kérdése is. És a mi lesz mosté, az ezutáné, hisz a korábbi pályamodellnek nem volt alternatívája.

A most a belső vívódásnak nem abszolút ideje: a vers megénekelt története időtlen, ha igaz is, hogy a fölvetődés a rabságot követő évekre tehető.

A folyamat a szőlőben indul: a tarolásos fagy rendet vág a vesszők, de a rügyszemek között is, és kész a társadalmi jelenség képe

Így maradt s marad is a vezér aluvó szemben a megfakadatlan hajtás.

Ezzel indulhat is a példabeszéd nélküli történelem óra: hogyan forgatták ki igazi értelmükből a negyvenöt utáni fényes szelek gyönyörű ígét, hogyan fordították szembe saját fajtájukkal a megtévesztetteket, és etették meg őket egymás húásával, mialatt folyt a szalámi taktikás politikai leszámolás is.

Itt egy pillanatra visszazökken az elszabadult képzelet, és visszafordul a tekintet a sorok közti munkára, de csak egy pillanatra:

*De a lelkedben ez a
csönd, ez a rend igaz-e? –felsajdul kérde a kérdés,...*

.....
*mert aki akkor
megmenekült a haláltól, megmenekül-e az őrlő
önvadtól, hogy élve maradt, törten, mikoron a
legderekek nem térnek többé soha vissza.*

Megrázó, önvád fakasztotta olyan sorai a marcangoló fájdalomnak, amilyenek Arany Jánosból törtek föl a szabadságharc bukása után.

És most páráként még hosszabb időre fölszáll a szőlőtábla. Figyelemre se méltatja őt a Báránnyá igazult és csak kísérteni ide-idesomfordáló, Caesarhoz intézett monológ, hogy a nyugodtan világló értelem vehesse számba a történeti valóság csendesítésre fölvonultatott érveit. Idézi a kor magatartástörvényeit, melyek igazát megtámogatja a természet, és Németh László szavával elfogadtatja, hogy nála másabb vágású hősök/vezérek kívántattak a történelmi feladatokra...Az igazát kiadó ráció itt egy rántással átmegy valamiféle visszadatált vízióba. És ebben a Nagy László Menyegzőjéből (de akár Arany Jánosból, Madáchból vagy Hoffmannstal Jedermannjából) ismerős látomásban elvonulnak előttünk a jövődönék az ironia szemüvegén át láttatott mutatványos bábfigurái

Az epiko-lírai hősré levont következtetést szemléletesen a szőlőbeli munka nyelvén fogalmazza meg:

*...vágd ki a vágni valót, a
csákány meg ne remegjen, rásújtva a vezéri
vesszőkre: gyökerestül tűzre velük; múltadból
mondd, mi marad még, hogy átéltesen a jövőbe?*

Ha már – tehetjük hozzá – nem buggyan a torokból a szó, mert elbizonytalanodott meg bele is gyömöszölték, ha már nem ebbe a kézbe való a marsallbot, meg ki is ütötték belőle, igaz is, marad még valami? Marad, a kutatás/felfedezés a világészlelésnek és -rendszerezésnek nyitott kérdéseiben, hiszen már korán is hozzálátott a dualista filozófia kérdőjeleinek egyenesítéséhez, ponttá zsugorításához, amire ő maga hozza bizonyossággul a *Metaphysica et consolatio poetica* című versét.

Tán a tudós? – teszi fel hát a kérdést, de a válasz, a döntés... Hiába szerettünk volna vele együtt örülni, hogy nahát, megvan a megoldás, mert nincs meg. Először is végigtekint a tudományt művelők seregén, és két kategóriába oszthatónak látja őket. Egyikben vannak a valaha ígéretesként indulók, akik nem kerültek el a félreállítást, letartóztatást, gyalázatos meghurcoltatást, és hazakerülve méltatlan feltételek között valahányadik sorban vesztegetik el a tehetségüket, a másokban pedig a kálváriát más-más áron megváltók, akik a fentiek jogos helyét bitorolva kapaszkodtak azok tudósi magaslatáért. Csendes Béla keményen és sommásan ítéli meg őket,

ha el is ismeri bizonyos megszerzett érdemeiket. Ő maga az utóbbiak helyzetének nyilván nem lehetett részese, az előbbiek lehetőségei pedig nem lelkesítik. (Élni mégis ezzel kényszerül: műszaki könyvtárosként dolgozik a fennmaradt három évtizedben. Nem közember volt itt sem: egészen kiválót nyújtott a feltáró, fejlesztő és könyvtártudományi munkában.)

Úgy tűnik, hogy mégsem a tudós társadalom állapota téríti el az ő tudománya, a filozófia intenzív művelésétől, csak nem érzi magát ereje teljében, hogy hódító útra lépjen:

*Caesar, hol van a hajdani éles
értelmed, a csodált memóriád, a teremtmő
képzeleted hol van? Betokozva gyermeki szinten*

.....

Végülis megszabadultam. ... – indítja az első

gondolatsort, amit majd az alábbiakkal zár:

.....

*Nem szültem epopeiát, bölcséletem megiratlan.
Emberek, tenger a mentségem, de bocsánat nincsen.*

Valójában éppen most írja az eposzt, a saját és mások, az élet csillagösvényéről lerugdalt jobbik epikus-drámai emlékiratát. Ennek ötödik énekeként következik a *Recskről, szelíden*.

Szelíden, mert a forma felől nézve a hexameter monotonja egyrészt biztosítja ezt, másrészt nem tesz lehetővé mást. De vajon összhangot ad-e a megigazulás/megváltás versbe foglalt útjának fölháborító, gyomorfordító, égbekiáltó, a háború poklát megszügyenítve idéző, hogyan lehetett kibírni napi próbatétele, élénk tárt szörnyűsége és a beszámoló visszafogott hangja? Talán olyan paradoxon ez is, mint József Attila *Nem én kiáltok* c. versének fokozást jelentő, mert a megszólaló igazságán messze túlmutató példája. (Mintegy epizódként értesülünk a *Bárány* név megszületésének háttéréről is: a költő akkori kinézete adott okot az elnevezésre, ami majd találó emblémának bizonyul.)

És ismét megint ugyanaz és megint más lép nyomába az így látott versnek: a *Megigazulás*, a címben a vallomássorozat kulcsszavával. A váltást jelzi a forma: ritmus és strófa élénkület hoz, lírát jelez, mintha mindez tudatos visszautalás lenne az *In Caesarem*-re. Utalás, hogy az ellentét, amibe a költő élete fordult, hangsúlyos legyen. Hogy értelme legyen egy ilyen versnek, amelyik egy aszkézisvezérkönyv vázlata. Legalább a nagyobb részében, mert később átcsap egy másfajta iránymutatásba, a mozdulatlan erkölcsi tükör-szöveg dinamizálódik: programtervet ad a maga számára, kijelöli a hogyan tovább fölcsapásának irányát. Költőről lévén szó bizvást vehetjük az itt megfogalmazottakat ars poeticának.

Magát szólítja a verskezdet, scrupulózusan újra megvallja az önimádat bűnét, emlékeztet a ráébredés körülményeire, és bűnbánatra, a vétektől való elfordulásra hív föl. (Hogy az önmeggyőzés eredményesebb legyen, mások szép, de őt magát vádoló példáját is ide idézi)

*...mindettől kiokítva önként
öblítsd át elméd...*

Ez után az indítás után fog az említett fő tartalmak kifejtéséhez. (Az elsőnek az alapállásában, választott hangjában kétségkívül Berzsenyi inspirációját érezzük majd.)

Az átöblítés általános alanyú parancsai, az aszkézisnek, a tökéletességre vezető útnak a tanácsai azonban különös nyelvi fíntor folyományai, mert a megalázkodásra, öнкиüresítésre történő pozitív felszólítások jelentő módot takarnak: a múlt megannyi megélt/megtapasztalt negatív esetét a végigcsinált, jajjgittott vesszőfutásnak. Nagyon keserű panaszáradat és az elkövetőkre visszaháramló vádirat ez az ironikus megigazulás-receptgyűjtemény.

Az elhangzottak nyomán azonban – belőlük kiolvasva – mégis a költő küldetése, feladata, elhatározása: végül is az új hivatástudat fogalmazódik meg:

*Bárány, ott álltál a kiáltók közt, és
ott állasz most is; ez a sorsod...*

.....
Ébredjen Caesar harmadik énjéből:

.....
újra a költő.

.....
*Erre készültél az alázat s szegény
tisztításában ...*

.....
Higgyél és szóljál, hiszen egyszeri vagy,...

Az idézett sorokból/mondatokból egy valami szemet szúr: három igéje is régibb alakú: *állasz, higgyél, szóljál*. Kérdés, szerencsés-e, célravezető-e az efféle szóhasználat, nem érzi-e az olvasó idegennek, maradinak, nem befolyásolja-e a szöveg hatását? A ritmusnak tett itt is tapasztalható engedmény mintha zavarná a jó értelemben vett műélvezetet. A példák számát nem lenne nehéz szaporítani, hozzájuk véve a fentebb már szintén emlegetett nehezkesebb, mert szokatlanabb mondatépítést – ezek és más hasonló jelenségek bizony döcögössé teszik a megfogalmazást. Mintha az agy impulzusai szülnék a zenétlen megoldásokat, gátolva, hogy a verssorok visszajárjanak az emlékezetünkbe, mondogatásra, eltűnődésre, líra nyújtotta felfedezésre. A dalosabb forma, az ad notamszerű lüktetés/szárnyalás nem lenne föltétlen ellensége a sötétebb tónust vonzó súlyos közlendőnek. Van rá példa a kor irodalmában.

Péter és Tamás

Két apostol ők, költőnk alteregói. Sorsát, életútját az övökéből olvassa ki, dilemmáit példáikkal vázolja föl, választásait is velük igazolja.

Ezek a kapcsolódások hasonlóak, az apostolok történetét elemezve a bibliai anyagra figyeltetnek bennünket, de közben életanyag és szereplő áttűnik egy mai folyamat rajzába, a szerzőébe, abban halad tovább, hogy aztán a képen egyszerre csak ismét a kiinduló szituációt lássuk. A két vagy kettős téma egységét, a töretlenséget műfajként az apostolok bevonásával tartott költői elmélkedés, a beszédhelyzet azonossága biztosítja. Ebben a beszéd egy-egy fordulata érezteti az áttűnést, amikor is az elmélkedés saját vonatkozásai mintegy kiszólnak a szövegből. („*Tudd, elhivattál...*”) Bennük a költő magának szab új útírányt, mezsgyét a hogyan továbbra. A boncolás, a viselt dolgok vallatása a filozofálás szintén folyik, ami a Csendes Bélára jellemző szokásos megközelítési mód.

A költői kommentár mégis valóság-közelben marad, és ezt a minősítést könnyen el is fogadjuk, ha a jellemképek találó, hangulati hatást hordozó földszagú szavaira, komikus, egyben modernül groteszk képeire gondolunk: Péter *leszeli* a szolga fülét, a csöcselék *cafattá tépi* az el nem menekült, aminek folytán az *átmenekül a halálba*, de az utóbbi történések csupán fikciók, hiszen Péter *elpárolg a kereszttől*. Hasonlókat Jónásról olvashattunk Babits elbeszélésében, ha nem is ilyen bőségben. Ezek a nyelvi és stílári eszközök nem öncélúak, velük a cselekvések/történések alanyának nimbuszát faragja meg egy kissé a szerző, hogy a hús-vér alaknak tekintett Péterrel való példálózás alkalmas legyen a maga történetének a megértetéséhez.

Hasonlókat a *Tamás*-ban is fölfedezhetünk — ilyenek a *józan paraszti ész*, a *halászi les* vagy a *hájás apátok* —, de ott az idevont kedvenc témáknak (kötöttség és szabadság, hit és ész) köszönhetően intenzívebb a bölcselkedés, és az effélékre szűkebb a tér.

De miben is áll Csendes Béla Pétersége, illetve Tamás volta? Péternek és a költőnek is választania kellett a kicsikart vallomástétel bekövetkezése vagy a halál között, közös az erejük és hibájuk: a rendületlen szilárdság, valamint az elrettenés a túlbizonyítástól.

A Tamás-mivolt boncolása behatóbb: a kételkedő-hitetlenkedő apostol magatartásmodellje egyrészt inkább kötődik az értelmiségi léthez, másrészt — persze éppen ebből adódóan — több a mintául vett személy és a költő közös vonása. Ilyen a mindkettőjükre igaz meg nem értés, ami akkor is fáj, ha az ellenkezője nem törvény:

*Nincsen megírva sehol, hogy lássanak
Igazságodban, ebben miképp ragyogsz.*

.....
*az Úr engedte lenni mindezt
s Tégedet is.*

Továbbgondolva elhangzik a költő szájából, leíródik tollával a keserű csalódás is:

.....*Kell-e tanítás hát*
..... *a népnek, ...?*

És indul a monologizáló töprengéssor, hasonló a Goethénél, Vörösmartynál, Madáchnál is látottak/olvasottakhoz, végén a jellegében Boethiust (Consolatio philosophiae) idéző bölcséleti – de itt keresztényi – vigasztalódással:

Sorsunk bukás, de áll a hit, míg
égnek a máglyák, s rajtuk a szentek.

Nem ment e sorból ki még az Úr maga
sem; így teremtett testedben is szabad
anyagból és elmével.
És a kegyelme szabad: ingyen van.

Az utóbbi sorok már a töprengések summázataul vehetők, lezárva mintegy a determináltság és szabadság belsőnkben dúló vitáját. Ráütkésként pedig egy epikus epilógus:

Ím számadással szállok eléd, Uram;
és hálával, hogy sokszor óvott karod
a kincs, a vér hívásától, hogy
minden erőm tagadására tartsam.

Lázadva minden főhatalom ellen,
— legyen tekintély, legyen atyáskodás —
csak a valóságot vallattam,
még az Uristent is kitapintva.

Ami pedig itt is a nyelvet illeti, nem sok a kimondottan kirívó folt, de az emlékezetes mondat is kevés. Utóbbi szép példája lenne a *Mit megkoplaltál, másnak legyen falat / s a könny, amelyet feltöröltél*, ...mondattöredék, ha el nem rontaná a folytatódó mellékmondatban a *könny* szó suta ismétlődése. Fölfigyelünk a *hallgatsz hangosan* paradoxon leleményére is, de a közegbe nem illőnek érezzük a *Magasulj példává* és *Lendülj a tettbe* expresszionista mondatokat.

Zsoltár és epitáfium, zsoltózsa és sírvers zárja a kötet gerincét adó ciklust. A *Vezeklő szerzetes zsoltára* a korai versek társaságából alkalmas építőkönek kerül itteni helyére. Sajátos, hogy az egykori, 1943-as misztikus

élményt feldolgozó költemény lesz hivatva megrajzolni egy évtizedekkel későbbi belső folyamatot: felajzott állapotot, eksztatikus élményt. Vagy inkább csak apropó akar lenni: a megelőzően fölvallott bűnökre felelő lelki magatartás dokumentálása? De mely bűnök gyötrik a lelkét ostorozót? Talán a többször emlegetett gőg? Vagy valamely ember elleni, netán az Istent magát sértő tétemény? Akár ez, akár az, a büntudat valós, a bűnbánat pedig mély.

A vers művészi szintje közepesnek tűnik, úgy pedig, hogy az első fele költői magaslatokat súrolva száll, aztán kezdi elveszíteni töltését, és a próza síkján gyaloglásba fog. Meredeken kezdve sorjáznak a változatos kifejező eszközök: a többszörös gondolatpárhuzam, a megszólítás, az ellentétek, találó jelző, beszédes metaforák és megszemélyesítés; ezek jó vénára vallanak, de a törést követő sorok közt már izzadságosak is vannak. Kár ezért a kettősségért, a hanyatló figyelemért, az ihlet nélküli agyproduktumért, amikkel a korábbi alkotásokban is találkoztunk.

A *Sírvers* az internáltak sorsának magasít megrázó látványt nyújtó emlékművet. A korábbiakban azt tapasztaltuk, hogy a költő húzódozik a sebek fölszaggasztásától, most is másnak a példáját idézve és általánosítva fog az emlékszálak csomóba kötéséhez. A más a drága barát, Majsai Emil, aki Szente Imre levélbeli tájékoztatása szerint Keresztury Dezső államtitkára volt, és aki nem élte túl az ÁVO kegyetlenkedéseit.

A cím elvileg kijelöli a műfajt: hagyományosan epigrammát várnánk disztichonban megírva, de ez a vers hét négysoros versszakból áll, és a sorok hexameterek. A szorosan vett sírvers így az első versszakra korlátozódik. Lényeges tartalmi elemei a jelöletlen sír, a halott barát érdemei és érthetetlen sorsa:

...abban a korban vágtak le, amelyért harcoltál.

Itt következik két versszak a „bűnök” felsorolásával; ezek okozták vesztét, mármint a pártos igazság és az osztálygyűlölet tagadása, valamint két alapállás, a tárgyilagosság normájának tisztelete és a szabadság eszméjéhez való ragaszkodás.

Radnóti jól ismert tételei az *Oly korban éltem* strófakezdetekkel megírt *Töredék* (!)-ből visszhangoznak bennünk, amikor a 4–5. vsz. alkotta egységet olvassuk. De meg kellett írni annak változatát, mert a Csendes Bélák pokoljárása a társadalom tudatában kisebb helyre szorult. Az pedig különbség a két égbekiáltást kihangosító vers között, hogy az itteni részletezi az *önként, kéjjel ölt* jelenséget, az ezt cselekvők személyét pedig nevesíti, amikor szegényparaszti múltjukat hozza föl. Szente Imre *Ötvenhat és előzményei* címmel a Kortársban megjelent tanulmányában azzal adja meg a *Sírvers* rangját, hogy a „szörny képét” Csendes Béla itteni sorai mutatják föl:

Mekkora éjszaka volt! Az ölés hajtó eszmévé vált a tudatban, és kötelességgé szabadulni a lélek tiltó gátjaitól, hogy társsá váljon a társadalom a bűnben, a hallgatásban azonképp.

*Éhségben született mezei ivadékok lettek
hóhérokká, s eltorzított lelkű verő vad
némberré, elegáns nyomozóktól ölni okítva
rúgták szét a vesét, a herét, törték a gerincet.*

(Jegyezzük meg, hogy a kép leírása tudományos stílusba hajló szöveget eredményezett.)

Líraivá (alanyivá, személyessé) az utolsó két versszakban válik a költő hangja. Itt előbb Villon módjára kiszól a versből, odafordul a kálváriás utat megjárta és azt túlélő társaihoz, hogy így adjon nyomatékot „mélyről jövő tanúságtételének” (*az ember fáj, ...aki ezt cselekedte...*), majd a kínzóikhoz fordul megbocsátón. (*Könyörüljön majdan rajtatok kegyelemmel az Úr*). Az is személyes, ahogy tartalmilag konstatálja az idők változását, és ugyanazzal a kitéttel utal a vers befejezésére (*Hajnalodik, ha későn is*). A mondat mintha József Attilából rándulna át ide (*l. Kései sirató*), hogy szintén az ő rikatóan szép motívumát (*l. Reménytelenül. Lassan tűnődve.*) alkalmazva, de a történetek korára való utalást is beleszőve (*„fényes szellők”*) vezesse vissza ezt az immár bevallottan naéniának, siratónak készült alkotást:

*S rákönyveznek a csillagok az aluvó hantokra,
és már irgalomért esedeznek a fényes szellők.*

* * *

A *Bárany Péter Tamás* további részeit a szerző II. főrészként kezeli, a címként választott *Töredékek és törmelékek* viszont nem tekintik azt egyenrangúnak a kötet címadóját is jelentő I-vel, hiszen a szavak szinonímái leginkább a *befejezetlen* és a *maradék*.

(A rész anyagával mi már találkoztunk, amikor egyes darabjait mint az indulás példáit előrevettük. A többieket azonban meg kell kísérelnünk elemezni és elhelyezni az addigi termés egészében.)

Közülük az *Ötven év múlva* feleletnek tűnik az 1943-as *Szonett az elrettent szüzekhez*-ben fölített kérdésre:

*lesz-e szüret, ha elfogyott a nyár,
s megint jövése megcsúfolt örömnek?*

A költő társas kapcsolatának/kapcsolatainak a körülményei nem alakultak sem ideálisan, sem eseménytelenül. Ebbeli egyik epizód földolgozásának látszik az 1958-as *Leltár*.

Eléggé társtalan ebben a költészetben a recski születésű groteszk, az *Öregapám szambát zongorázik*. Indítékát, üzenetét vélhetően a hely és idő (1952) tudná fölfedni.

Fentebb, a *Számadás* elemzésében láttuk, hogy Csendes Béla fiatalon belekerült a politika áramába, de ebből előbb kivonták, utóbb pedig kivonta magát. Amikor azonban – az ország visszanyert szabadsága kezdetén – fölparáználottak a régi emlékek és föltámadni látszottak a régi lehetőségek, ösztönei feléje fordították a figyelmét. A verseiben testet öltő politizálás a szennyes közéletiséget tapasztalva mégis kritikába, gúnyba, iróniába fordul, amit fájdalmas-keserű színeivel csak haragosít az ő és társai jutalmul kapott szenvedéseinek a bele-beleszövése. (*Átmentődés, Ujjgyakorlatok*).

Politikai-közéleti versek a tollat újra kézbe vevő költőtől meg-megjelennek, immár nyomtatásban is, leginkább magányos megszólalásként, légüres térben, visszhangtalanul. A magyar költő ekkorra már nem vátesz, nem népvezér, ő sem léphet még egyszer a hajdani folyóba. Nem keltik már föl a figyelmet a korábban jól bevált műfajok, költői szerepek és receptek, sem a valamikori hangvétel vagy választott nyelv és stílus. Radnóttival szólva nem segít „*sem emlék, sem varázslat*”.

Az ekkor írt *Lepényország* abban különbözik az előbbiektől, hogy míg azok a társadalmat veszik célba, ez a nemzet állapotára figyel. Aggódva a nyilvánvaló romlás miatt fájdalmas öngúnnyal, csúfondáros jelzőkkel, szóképekkel, kifogyhatatlan zuhataggal támad rá, lihegve kiáltja meg a bajt, a mit sem sejtő vagy vállrándító fiakra. A legelőn aszalódó marhalepény formája azonosító lesz a metaforához, undoksága pedig gyalázkodó kifejezője a költő ítéletének. A költői képpé terebélyesedett azonosítás a legelésző nyáj hűtelen őrzőit leplezi le:

*Íme Lepényország. A pásztorok elmenekültek,
és fiaik feledik, és lányaik is, hogy honnan
jöttek, és mire rendeltettek; vesztik a lelkiük,
bűzlő csótányok közt tömbházaknak örülnek,
s lent düledeznek a megtagadott viskók, s az utolsó
lámpavilággal a nemzetnek örlelke kilobban.*

(Csendes Béla természetesen nem a levegőbe beszél. Ha az ember ekkortájt a szülőhely szomszédságában található Gerhán járt, a leírt szomorú látvány fogadta: a nemrég lakott útszakasz elnéptelenedett, sokszor a lakótelek helyét is már csak a csigas kút égre meredő váza jelezte.)

A bíráló, számonkérés, vádaskodás és elítélés ez esetben erős: a fiak és lányok nem jószántukból fordítottak hátat a viskók tűzhelyének. A több évtizedes roncsolás/rombolás kényszerítette őket; az erőltetett iparosítás és az önálló paraszti lét fölszámolása a városba hajtotta a falvak lakosságának jórészét. A körkép látszólag hiteles, de a folyamatot megállítani nem

lehetett, költőnk álláspontja innen nézve konzervatívnak, némileg naívnak tűnik.

A vers szándéka szerint végigvág a nemzeten, az ostromozás velejárója az ószövetségi prófétai indulat, amelyik itt is átkozódásba, annak a protestáns prédikátoroktól kölcsönzött magyar változatába torkollik.

Az ilyen művek korszerűtlenségét fokozza a bennük megszokott didaktikus alapállás és hang, ettől a 20. század végének szerkesztői, de olvasói is fáznak. A verset magát korábbi korokban nemzetgyalázásnak tekintették, szerzőjét pedig megkövezéssel fenyegették volna. Most: észre sem vették.

A *Bárány Péter Tamás* kötet III. része az *Exodus* címet viseli. Ez a kivonulást jelentő görög szó a keresztény kultúrában az ószövetségi nép Egyiptomból, a fogságból történt kitörésének, Izraelbe való hazatérésének nyelvi azonosítója, szimbóluma. Ha valaki a saját élete utolsó szakaszának megjelölésére használja, akkor az orvosi nyelvből ismert, latin alakú exitust helyettesíti vele, kissé megszépítőleg. Itt is ez történik.

Az alcímet adó kisebb ciklusnak van két előljáró verse, a *Vexilla regis prodeunt* és a két darabos *Népdalvariációk*.

Az elsőnek a latin címe megegyezik Venantius Fortunatus költeményének, egy 6. századi keresztény himnusznak a címével.

A másfélezer éves, az egyházi liturgiában ma is használt csodálatos ének a Megváltó szent keresztje előtti hódolat foglalata. Költőnk a címet profanizálva apropóként veszi igénybe, és – tekintve, hogy a vexilla szó zászlókat jelent – a saját és társai céljainak/küzdelmének valamikori lobogóját jelzi vele. Verse nagyobbik része az akkori kezdeményezéseik sorsát rajzolja, más alkotásaiból már ismert tartalommal és szájízzel. A korai elbukás után most fogadkozik: mindezt újrakezdi, és jobban fogják csinálni. Elveiket csokorba szedve társadalmi programot is ad, ami azért nem szerencsés, mert kizökkenti a költői emelkedettségéből, és alászáll tartalmilag a közhelyek világába, formailag pedig a reklámszövegek szintjére.

Igaz, az egész alkotás magán visel valamiféle elkapkodottságot, ami az eredeti megformálás helyében kész sablonokat jelent.

Pedig pl. ez a mélyből fölszakadó óhajlás egy jobb megoldás lehetőségét villantja föl:

*Csillagok, égi ablakok,
mégis reményt ragyogjatok!*

A verselés egyébként a régi himnuszéval megegyezően négyes jambusokból áll.

A szűkebben vett *Exodus* öt számozott darabból álló kis ciklus. A számok egy végrendelkezés – mert hisz azzal állunk szemben – pontjainak tekinthetők, és szinte követik a testamentumok szokott felépítését.

Indításhoz keresve sem talált volna jobb mintát, mint kézvezető elődjének, Berzsenyinek a maga ugyanazon állapotára írt versét, *A közelítő tél* címűt. A téma ott is, itt is az elmúlás képei és a fölöttük borongó gondolat. Mégis

Csendes Béla másképp szövi tovább az alapmotívumot: kevésbé figyel a tündökletes díszletre, inkább az enyészés folyamata foglalkoztatja, a lebomlás, az elvadulás. Az, aminek a nyomában jár a visszafajulás. (A mintától való elkanyarodásra utal a címbeli apró módosítás: *már > bár.*) Ennek megtestesítője, kivitelezője a gyom, ami ebben az eszmélkedésben *áldott*, hiszen ő *a föld édes gyermeke*. Ezeket a minősítéseket a költő átviszi a társadalmi-emberi lét viszonyaira, különös módon így lesz aztán a bűn az erény felnevelője, és...ad alapot a vétkezésre.

A versszakok fajtája azonos a Berzsenyi-versével: asklepiadesi. (Ezt megtartja a további négy költemény esetében is.)

A második vers a kezdősorral jelöli a címet: *Mankóm, támaszom és...*, ami persze azért a témát is megjelöli, a hozzátartozók számbavételét. A búcsúzás kimondott szándéka nélkül, sőt ellene tiltakozva szól a feleség(ek?)ről, idézi maga elé lányait, és köt ki az egesei szőlőnél, amiben magányosan tölti akkori napjait.

Egészen végrendeletszöveggként hat a 3. számú, *Úgy rejtem magam el*, címmel ellátott egység. Ez sem önálló cím: a 2. versszak kezdősorából való, és mintha témamegütés lenne a sorjázó variációk egyikének élén. De nem az, inkább csak utalás az erős kezdőképre: az erdőközeli gazdaportára bebetyáznak pusztulásukat érző vad- vagy kóbor állatok. Az ő vackolódásuk pendantja a költő készülődésének: ház és telek védelmi megerősítésének. A részletező leírást egy ugyancsak részletező meghagyás zárja az ő magányos halála esetére.

A vers inkább kelti egy tényeket megörökítő napló benyomását, semmint egy helyzetet feldolgozó költői kísérletét.

Erre a mezítlábas produkcióra aztán szépen rácsfol a negyedik tag, a *Számlám én fizetem*. Szép cáfolat, akkor is, ha az a rapszódia szépsége. Mert nem kereshetjük benne a megütött hang következetes végigvitelét, nem a homogén képanyagot, akár a valósat, akár a metaforikusát, nem a beszédhelyzet vonatkozásait mutató mondatok egyöntetűségét, nem az érzelmek és indulatok nyugodt felszínét, nem a logikai rendező elvet. A sarokba szorított elme háborog itt kapkodón, alig kontrollálva a kifejezés hullámvonalának kilengéseit. Kemény szavak, negatív, mert pusztulást, romást hordozó jelentések lepik el a vers mondatait: *végso, zálogul, csupaszon, vacogó, dermedt, némán, süketen, zárt füli, le is perzselte, lelketlen, aszály, hervadó szüzek, megzápulhat, kiürül, megkeserül, zordon*.

A cím megint csak a kezdősor, mintha engedélyt kérne, hogy a büszke, veszteséget be nem valló, sőt annak látszatát is elkergető kezdő magatartás, mint alapállás mellett hadd kerüljön több más is megéneklésre. Mert lássuk csak a tételmondatokat!

Számlám én fizetem!...
Itt állok csupaszon;...
...vagy-e elme, amely megért,...
...nincs és nem vala szükség rám....

*...a Kaszást mégse segítem...
...földem, termeld újra a lelkemet!...*

Az álarcos belépőt tehát követi az őszinte fölfedés, a szeretetétches kérdés/kérés, a vissza nem vonható, kétségbeesett végkövetkeztetés, a fejdacos fölszegése és az elcsituló szép könyörgés.

És ebben a versben végre előbújnak a frappáns szállóigék, mint a *Számlám és fizetem!*, vagy a *Visszhang nélkül a szív megkeserül.*, de a mélyből feltörő, az agy szárazságra szorító cenzúráját kikerülő egész versszakos szívhangok is:

*Itt állok csupaszon; fönt vacogó egek;
dermedt csillagerők néznek alá némán
és szívben süketen, eddigelé akár
itt lenn tárt fülű társaim.*

*Szólítsál nevemen: rád figyelek régen,
szép pannóniai dombokon elhajló*

*ébresztő erejű ősi öreg földem,
s termeld újra a lelkemet!*

Kedves Csendes Béla, ezek szép szakaszok. Köszönjük.

A végrendelet utolsó versdarabja címében ambivalens: a múlt értéke a jövőben realizálódik. Bár – látni fogjuk – ez az átlátható állítás a költő megfogalmazásában finomítva van jelen. E nélkül ellenszenvesen magabiztos kijelentésnek éreznénk. Egyébként ez a cím is egy idézet (kezdet): a másik bálványtól, Horatiustól eredő szállóige. (*Exegi monumentum aere perennius.*) A valaha élt költők többségének szíve vágya avatta azzá: mindazé, aki romolhatatlan életművet remélt hátrahagyni. Ebbe a sorba tartozónak hiszi magát Nyúl gondolkodó költője is:

*...a vak reményt
mormolva múlok el: ott, ahol éltem volt,
Mindig ott vala Athén, ott.*

(Kis kitérőként jegyezzük meg, hogy nem lehet nem figyelni két apró, de nagyon erős jelre: az utolsó sor első szava nem mondatkezdet, a szerző mégis nagy kezdőbetűt használ, illetve a két utolsó sornak ebben a költészetben szokatlan fokozott összecsengését hallhatjuk, mely a nyugatosokhoz hasonlóan nem riad vissza a komolytalanság közelebbi határától.)

Korábban fölfigyeltünk már arra, hogy Csendes Bélánál zenei építkezési elvek is munkálnak. Itt a 4. és 5. vers egymásutánjában észrevehető a disszonancia és a feloldódás alkalmazása: az előbbi zaklatottságát az

utóbbiban a nyugalomba való kormányozásnak, a lecsendesülésre vezetésnek a szándéka hatja át.

Tartalmi összefüggést is látunk közöttük: az ottani fájdalmas kérdés és a rá adott keserű válasz, hogy alig számíthat megértőre és új erőt adóra, egy itteni végiggondolásban sokkal megnyugtatóbb felelet kap, bizakodóbb hangban csitul el:

*Így ércnél maradandóbb emlékem is, örök,
mint a felleg, amely változik és marad
állandó-azonos. Lesz-e vajon majdan,
felhőkre aki emlékszik?*

Ez a végkövetkeztetése a megelőző gondolatláncolatnak, ez a biztos tudat a bizonytalansági tényezők alapján, hiszen érzékelhetővé egy felleg ~ felhő kép teszi, az is csak hasonlat-biztonsággal, és ehhez járul még a feltétel: ha lesz, aki emlékszik. A mégis-bizonyosságot pedig abban látja, hogy a gondolatot nem

börtönzi be a nyelvi határ, ha már erkölcs és akarat előfeltételével, mint zseniális eredmény létet nyer. Az erkölcs szavatolója ebben a gondolatmenetben magának az Istennek a léte, míg az akaraté az ő rendelése. A gondolatszülő értelem a közös eredet jogán egyenrangú princípium az anyaggal:

*...természet meg az ész egyazonos világ,
és törvénye közös törvény.*

Ez a következtetések kiinduló alaptétele. A fenti célra irányuló dualista szellemi tornamutatvány a remete költő önállóságra számot tartó kísérlete/játéka: nincsenek hozzá mankót jelentő könyvei. Rájuk az alapállás szerint nincs is szükség, hiszen biológiai fejlődésünk modellje lehetővé teszi az ember bontakozó filozófiájának újraalkotását:

*Az ontogenezis rendre megismétli
a filogenezis minden mozzanatát.*

...És imigyen fölkészülve a halálra kiszemelt lélek magát megadó pózba idomul:

Térdelve fogadom végem....

Még két epigramma-ráadás, s ezzel becsukhatjuk a *Bárány Péter Tamás* kötetet, mint olyan kagylót, mely kitartóbb feszegetésre tárja föl a gyöngyét. A versek azzal igazolják bensőnkét gyúró hatásukat, hogy kirajzolják előttünk a kezdő- és végpont között vibráló ívet, melynek két pillére a *Per meam salutem omnium* ... mint a kialakított életmodell szó-képe és egy *Per meum periculum omnium*-féle ellentétpár – az osztályrészül jutott elgáncsolt, orrba vert valóságnak és a saját kálváriajáráson túl egy nemzet

sötét idejének is a visszaadására. Tekinthetjük a költeményeket akár zászlólobogtatásnak is: a zászlóbontás váratlan folytatásának, és akkor megvan a magyarázat a komorabb tónusra/színezetre: egy tűzből mentett kormos zászló lebeg fölöttünk.

RÁADÁS A MARADÉKBÓL

A Bécsben 1995-ben megjelent kötet az 1991–1994 közötti verseket öleli fel.

(Kézbe véve alapvetően az érdekelhet bennünket, hogy miféle lírai hőssel találkozunk benne: az eddigiek egyik a másikával, vagy eddig még nem látott valakivel-valakikkel? Várakozásunknak van alapja, ha számba vesszük, hogy ki mindenki toppan elénk az első kötet lapjain. Ott a közéleti férfiú: a tanító, a társadalmi harcos, sőt a harc vezére, mellette a filozófus-szociológus és lélekmérnök, majd a tragikus hős, az áldozat, a kor alázott embere, de egy-egy pillanatra a vallomástevő, a szerelmes és a szerepjátszó is. Végül is színes a paletta.)

Ha elsőként az új kötet egészéről kívánunk szólni, megjegyezhetjük, hogy a cím ellentmondásos, mert maradék alatt az első kötetből kimaradt verseket értenénk, a mostaniban viszont számos csak annak utána, tehát később keletkezett is olvasható. (Vagy talán itt más a maradék jelentése?)

Kezdetben kell szólnunk a kötet fölépítéséről is. Nem akarjuk elvitatni, hogy mögötte ennek is a megtervezettség, a logikus szerkezet szándéka húzódik meg, a megvalósulás azonban ezt nem tükrözi. Az első két ciklus pl. az időrend okán akár felcserélhető is lenne, bár a választott sorrend kétségtelenül súlyosabbá, nagyobb hatásúvá teszi a bennük foglaltakat. A harmadik egység viszont tárgyánál fogva elszakítja az elsőknek majd a negyedikben folytatódó fonalát, a függelékebe került anyag pedig nem is kívánczolt az előző ciklusokba vagy azok mellé – ami szintén a probléma meglétére utal –, ugyanakkor maga is heterogén.

Magamban, magányosan: az első ciklus

(1980 táján Nyúlon, a szőlőhegy Héma nevű, az Egesével szomszédos határrészén híre ment Csendes Béla bölcsészdoktor nagyarányú munkálatainak: szőlőjét átállította kordonos művelésre, pincéjét pedig, a valamikori egesei dézsmapincét teljesen kibélelte, vagyis kitegláztta, kiboltozta. Mivel általában szép keveset lehetett tudni az otthon (is) időző bencés öregdiák viselt dolgairól, az értesülés figyelmet keltett, és elismerést váltott ki a pénzt és fáradságot nem kímélő, jó gazdára valló ténykedés. Hogy mindez valamikor verses dokumentálást is nyer, arra nem lehetett gondolni, hiszen költő volta akkor még mindenki előtt rejtve volt.)

És íme, itt a versciklus, a gazdanapló a maga pontos, tárgyyszerű beszámolójával, ami az első kötetet követően a magasokból lejjebb ereszkedő, eklogákban megnyilatkozó bukolikának tűnhet. Az efféle

költészet pedig az irodalomban mostanság inkább csak kísértetnek számít. (Persze ellenvetésnek ide kíváncsozhatnak – ha félszázaddal korábbiak is – a Radnóti-versek, de hát azokat különös, lidérces fényük nagyon is korszerűsítette.)

Csak hogy bukolika ez a költészet? Nos ha az, akkor annak tragikus kivitele, változata. Előttünk egy öregember, aki szokatlan módon és konokul, szinte hibbant tudatossággal beledobja magát a természet függőágyába, és belegabalyodva, az elemekkel eggyé válva, velük elvegyülve reméli megelégni lelke békéjét. Úgy pedig, hogy közben a maga választotta életet megénekelve versépületeket, verstemplomokat épít a szürke napok szürke történéseinek szürke szavaiból. Ha tetszik, leírja a valós folyamatokat, amiket mi mesének olvasunk, mert a befejezésekben mintegy kódaként vagy az állatmesékre emlékeztető tanulságot vagy a Villon-i balladák tartozékát jelentő reflexiós doxológiát találunk. Amik pedig nem mások, mint a fizikai tevékenykedés által szült lengén átsuhanó – vagy ellenkezőleg: mementóul szinte kőbe vésett – gondolatok, a lélek állapotát kivetítő, anélkül, hogy megelőznék őket a valódi epika.

A verses leírások létét egyébként igazolja, hogy a leíró és a gondolati rétegek/tartalmak idővonzatainak sajátos szövedékével állunk szemben: a jelenbe torkolló múlttal (Igaz, követve a bukolikus beszámolókbangazdanaplókban megénekelte történéseket legtöbbször hiányoljuk a mimust, ezt a sajátos műfaji kelléket, ha azt nehezen is illeszthetnénk költőnk megismert alkatahoz.)

A ciklus előtt két előkészítő verset találunk. A *Magamhoz* első felét mintegy eposzi kellékként az istenek segítségül hívása teszi ki, a címnek a második rész felel meg. Benne a múlthoz viszonyítva jaidítja el ekkori gyengeségét, keresi a feladatot, mellyel a jelenben is meg tudna birkózni, és erre biztatja is magát:

ássál, tépd a gazot, mozdulj!

Úgy hisszük, hogy ezek a felszólítások képletesen is értendők. A másik vers, a *Szellemem elszállt, mint* nemcsak hangoló, de egyszerre lehangoló is. Még föl sem ocsúdtunk a költővel a reménykedésből, ebben az allegóriás epigrammában máris nyakunkba kapjuk a teljes reménytelenség zuhatagát. Az első sor reális (természeti, népdalkezdést idéző) képe már a következőben átadja helyét a negatív, taszító, tagadó és rémisztető elemek kavargásának. Megidéződik az ördögűzés, fölül a dögtemető képe, élénk terül a rothadó növényi szövet, és tartásukat veszített csontok roskadása jelzi a személyes világvéget: *Minden összeomol.* Vége a csak most álmodott álomnak, illúzió volt a minapi cél, a föltápáskodás értelme. A csattanó halálos víziójában az apokalipszis felénk tartó lovaihoz hasonlóan föltűnik az alvilág felől Hadész isten négyfejű kutyája, és a szellem, az ember büszkesége, mint bűzös lehelet hagyja el a testet.

Nem meglepő, ha a vers szavai pejoratívnál pejoratívabb árnyalatúak, maga a mitikus látomás pedig Nagy Lászlói magaslatokon szárnyal.

De már igazán indul a ciklus, ez a megint csodás, gazdag, egyszínűségben/egyhangúságában is változatos: leírásokat és drámai betéteket fölölélő jutalom- és végjáték.

A neve szerint *Prológus* maga is mindjárt többszólamú, több képsorú mentális folyamat. Legnagyobb részében, a folyamat előterében pereg a *Lepényország*-ból ismerős képsor, a költő nyúli környezetének/szomszédságának a 60-as években még lakott Kis-Gerhának sírni/siratni való látványa, ez a Nagy László *Zöld Angyal*-át visszakiáltó filmje a romoknak, romlásoknak, pusztulásoknak. A prológus szerepének megfelelően elő rajza is ez a lélekben már ekkor sorra gördülő, de az olvasó által csak ezután megismert kockáknak, a ciklus rajzolatainak. Akkor is, ha azok szembemennek a már látottakkal, dacolnak velük – építésről szólnak a leírások –, mert hiszen a saját porta, az egesei mikrokozmosz berendezései is azok nyomában menetelnek. Micsoda drámai harc a lélekben: úszva az ár ellenében reflektorozni a parton most emelt létesítményeket, „*melyeket az öreg még maradék pénzén vádként áthagyományozott*”.

(Talán megbocsátható, ha a vers illetve az elemzésbeli igeidők itt most nincsenek szinkronban.)

A szív kíséri és reagálva kommentálja ezen a helyen is az elme produktumait. A *Vénség, mért nyavalyogsz* utal a ciklus tartalmára/jellegére: az bizony nyavalygás lesz, még ha erőfitogtatást láttat is. Ezt igazolja a megjelenő öngúny és önvigasztalás:

*csak a munkában
hagytak szál egyedül, és a koccintásban
nincs társad, amiként sok milliónak sincs,
mégis hangtalanul hálnak.*

És a prológ végére kanyarított hívó gondolat válaszul kap-e társat a ciklusban? A költő elhagyatottságához hasonlóknak a mindent elrendező mozdulata, a választott öngyilkosság? Amelyik az ő esetében is logikus lenne? Igen, a záró versben majd fölmered a menekülés, a társadalomból való kivonulás gondolata.

De előbb fősorakoznak a költő birodalmának/börtönének tájai/helyszínei, bennük az ott társbérlelősködő állatokkal is találkozunk. Azok hancúrozása és a költőre ajtót ritkán nyitó lányainak rövid vendégeskedése külön is megörökítődik. Szánakozó mosollyal végigkísérjük az öreg, magányos ember szerepjátékát, az itt mégiscsak megjelenő mimust a pincei színházban, és legszívesebben elsírnánk magunkat a kóbor ebek esti társalgásába beleszóló jelenet olvastán.

A *hegyoldal* leírásában az erőszakos tulajdonváltoztatások okozta állapotokat szemlélhetjük, valamint a gazdában kiváltott oktalan reakciókat, amelyek alakították a későbbi képet. A versnek nincs különösebb tartalmi hozama, de olvasva fölkapjuk a fejünket, és nagyokat

szippantunk a 4–8 soros kétütemű nyolcasok magyaros/hangsúlyos verselésének végre utat talált üde levegőjéből.

Ez a részlet különben összefüggő egészet alkot a házról és a padlásról írtakkal: szerkezetileg nem különülnek el, leginkább csak a visszatérő időmértékes ritmus jelent cezúrát közte és a rá következő kettő között. A jól ismert ritmusra mégsem nézünk rossz szemmel, mert az otthonát simogatva rajzoló költő nem titkolt szaporább szívverését érezzük a szép sorokban:

Nádfödeles volt hajdan a ház, amíg éltek az ősök...

Hol van a Szekfü tehén, hol a ló, az alom, hol az abrak?

Ezután *Az Erőd*-ben az általa kicserélt nehéz cseréptető alatt megroggyant házfalak koszorús/koronaszerű bevasalását látjuk, és említés történik az áldozatul esett parasztkorokos tűzfalról. A fölötte való sajnálkozás zárójeles mondata megemeli a sorok affektív vonulatát:

(S vált lecsapott homlokzata létem szimbolumává.)

Az *Udvar és veranda* alakításának történetét szakszerű beszámolóból ismerjük meg, ahol az indoklásba belekíváncozott néhány negatív szociográfiai megjegyzés is. A kesernyés szájjal a fészerben megesett szüreti és más baráti nótás partik jó emlékezete semlegesíti, a hangulat fölédzésére fölhasználva az egyik dal címét is.

Arany János *Családi kör*-ét varázsolja ide *A padlás állatai* c. rész indítása: „*Zörren a padlás*”, hogy aztán érzékletes leírást adjon az ott tanyázó egerek és nyestek viselt dolgairól, a gazda velük folytatott küzdelméről. A következő cím szavai – *Nyestek és nőstények* – a kissé nyersen asszociálva összekapcsolt lényekre gondoló költő váratlan sóhaját váltják ki:

Már csak a lélek párzik, a vágyam ennyi csupán itt:

Bárha hajolna reám valaki, melegítve a hátam.

És a *Látogatóim*-ban mintha máris teljesülne a vágy, ha másként is, ha időtlenítve is, de vendégek érkeznek: „*Két lányom, gyönyörű idegen szép távoli csillag!*”

De micsoda bugyra az apai magánynak, ahogy itt tétova mozdulatokkal simogatná a nem is haza, csak apjuk búvóhelyére látogató lányait! A szeretet mégis hogy csomagolja tétován jaj meg ne bántsalak szavakba, fordulatokba a kissé így is tüskés neheztelést: *néhai; ha távoztok; (van) netalán még lelketek is!* Megható a fogadásra készülő, majd a lányokat búcsúztató szinte anyai-nyájas csupa meleg, csupa szív sürgölődés:

Ím tarka babot ízesítve sonkaszelettel tálaltam; vizet is melegíték; kendőt is idekészítettem, kéztörüléshez.

Lányai képétől/lényétől a kurta látogatások után sem bír/akar szabadulni az apa, *A szobában* kalauzolja bennünket hamar kiszorít mindent a náluk való gondolati időzés. Most is olyan hevülően idézve a találkozásra készülő tervezgetést, a rájuk várakozást, mint föltebb is láttuk. A sors azonban sors: az elszabaduló fantáziát hamar letöri a belesajduló kín:

Nincs vigalom, nincs látogatás.

Hol van a két lányom, gyönyörű szép távoli csillag?

Nem Lear király zokog ezekben a sorokban?

És föltűnik még egy, a továbbiakban mind nagyobb teret követelő régi/új fájás: az elvált feleség emlékéé. Akitől – a családi emlékezet szerint – valami játékosan dacos buta szót nem értés távolította el, és akit most már *kóbor feleség*-nek titulál.

A meghíusulások és a veszteség letöri, letargiába, a cselekvés értelmetlenségének apátiájába taszítja a költőt. Hogy valamiképp mégis oszlassa a magára és az olvasóra települő lelki ködöt, a mindennapi teendőkre tereli a gondolatait:

*Oszd be idődet, öreg, ha marad, takarítsd meg erődet
szőlődnek, a kapának...*

Végén csattan az ostor. A költői rovancsolás utolsója, utolsóként a csúcsa *A pince*. Ha ennek a régi nyúli férfiak, szőlősgazdák gondolattartományában való értékrendjét, a fogalommá vált helynek imádatot megütő tiszteletét akarnánk kifejezni, a szót csupa nagybetűvel kellene írunk.

A helyiség és berendezésének kínosan precíz és kimerítő rajza vezeti be a neki szentelt sorokat. A néhai impozáns méretű, mintegy negyven méter hosszú dézsmapince érdemi része biztonságossá erősítve készen áll, a költő maga remekműnek érzi a részben saját emberfeletti munkája nyomán előálló, a ház alatt is végighúzódó több százados megújított alkotást. Jogos büszkeséggel tekint sorakozó boroshordóira, csak akkor szontyolodik el, amikor a tartalmuk tapasztalt devalválódására gondol.

A váltott mű nemekre épülő kis pince-kantáta első, állóképes leíró tétele átvezetésben ér véget: a tárgyak világába, a díszletek közé belép az egyetlen szereplő, a hangszerek dallama fölé kúszó vox humana, és bevezető magyarázattal szolgál a következő rész, egy profán szertartás megkezdése előtt. Megtudjuk: mire számítsunk, mik a „mise-ünnepi áldozat” kellékei. A fohászbba torkolló első cselekményi részt a templomi misék korábbi, latin nyelvű liturgikus szövege és annak magyar fordítása adja vissza:

*Ad altare Dei introibo (atque)
ad altare meum: isteni oltárhoz
lépek, mely magamé; megkönyörülj rajtam
Jézus-Úr, s ne utoljára.*

És indul a kurta profán mise, ami Bacchusos, mégsem blaszfémias. Cselekményét a ”bornyerés” (’a bornak a hordóból lopóval történő kiszívása’) vezeti be — ami már maga is szertartás —, ezt követi számos kristálypohár („serleg”!) megtöltése: a múlt szellemeinek tetemrehívó megidézése. Kézben a szembesítő szerepében szimbólumként a saját pohár, és máris elérkeztünk az áldozat bemutatásához, aminek kísérő szövege a „*lelkeveszett főpap*” keserű vádja az élet beteljesítetlen várakozásaiért:

*Éheztem szeretetre, hírre: nem adtatok ennem,
Szomjaztam – ma is így – Ti nem adtatok innom.*

(A megrázó két sor láthatóan szentírási parafrázis)

A finálé a panaszáradat hol szelíd hangú, hol becsmérelő/ócsárló folytatása, zárva egy dacos fejfölszegéssel. Két társaság felé lendíti éppen nem tömjénező füstölőjét: fájó kritikáját az egyház, fölényes/megsemmisítő ítéletét az írók társadalma irányába; az elhatárolódó, szuverenitást nyilvánító kitétel után pedig József Attilát visszhangzó mérleggel zár:

...bizonyos: hasztalanul éltem s élek, annyi nagy elmék közt.

(Ez pedig a hiábavalóság érzésének összeszorított szájú kifejezése, megtoldva a kortárs alkotók és/vagy irigylő/gúnyos minősítésével.)

A pincebeli külső-belső történet megírása fontos volt a költő számára: kódát illeszt hozzá – nem is üreset – , a révületes szellemidéző jelenetből való kilépést:

*Koccintom poharam sorban az abronchhoz.
Reccsenve törik el, loccsan a bor folyva.*

(A rövid, szikár, egyszerű mondatok színésznek is becsületére való hatást váltanak ki, és ezt a három hangutánzó szó még be is biztosítja.)

Ádámmal szólva „*vége a komédiának*”, a kellékek csúf véget érve eltakarítódnak, jelezve a megrendezett jelenet értelmetlenségét.

A költő a jelmezt levetve elvégzi a színházi ügyeletes teendőit, kilép az Egese éjszakai ege alá, ülőhelyet keres magának, és belefúrja fejét a homályba, a cikluszáró vers címével fogalmazva a *Csillagok és ebek* uralta sötétbe. Nyugtázva számba veszi az égbolt utasait, aztán figyelmét a kutyák egymásnak felelgető ugatása köti le. Kóbor, kivert is lehet köztük, s akkor hangjukat utánózva ő is társulhat hozzájuk. (Vigasztalan helyzetünkben is kevesen adnánk ki magunkat ennyire, kockáztatva jó hírünket, nevünket!) Mi több: meg is nyílhat nekik, rájuk bízva gondok vajúdta titkainak, bajok szülte felismeréseinek summáját:

*Lelkes állataim,
huholó agyaras nép,
ti se’ sejthetitek, hogy
mennyire mély a gödör,
és mennyire messzi a mennybolt.*

Munkák és napok

címet visel a következő, tizenegy versből álló ciklus, amely aztán további két félre oszlik: az *Ezerkilencszázötvenöt* és a *Paraszi kálvária* alciklusokra, zárásul pedig kettejükhöz csatlakozik még három vers.

1955. A költő életének mérföldköve: hét év után kinyílik a kényszermunka-tábor és a börtön ajtaja. A rab kitámolyog a rácsok és vaskapuk résén, a fiatal férfi csecsemőként lép a tágabb világba. A rabság előtt kiépített egzisztencia nyomtalanul semmivé lett, a hét évet önelküle meglépett világ vadidegen arcú, az önálló léthez csak a legyengült kéz és a pusztaság, elerőtlenített értelem áll rendelkezésére. Egyet tudhat és tehet: el, el innen, távolra a minden mozdulatát továbbra is reflektározó térből.

Lépteit a valamikor elbocsátó otthon felé irányítja. Az ugyan majdhogynem szárazulat a part mentén sodródó halnak, csak periféria az élnéliség számára, de menedék a biztonságra vágyó sokat űzöttnek. Egy időre a szülői ház lesz az élet helye, formája pedig a kétkezi munka a szülők kis gazdaságában. Társasága a szűk család, rokonság és az ugyancsak megnyomorítottak kiválasztott kicsiny köre.

Napjai a magát hasznossá tevő fáradozásban telnek, mialatt szelleme is keresi és kezdi tenni a maga munkáját: a háttér, a kifeszített vászon előtt zajló láthatatlan idegjátékot. Mi ennek lenyomatát ismerhetjük: az ekkor vagy a visszaemlékezésben született verseket.

A karcolat-lenyomat mégsem egy kaptafára készül, szimmetrikus elhelyezést kap rajta két-két versmenet.

A páratlan versekben a tíz és tizenkét sornyi hexameter tagolatlanok, zártságukat csak az elkülönülő befejezések oldják, mégpedig az első az akkori sors képével, a harmadik a munkás nap záró látványával. Íme, az elsőben a költőnek jutott osztályrész:

*Most egyedül járok, kirekesztve a társadalomból Nem hozok senkire bajt,
mert nincs szeretőm, se barátom. Társam a csákány és a kapám, a lapát
meg a fejsze.*

Háború ez: beleroppan a hóba a harcibakancsom.

(Az önkéntes (?) száműzött az erdőre jár tuskót törni [’a levágott fa gyökérzetének a földből történő kikerekítése és földarabolása])

A páros számú versek öt és hat négysoros versszakot tesznek ki, és a páratlanok mackós mozgása mellett furcsa járásúak: ötödféles anapestusok, illetve ötös-hatodféles jambusok szaladgálnak a keresztrímes sorokban. A *Játszik a múzsa* azt is szépen mutatja, hogy a fizikai munka mögött milyen is az „ész járása”, hogy egyfajta lepkés szabálytalanságban hogyan cikáznak a gondolatok: előbb fogalmazódik az ars poetica, majd a természet képleteivel való összevetésben a saját helyzetre, állapotra ugrik a figyelem, hogy a kemény viszonyok láttán fölkerdezzon a vágy a szebb napokra:

*Óh, lesz-e leány, ki örömleni jönne,
vagy lesz-e menyecske, ki sütné velőt?*

Hasonló fölépítéssel, gondolati tartalommal (filozófiai és sorskérdések) találkozunk a *Megérkezés*-ben is, a vágy táplálta fölkérdés is összevethető az előbbivel, de a Csendes Bélánál megszokott szemérmes módon: a József Attilás motívummal előmerészkedő érzés-érzelem már beteljesülő bizalomról árulkodik:

*Ti, égen kint-felejtett silbakok,
a firmamentumot belátni könnyűbb,
Fölérek-é – Kihull szemükből könnyük,
míg rábólintanak a csillagok.*

(Ez a versszak a többitől eltérően ölelkező rímes, és így a rejtett értelmezős szerkezettel [*silbakok, ...csillagok*] finom nyomatékot jelent.)

A *Paraszi kálvária*, a ciklus másik fele is négyversnyi feldolgozást hoz: a paraszi létet befolyásoló/meghatározó időjárás ellenséges arcának rajzát, és a grimaszos fricskák fogadásának, az emberi reagálásnak és következményeinek fölmutatását.

A viszontagságok/csapások: az aszály, a fagy kártételeit számba vevő részletes leírást a költő „*elsírató ének*”-nek szánja, és anyaga elegendő alap is (lehetne) erre. Az ének megjelölés tágabb értelemben véve el is fogadható, hiszen az eposzok, históriás énekek mozdulatait és hevületét érezzük rajta. A sirató jelleg azonban talán más formát kívánt volna: a zakatoló, lábait vigyázva rakó hexameterek helyett a rapszodikusabban szárnyaló parlandót, a panaszt inkább visszaadó, érzelmet-indulatot nagyobb ambitusban hordozó, a jelentőn túli mondatfajtákat. Sokat segített volna az olyan szóképes fogalmazás bátrabb alkalmazása, mint amilyent ebben a sorban látunk:

jégszekerényszerűen csomagolta halálba a tájat.

A *Meditáció* a vallásos élet szakszava, ennek megfelelően ez a vers is erkölcsös-erkölcsi tünődés/töprengés az előző traumás tapasztalatokon, eredményeként pedig az mondatik ki, hogy a kudarcok részesei lelkiileg is sérülnek, és bensőjükben út nyílik a kísértésnek és a bűnelkövetésnek.

És mintegy bizonyítékul máris itt van a példa: a *Megkísértés* születésének mozzanatról mozzanatra követett kinyomozása. Kis dramatizált jelenet: odacipel bennünket a szomszéd kertjének szintén siralmas látványa elé, kihozva belőle az erkölcs számára szerencsés konzekvenciát:

Jól van ez így: nem kél ki a bajból a sárga irigység.

De elér idáig a szájról szájra terjedő, a lélek előbbi nyugalját fölragó hír: a hegy túlsó, nyugati oldalon nem fagytak el a szőlők és gyümölcsösök.

Micsoda hasznot várhatnak az odaátiak! – lódul meg a képzelet, hogy a fantáziálásba bekapcsolódják az irigykedés ördöge. Íme, megjelent a bűnre való csábítás.

Lezárásul az egészet levezénylő józan, bölcs és erkölcsös költő bábjátékosként lesöpri a jelenet testet öltött szereplőit:

*Távozzál, Sátán, ne sugalld, hogy a kései zöld fagy
sújtsa hasonlóképpen a büszke hegyaljai népek
szölleit és fáit. Ne legyünk egyek a nyomorban.*

Hogy az emberi ördögűzés célt is érjen, a költő a kódaszerű *Fohászkodás*-ban Istent hívja segítségül.

Az egy kalap alá vont kálváriás versek mögött, hozzájuk csapódva ballag még további három carmen, az 1993-as esztendő termései. Ami a porig alázott paraszt jövődjét illeti, amazoknál derűsebbek, optimistábbak: látják értelmét – biztatnak is rá –, hogy újra bizalom kísérje az életforma megkívánta teendők végzését. A megpezsdülő életkedvhez, a többiek biztatásához bizonyára hozzájárultak az akkori évek reménykedései, várakozásai is. (*Olvasás, Konzervatív disztichonok a Hegyalja népeihez, Optimista hexaméterek*)

A magyarokhoz

– hirdeti meg a harmadik ciklust a cím, amelyik majd további versek címéül vagy címrészéül is szolgál. Az összefoglaló alcím – *Carmen saeculare* – talán a ciklus egységét hangsúlyozza, és célozhat a társadalmi-politikai szférára, mint kizárólagos tematikára.

Megkésett melódiák, jellemezhetnénk a zeneirodalomból vett címmel az itteni darabokat, csak hogy a zeneköltő egy ilyen művel is lehet modern, aktuális, míg a versíró nem. Mert ezek az írások egy korábban érvényes költői attitűd talaján virulhattak volna, de csak azon. Ezek a fogalmazványok kiáltványok a pusztába kiáltó szavak évadján, amikor az ilyen hang körül már eltűnt a közvetítő közeg levegő, el a költői szóra éhesen váró olvasó: a kor leváltotta az őrszemleket, és lelket cserélt a nemzet; „*nincs többé nép Kaledónián...*” (*Arany János*).

Tekinthetnénk őket magánhasználatra szánt elmélkedő stílusgyakorlatoknak, de vevő erre sincs már.

Ha mégis képet formálunk róluk, akkor általános társadalmi-politikai elemzéseknek vehetők, főként az anomáliák, a felháborító jelenségek észbe idézésének, hogy immunitást generáljanak, útmutatást adjanak, erkölcsi tanítással szolgáljanak.

A bevezető, a *Dániel második éneke* alcímmel megjelölt vers nyitány, Berzsenyi válla fölött lediktált motívumfölvonultatás.

A sorjázó költemények, valójában a téma variációi több szint is használnak, eltérnek a megszokottaktól a költő saját rabmúltjából elővettek, továbbá a szülőföld képének bevésődött vonásait meg az élénken élő gyerekkori emlékeket idézők. Utóbbiak a *Lepusztulás* címűben bukkannak föl, és rendkívül szemléletes tájleírást nyújtanak, mellette ráadásul mozgalmas néprajzi adalékokat hoznak felszínre.

Összegezésnek is beillik az ugyancsak innen vett, végül is kiábrándultságot megfogalmazó, sőt a reformkor himnuszos irodalmából ismerős nemzethalált vizionáló két sor:

Lett temető a vidék immár, és szégyen az ország

Céltalanult nemzet, beletántorodál a gödörbe!

Takarodó

címen/néven látjuk összefogva a negyedik egységet, de ez csak egy kevésbé kohéziós ciklus: nem mutat olyan szerkesztettséget – vele együtt olyan színvonalat sem –, mint három társa. Leginkább a kötetcímbeli „*maradékból*” fölmarkoltnak tűnik, összefogva a takarodónak megfelelő jelleg segítségével. A költő úgy érzi, hogy elért élete végére – szőlőmunka közben elájul! –, és bár anyja szívósságának, keménységének emléke még erőt ad a folytatásra, eddig el nem hangzott vallomásokkal fordul lányához, intéseket fogalmaz a számára, a rá maradó/váró teendőkről rendelkezik.

A cikluszáró versben még leszögezi az utolsó időre szóló elveit, majd keserűen, vádlón festi helyzetét, summázza pályáját:

Művem megírtam. Szponzora önmagam

lettem. Kitellett bőjtől a nyomdára.

Magam postázom, ingyen osztom;

szégyenem szégyenetekké váljék!

Közel egy félvszázadon át voltam

belső emigráns; senki se' szólított

értő lélekkel. Rászolgáltam:

vissza se' kaptam, amit nem adtam.

* * *

A **Függelékben** *Dokumentum* címmel és jelleggel Sztáray Zoltánnak, a valamikori rabtársnak, a mindvégig, de ekkor már távoli barátának ajánlva, mint verses levelet neki címezve megírja a pokoljárás emlékezetét. Az írás alapján ragaszkodik a memoár-hanghoz és stílushoz, de kisebb szakaszokra elrugaszkodik tőle, és költői/filozófiai reflexiók betétjével színesíti a történetekről való beszámolót, tereli el a figyelmet a fölkaparó, emberségtagadó jelenetekről.

* * *

Ha a kötet cím maradékról szólt, és mellette találtunk töltelék is, akkor végül még hordalékról is beszélhetünk. Mert annak érezzük a *Piszkos politika* csasztuska ízű epigrammáit. A megállapítás részben érvényes a *Pihentető* különböző műfajú írásaira is, mint a népdal- és balladavariációk, népi és megint csak politikai témájú epigrammák, bár ezekben a groteszk jelleg – a költő kedvelt ábrázolásmódja – hozadéknak számít. A népdalváltozatok aprócska költői megvillanásai olvastán pedig fölsóhajtunk: kár, hogy a filozófia lírásításának, lírába oltásának/ öltöztetésének konok hite és terve, valamint a klasszikus verselés súlyosabb formái távol tartották a dalt ettől a költészettől.

* * *

A kötet elemzése után kíséreljük meg a választ az azt bevezető kérdésre: az újabb írásokban merre veszi útját a versek lírai hőse? Várakozásunk érthető volt: az előző kötet több évtized fizikai-szellemi valóságát ölelte föl, a mostani csak néhány esztendőét. Látunk-e tehát továbblépést, más alanyok jelentkeznek-e a mostani ciklusokban?

Nos, nem csalatkozunk a költőben: a lapokról egy másik gazda előtérben álló alakja tekint ránk, majd váratlanul egy magát facsaró lélek, aztán egy lebegtetett állapot alanya, majd a siralmassá lett otthoni táj siratója, de egy dacos, a rendteremtés játékaival a sorson kifogni akaró férfi is. Látjuk a léleknyomorító magány hőjét, a szerepbe menekülő embert, a parkoló pályán ténfergő alakot, aki a világon igazítani próbálónak a másik fele, hogy végül elének lépjen az élettől válni készülő társunk.

Ennyi, ilyen sok arca van a második kötetbeli versek mozgatójának.

ASZÚ ÉS ÁFONYA

Az 1995-ös esztendő első tíz hónapjának termését, ötvenegynéhány versét tartalmazza a címében két kései gyümölcs nevét föltüntető kötet. Ha érési idejük mellett az ízüket is üzenethordozónak tekintjük, akkor azt a keserédes mintájára savanyédesnek mondhatnánk. Az összetevő elemek az alkotások témáitól is függően hol külön, hol egygyesén ízesítenek, ami – rajtuk végigtekintve – meg is érthető: a költőt ebben a rövid élet- és pályaszakaszban a betegsége, az elmúlás érezhető jelei, kínzó gondolatai, párkapcsolatainak szövevénye, tisztázandó filozófiai kérdések, az otthon és az ország dolgai foglalkoztatják. A versek azt mutatják, hogy ekkorra költészete ezeknek és más tényezőknek köszönhetően formailag is: műfaj,

nyelvhasználat, verselés tekintetében egyszerűsödik, letisztul, amit a kötetcímben használt szavak alakja, jelentése is sugall.

A költő beteg, daganatos beteg, sebzett a lélek is, a köteten a gyötrődés vonul végig. A kínok vetülete érthetően a türelmetlenség, a zaklatottság, amit rövid időre vissza-visszaszorít a felülkerekedés kivívott nyugalma, harmóniája. A fenyegetett élet a fogódzókat keresi, a versek megtelnek a szerelem mégannyira beárnyékolt múltjával, töredező/szakadozó jelenével. Talán hasonló célra buckáznak a sorokban a növényzet viruló egyedei: fák, bokrok, virágok, mint leplek a borzalmak elfödésére, vagy mint díszletei/sallangjai a színre hozott lírai tartalmaknak. Egy másik olvasat szerint a hosszú útra készülők búcsúzik így a vele egy világtól: végigjárátja tekintetét az egesei völgykatlan kedves oldalain, végigköszönti tuskéit-bokrait, végigsimítja a bársonyos szirmokat. Mozdulatait is követjük, alakját is magunk elé idézzük, ha elősoroljuk a tarka sereglet tagjait: *aszú* ('aszalódottra érett szőlő'), *áfonya* ('áfonya savanykás ízű bogyója'), *akácvirág*, *aranka*, *árvalányhaj*, *bogáncs*, *búzavirág*, *gyermekláncfű*, *harangvirág*, *kankalin*, *katáng konkoly*, *kosbor*, *lándzsás útifű*, *mácsonya*, *maszlag*, *naspolya*, *nefelejcs*, *papsajtmályva*, *pipacs*, *rezgővirág*, *ternye*, *tyúkhúr*, *ürmfű*, *vadrepce*.

(Nem lehet véletlen, hogy a szerző ezeket a vadon tenyésző/termő fajtákat szedegeti össze, hiszen a Sokoró/Pannonhalmi-dombság erdőszéli emberei – köztük az ő ősei is – lelőhelyükkel együtt számon tartották a környezetükben föllelhető vadnövényeket: gyümölcstermő fákat/bokrokat, vadvirágokat, virágos gyomokat és fűféléket. Hasznukat vették a táplálkozásban, gyógyításban, házi, sőt templomi díszítésben, társasági életben, vagy egyszerűen csak a mindennapjaik kísérői voltak, mint a táj szemet gyönyörködtető színei, haszonnövények társutasai, esetleg kerülendő szúrós/mérges növényei.)

A külső-belső történések szöveges rezdüléseit kísérő valós vagy egyszerűbb képes eszközök mellett ott egy jelkép is, a Kilátószék, ez a szőlőskert felső végén helyet kapott tákolmány. Azt sugallja: keresem a versek célját és mentségét, szeretném lírai nyelvi tudatossággal megismerni minden mostani, bármily kemény dolgomat, hogy megítélhessem fenyegető közeledésüket, rám törésüket.

A betegség év eleji fejleménye: a kór halálosnak bizonyult, és „*Felkészületlen ért tudatot, szívet;*”. Orvosai egy évet még ígérnek neki, ez váltja ki az *Invokáció* megindító líraiságú könyörgését:

*Felhők, harmatozók; napsugarak, hullók,
szellők, lengedezők; sok madarak, zengők;
kérlélnénk közösen az Örök-Irgalmast:
esztendőnyi időt élnem adassék még.*

Az esedezés mélyről fakad: biztosra véve együttérzésüket szólítja a népdalok jól ismert szereplőit, az arzis-tézis nyugodt csobogását biztosítják

az értelmezők, mígnem gátat bontva az óhajtás energiájával meglódnak a sorok. Ekkor az asklepiadési sorok csak nehezen rejtik a lélek felfokozott állapotát.

Aztán az idő teltén a halálra ítélt számolja a napokat. És eltelik fél év. Mérleg készül:

*Óh fényességes ég és fátyolos öröm, sok
vagy semmi volt, mi pótlékul jutott?
Megérhettem még lelkem néhány lobbanását,
és széttapostam benne sok zsarátnokot.*

(Töredék, megtörötten)

A versszak tanúsága szerint az egyenleg viszonylagos többletet hoz ki: a nap süttött, ha fénye fátyolos volt is. A számadó hangot a spondeuszok nyugodtnak éreztetik, bár vissza is fogják a jambikus alapképlet repesését.

Az élni akarás ösztönének csalóka kecsegtetését éber óvatossággal figyeli a *Dal* is a *Két miniatűr*-ből:

*Napban kel aranyár,
tündöklő tünemény!
Nyár-e még ez a nyár,
fény-e még ez a fény?*

Az újraszámoló *Elszámolás* már józanabb, a fénylátszatot kétkedéssel fogadóbb:

*A lelkem rongyosabb lett,
tarisznyám is lapos.
Ragyogsz-e rám, te mennybolt,
te holdas, csillagos?*

A sorok szaporodtával pedig a kérdés kevéske reménytartaléka is szertefoszlik:

*Már úti pénzem tartom
markomban, annak a-
ki vár a túlsó parton:
a Révész és csolnaka.*

Ezt követően hamar elkomorodik a lélek, a savanykás áfonyát kiszorítja a verscímnek is vett keserű *Üröm*. A költemény állapotrajz három versszakban. A legelején a tételmondatos hangmegütés jelzi: fordulat állt be a mind magányosabb embernek az elhatalmasodó betegségre adott válaszában:

Itt lent azonban elfeketiült a fény.

Az előzményekből láthatjuk/tudhatjuk, hogy az „itt lent” a KILÁTÓSZÉK magasának és a versek Asszonyával való tündöklésnek kemény ellenpólusa. Az első versszakban az egesei természet képei hordozzák a költő világának végletes elmúlást hirdető sorvadását, kiüresedését:

*A Pillés-oldalt hervad a hársliget.
A csermely megszakadva posvány,
és a Rigósba' rigók nem szólnak.*

(Pillés-oldal: a déli szomszéd Gerha lehajlása, egyébként mindkét név az erodált felszínre utal. A Rigós a délnyugatról határoló völgykatlan, máskor madárdaltól hangos ligeterdő.)

A második versszak kezdő *és*-e vezeti be az előző kép áttételét egy más szférába, amelyben pokoli barlangokból képzeletbeli szörnyek, irtóztató és riasztó mitikus alakok bújnak elő, üzenetek arra irányulnak, hogy beszöjék, átgyúrják a költő agyát: „*engem szülnek*”.

A három szakaszból három „itt” mutogat kifelé: mintha a költőre magára akarná terelni a figyelmet, szánalmas helyzetére, hiszen az „ittthon” és a „boldogság” ironikusnak is fölfogható.

A befejező sorok mondatait puhább anyagból faragja a költő: bánatukat, fájdalmas panaszukat nehéz megindultság nélkül olvasnunk:

*Repedt szívétől hullt le a cinke is.
Lelkem kihalt az emberekből.
Megszomorodtak a fűzfák. — Éj van.*

Az egész versen eluralkodó egyszerű mondatoknak egyszer koppanásától, másszor szíven ütő kondulásától nem könnyű szabadulni.

Szerzőjük világának nagymértékű szűkülését jelezheti, hogy a kötetben váratlanul nagy a párkapcsolattal foglalkozó, azt érintő versek aránya és száma. A három ciklus ketteje egészében neki szentelődik (az alcímekben: *Valakihez, végül is* és *Fiktív Múzsá, gyökértelen szerelem*), az alájuk tartozó műveknek pedig legalább kétharmadát ide lehet sorolni. A hozzátartozók vélekedése szerint ez írójuknak a kapaszkodását tükrözi az őt körülvevőkbe.

Egy vagy két asszony-e az ihletője költeményeinek? Egyet bizonyosra vehetünk, hiszen nevesítve van: ő a második, az elvált asszony, a *kóbor Feleség*. Mellette ott lehet egy barátnő, egy *Valaki*, de alakjuk egybemosódik, az elemzések során azonos személynek tekinthetők. Az általa (ekkor) betöltött szerep, kiváltotta hatás többféleképp fogalmazódik:

*Te tartottad föl lelkemet estében
(Vallomás a Rádás után)*

*Az istennő...hozzánk hullt, velünk örömleni,
(Kétszáz év múlva)*

*...mondd: ez az új szerelem s a régi
(Áfonya)*

Egyik találkozásuk olvadó emlékének hangulatát szép, impresszionistán romantikus lírai sorok őrzik:

*Azon a nyáron langyos eső után
harangvirág nyílt végig a hajlaton.
A szív, a szív, a szív kilágyult:
merjen-e hinni a csillagoknak?*

*Búzavirágkék álmokat álmodott,
termő rügyekkel ékes életet.
(Elégia)*

*Láttam még gyönyörű lelked', a fenségest
tobzódó tüzein szertelen izzani.
(Valakihez, távolról)*

*Pásztor-lelkeddel verseim Asszonya
lettél;
(Verseim Asszonyának, végülis)*

A párkapcsolat állapotával sok vers foglalkozik. A költő és a női társ kapcsolata ebben az időben nem felhőtlen, a betegség rányomja bélyegét, torzsalkodás mérgezi, keseríti meg a fogyó napokat. Szenvedést hoz a friss ismeretség is, a barátság is sebet üt a szíven, ha az elhatalmasodó érzések viszonzatlannak tűnnek, vagy valóban azok is maradnak:

*Szól a nyúli harang, szól a Hegyalján is.
És majd végezetem híre ha eljut a
Kastélyig, fakad-é rezdület – emlékül –
Lollim barna szemöldökén?
(Búcsú a Hegyaljától)*

Keserű dolog annak a tudata is, hogy a társkereső érzések hiábavalók:

*Napom letelt. Már minden vágy hiába.
(Kétszáz év múlva)*

Emésztődést szülnek a kapcsolatok fölmeredő, megválaszolhatatlan kérdései:

*Miért is nem tehetlek Téged
démonaim hadain, úrnővé?
(Valakinek, utoljára)*

*Mért bántjuk egymást csontra mart sebekkel,
az álmainkba mérget öntve reggel?
(Őrület)*

*Hogyan jutottunk ennyire messzire
egymástól el két egyazonos szívek?
(Tavasztól őszig)*

*... egymás karmaitól elnyomoritottan:
kérdéznénk közösen, merre a megváltás?
(Megtérés)*

Panasz, sértegetés, bűnbánat jelenik meg más versek sorai között:

*Nem könnyű terhet vállal a vállaló,
(ha csonk a test, a lélek is az leend)
ki egyig, vagy akár sok évig,
érz i a hajdani oltárt hűlni.
(Irgalom)*

*Cinkelt lapokkal, dupla pakétából
játszik az asszony...
(Áfonya)*

*Vajon még megkövetni lesz-e érkezésem
egy asszony lelkét, melynek része lévén részem,
jutalmul nyerhetnék-e Tőle még bocsánatot?
(Töredék, megtörötten)*

Ha megértjük, sem értjük, hogy a visszás helyzetek nyomán a versíró nem egyszer fenyegetéssel, sőt átkozódással is bünteti a társat:

*Majd a gyászmenetben
sírni se merj a koporsóm végén.
(Egy gyáva istennőhöz)*

*A csillagútról megfutottál.
Majd a pokolba' találkozhatnánk.
(A kárhozottak)*

*Lelkem az álmaidban perzsel,
és zokogás a felébredésed.
(Ne szánj meg irgalomból)*

Az *Otthon és ország* címet viseli a kötet záró ciklusa, amelyet nehéz a kötet cím alá besorolni, talán ezért is szorult a harmadik helyre. Benne a megadott két tárgy csak ritkán kap önálló éneket, legtöbbször összefonódva tűnnek föl az egyes versekben.

A költemények anyaga jellemzően a nyúli otthoni élet képei, formájuk szerint pedig leginkább beszámolók, naplók, emlékidézések, amik legtöbbször reflexiókkal: gazdaregulákkal, maga számára fogalmazott penzumokkal vagy epigrammatikus erkölcsi-politikai tanulságokkal záródnak. Utóbbiak főleg az eleve példázatnak szánt írásokból vonódnak el, olykor ott röpködnek az egész felett, különösen, ha kiáltványként vehető közéleti lírai versekről van szó.

A csak mutatóban szereplő személyes vers összefogja az ekkori életmódjában meghúzódó kettősséget, a fizikai munka és az alatt folyó agymunka párhuzamát:

*És szétszórt az eszem; verstöredékeket
mormolva: logikát s esztetikát egygé
élek rapszodoszok harsona-hangjain,
s közben dicstelenül arcra bukom.
(Permetezéskor)*

Az ország dolgában forgolódva a jobbak, a nemzet sorsáért aggódók fájdalmas kérdését így fogalmazza a költő:

*Feláll, felállhat-e a nemzet
szellemi-jellemi mélypontjából?
(Újévi eszméltető)*

Munka közbeni egyszeri esetéhez kapcsolódva, amikor az ülve végzett szőlőmunka közben kitört a kisszék lába, s ő hátára penderült, visszaidézi a szarvasbogár sokszor látott hasonló helyzetét, és annak kifejtését, majd állatmesei tanulságot von le belőle:

*Hosszában makacsul lengeti potrohát,
ezredszér is akár újra haránt mozdul.
.....
Mindig győz a bogár: élni ha állni — mer.
(Emlék)*

NYÚZOTTAN DARÓCBAN

A költőnek nyolchónapnyi idő adatik még az életből, ebből ötben ír még verseket. Szám szerint mintegy ötvenet, amit akkor is nem várt soknak kell mondanunk, ha legtöbbjük rövid lélegzetű. Úgy tűnik, hogy az életöszön valamiféle „írok, tehát vagyok” elvre támaszkodva sarkallja az átlag háromnaponkénti lírai teremtésre, és ezt a halála előtti száz napig tartani is bírja. Nyúzottan darócban, ahogy a kötet cím tudósít ekkori életkörülményeiről és kicsit a versek viseletéről.

Mert ruhájuk a maradék anyagokból hevenyészettebben szabottnak/varrottnak tűnik: jó, ha van még idő, energia, türelem versvalójuk megalkotására. Kíváncsú kihordásukra e tekintetben sem sok jel mutat. Nem is készül(het)nek igazi becsvággyal, de hiszen ezek a többnyire szösszenetes formába öntések belülről is, felépítésük szerint is inkább csak gondolat egymásutánok. Az is szembeszökő, hogy az epigrammásan kihegyezett zárásokban többször találni szokatlan gondolati fűzéseket/kötéseket, váratlan következtetéseket. Vagy ezek a műfaj határait feszegetnék, és az olvasót csalogatnák újabb magasságok felé?

A kötet tüntet az előzők jellemző témáinak megritkulásával, kigyomlátságával is. Tovább lazulnak a ciklusszerkezetek, a bennük helyet kapott verstagok többé-kevésbé találó címük, címmel való azonosításuk ellenére is jobbára darabszámba mennek, és kevésbé mondhatók markáns arcú egyéniségeknek. Mint ilyenek fűzésekbe fogottan is egyetlen szövegvetés képét keltik. Ez a vetés persze hullámszik, és végignézve hullámverést, hullámtörést, hullámok egymás fölé és alá csúszását látunk/látjuk rajta. A torlódás tornyot is alakít: egy-egy nagy(obb) vers vagy versrészlet karcsú fölcsapása mágnesként rántja magához a figyelmünket.

(Az *Aszú és áfonya*-hoz képest itt több, 50-ből 30 íródik Budapesten, míg ott a 60-ból csak 13. A változásból az is kiolvasható, hogy a költő – bizonyára betegsége miatt is – jóval többet időzik a fővárosban.)

* * *

A kötettel való ismerkedésünkben a fentebb írtak okán hasznosabbnak látszott témáról témára haladni, a fölvetett két nagyobb és három kisebb csoport sorrendjét pedig népes voltuk szabta meg.

A költő ebben a visszaszámláló időben visszafogottabban él, megritkulnak társas kapcsolatai. Így történik, hogy a megmaradó, a volt feleséghez fűződő jobban betölti életét és költészetét.

Mindezt igazolhatják a gyakoribb dalok és epigrammák, föltünetedezve jellemzően a haladékul kapott időt megelőzően vagy annak kezdetén, mikor még könnyebb volt a lélek, és a lehető legszebbre, biztos hatást keltőre csiszolódott az udvarló, szimultán ritmusú trubadúr-ének:

*Álmait ékítse
hajnali harmat-dal,
hölgyem hajlatain
fűszeres illattal.
(A Csendes-dombokon)*

(Sokat mondóan ellenpontozzák ezt az utolsó versek egyikének meglassúdott anakreoni sorai, amelyekben már a jelen idő is visszafelé mutat:

*Szép vagy, Te Kóbor Asszony,
még mindig szép; szerelmed
dús kályha volt és őrláng
az elmerült időkben.
(Keserédes))*

Ugyanígy eleinte az erotikus vágy virágnyelve még célozgató képet teremt, de a betegséggel összezárt férfi nemsokára csak száraz szavakba rejtett köszönettel reagál a hölgy látogatására, akinek a válasza bizony nem mindig barátságosak, elvárás, áhítózást betöltők, de az adott helyzetben mégis megértésre találnak:

*Irgalmas feledés legyen ajándékom:
megtudtad, hogy a rák rágja a rostjaim.
(A Csendes-dombokon)*

A szép kérések/könyörgések, hívások – ha többször zárt fülekre találnak is, vagy éppen ezért – továbbra is, újra meg újra betolakszanak a sorok közé:

*A nyári fonnyadásba várlak,
szép szerelem, ha találkozhatnánk!
(Évszakok)*

*A dércsipette ágról
lehullt a naspolya.
Lennél hozzám kegyelmes,
Verseim Asszonya!
(Őszutó)
szoríts szívesdhez, végy öledbe;
lélek a lélek ölében újul.
(Megújulás)*

A beteg költő türelmetlen is tud lenni, gúnyolni/sértegetni/megvetni is képes az előbb még imádott, kérelt hölgyet:

*Jötted ígérted még
szilvavirágzásra.
(A Csendes-dombokon)*

*És légy erős: rejtett szerelmed'
nem mutogatni tiedként, büszkén.
(Egy jótanács)*

Kapcsolatuk, benne a múzsásnak a kérdése – éppen problémás, ellentmondásos volta miatt, a rajta való rágódás okán – eluralja a csoport verseit:

*A múzsa vétke nem magánügy
addig, ameddig a múzsa: múzsa.
(Távolból)*

*Én asszonyom, legyünk egymáshoz jók!
Sokat futottam, légy az állomásom.
(Fáradt szívvel)*

(Minden bevezetés nélkül, Ady modorában indítja ezt a *leporolt régi szonett*-ként elővett verset.)

Valamikori szép kapcsolatuk megelevenedésének gondolata és az azonnal rácsapó lehetetlenség-tudat egyik megfogalmazása az alábbi:

*Mernéd akarni: újra megéledjen,
mi egykor szép volt?–Szép marad-é a szép?*

*A cédrus zölden – él –; a tölgyfa
szálfa, a törzse a kórtól elhal.
(Hívogató)*

Az sem marad homályban, hogy kezdeti boldogságuk elvesztéséért maguk a felelősek, és hogy tettük végzetesnek bizonyul:

*Túllángolt ez a láng öt gyönyörű évig.
Gondatlan szeretők örtüzeinket szét-
rúgtuk; gyújtani nincs sem kova, sem tapló.
s lelkünkől spiritusz nem fúj.
(Kiengesztelődés)*

A jelen találkozások testi vágyat is ébresztenek, ezeknek legalább gondolatban történő kielégülését egy félszázados költeményre való utalással menti meg az olvasó várható negatív reagálásától (*Ötven évvel a Barbár ének után*).

Érzelmi hányatottságában, halálos betegsége tudatában a költőt Fodor András kiszolgáltatottnak mondja, és ezt a megállapítást nekünk is el kell fogadnunk. A verseket olvasva nem lehet nem hallani a lélek sírását, mint tisztán kivehetően az *Intermezzo*-ban:

*A lélek és test együttes éhe,
ha halmozódik, mi ment ki ebből?
Ki ment meg ebből? Megszégyenültem.
Vagyok kiáltás. Érted a hangom?*

*Húszonhat éve elkóboroltál.
Tíz évig néha feltünedeztél.
Hozzátörödtél a maradékhoz.
A semmi is sok, ha kérni nem kell.*

És mégis a nehéz, reménytelen napok lecsapódása, a lélek égre hányt, menekülésről már lemondó háborgó kiáltásai után csak kis idő telhet el, amikor azt látjuk, hogy erőre kap az életkedv, és mindkettejüktől segítséget várva megszólítja a lesben álló Halált és újra csak a volt feleséget:

Várjál, Cimbora-Úr! Rakva iszákomb még.

.....

*–Kérlek, tarts ki velem, Asszony, akard, éljek!
(Jegyzetek Erikához)*

(A megfogalmazások rokoníthatók Bartók Béla és Radnóti Miklós utolsó napjainak panaszához, illetve szuggeráló önbiztatásához.)

De a kérések illúziókra épülnek. Az utóbbi címzettjének viselkedése jó ideje csak a bizonytalanságot táplálja:

*Hány lélek lakozik – tudnám – a nőbe’, ha asszony?
(Egy esti látogatás),*

és az ilyenbe bele is szakad a kötődés:

*Immár sokadszor
ledőlt az oltár!
Annyi maradtál,
amennyi voltál*

*A büszkeséghez
kitart a kincsem.
Nem kérek semmit,
ha semmim sincsen.
(Búcsú a Kóbor Feleségtől)*

A kötet verseinek második legnagyobb tematikus kategóriája a testi-lelki állapotot visszaadóké. Gyógyíthatatlan betegségében csoda, hogy nem minden mást kizáróvá válnak ezek az alkotások. A jelenség többről vall, mint a türelemmel való elviselés: itt az erős, a szellem és lélek kultúrájával fölfegyverzett ember hordozza a halálra ítéltség szörnyű terhét. A megállapítás igazát másik oldalról támogatja, hogy sanyarú helyzetét bevonja költészete körébe.

Az ide tartozó verseknek legalább harmada foglalkozik magával a súlyos egészségi(!) állapottal, konstatálva a külső-belső szétesettséget, az életfolyamat tehetetlenségből eredő továbbgördülését (*Nyúlón tavasszal*), kifejtve, fejlődésében láttatva a kötet címbe sűrített ekkori állapotot (*Nyúzottan, darócban*). Ha ez tömör, egyben felszínes lenne, ott van a napjai leírásán áttetsző progresszív betegség és az alternatív terápiákba kapaszkodás rajza (*Egesei etüdök I., 3.*).

A versíró hangja egyik nap még csak egy percre billen meg: „...*napjaim rögökre hullnak, / mint kalapács a koporsószögére*”, de szinte másnap már élesen süvölt a meg nem szűnő fájdalomtól: „*Ajakad nyissad szét, / s bőgj a szelekkel!*” Magányában töprengve ő is fölneéz a csillagokra, és csendes bánattal keresi a társaságukat:

*A dermedt égen könnyek a csillagok.
Rám zúzmarázzák társul a bánatuk?
(Szilveszter-este),*

máskor meg morbid kontraszttal oldja az irtózatot:

Itt a tavasz. Tumorom kivirágzik a csontozatomban

Vallásos lévén a véghez közel aggasztja a bocsánatot nyerés vagy az elvettetés dilemmája, és a lélek éjszakájában többször is meggyötri a kétségbeesés. Valamelyes megnyugvást a törvénysértő vétkek mentegető boncolásával szerez magának:

*E boldogság bűn lenne? A kárhozat
csak nékem az: csak így lehet zárt a Tan?
(Nyúzottan, darócban)*

Időről időre felülkerekedik benne is a „talán lehet még” szívet-lelket átforrósító föllobbanása, ami pillanatok alatti kihunyásra van ítélve, ha marad is hamva a megsemmisülésnek:

*Törzsem a földből gyűjtöget új erőt.
A halhatatlan lelkem' a csillagok
telítik szállni fel Uramhoz;
és menedékem az üdvösségem.
(Új tavasz)*

(A megfogalmazás maradandóságát a testben és lélekben folyó történésnek szimultán rajza és a pozitív meg negatív irányok egységbe foglalt képe adja.)

* * *

Költőnket a koratavasz öt hetében megszólásra bírja még a közélet is. Látva a társadalomban és a politikában meglévő anomáliákat hol lázadó (*Anarchista ének*), hol apatikus (*Visszarendeződés, De profundis*), hol meg a nemzetet féltő hangon (*Ezerkilencszázkilencvenhat*) nyilatkozik, végül fájdalmas gúnnal fordul szembe félrevezetett népével (*Szózat*).

Néhány vers erejéig márciusban tárgyként még egyszer ugyancsak szóhoz jut a mindvégig dédelgetett, nagy művek megalkotására kiszemelt filozófia (*Metafizika és esztétika, Reáliák és univerzáliák, Transzcendens dualizmus*).

A kötet elemző ismertetésében külön tételként lehet és kell kezelnünk az egyik utolsó verset, *Az Egesében-t*. Megrendítő a pillanat: egy hetvenöt évre fölépült testlélek szervezet utolsó lényegi reflexiójának vagyunk itt tanúi, a szülőföld porába visszatérni készülő test, az élő anyag ruháját levetni kezdő lélek beszámol a fenti fényben látottakról, az ott megtudottakról a tudattalan állapotnak.

*A Csendes-dombról múltba előre lát,
kinek e földből lettek a csontjai.
A lélek elpihenve újul
szüntelenül örökös álmokra.*

Ezekkel a gondolatokkal vezeti be a költő a sajátjának tekintett, sajátjaként nagyon szeretett táj talán utolsó végigsimítását egy vázlatos földtörténeti vezérfonal mentén.

A rezümé visszamegy a Pannon-tengerig, az általa lerakott löszüledékekig, majd szól a tenger visszahúzóódásáról, benne az Ős-Duna szerepéről. Folytatódik azzal, hogy a jelenséget követően a szelek délkeleti irányban völgyeket martak a fennsíkba, kialakítva a Sokoró ma ismert három láncát. Egy nagy időbeli ugrással a belső völgyekben lezúduló mai záporvizeket a valamikori folyamatok kicsiny másolatának mondja az áttekintés.

Égtájak, mint Kelet és Dél, földrajzi helyek, mint Győr és a nyúli Héma, Hármas-Egese vagy Rigós szerepelnek a dombtetői kilátószékről történő mutogatásban, magyarázatban, míg csak a tekintet vissza nem tér a környező részekhez, az annyira kedves egesei völgykatlanhoz és a lábánál elterülő Alhoz.

Az értelem pontot tesz a búcsúleltár végére, de a szív még haladékot szeretne:

*Csak még egy nyárra lenne erőm s még egy
dicső szüretre; a többi a Ráadás
lenne...*

Búcsúzni mi mégsem ezzel a verssel búcsúznánk a kötettől és szerzőjétől, Csendes Bélától. Erre a célra több más írás is alkalmas lehet, ami könnyen érthető, hiszen az utolsó év utolsó alkotásairól van szó. Közülük választhatjuk azt a nagy műgonddal alkotottat, amelyet utószónak szánt soraiban pár mesteri szóval maga Fodor András is figyelmünkbe ajánl:

*Nem volt még soha ég
kékebb, mint ez a kék;
édesebb sem a fürt,
must sem, mint a ma szűrt*

*Vágyabb még soha vágy,
hültebb még soha ágy;
sajgóbb még soha seb,
tárt kar sem üresebb.*

*Hosszú útra kelünk,
megjött nász-szekerünk.
Szép pár lesz ez a pár:
lelkem és a halál.
(Útrakészen)*

A vers a Csendes-líra egyik csúcsa, benne szépen egymásra talál közlendő és műforma. Nemesen egyszerű darab, áttetsző megfogalmazás, pedig mozzanatai több megszólításra is hallgatnak. Az előkészítés/bevezetés nélküli indítás a kitörő boldogság énekének mutatja, a kezdettől keresett és igazán itt meglett dal szép példájának. Joggal, hiszen ritmusában az ősi hatosra valló sorok a magas magánhangzóktól világos tónusúak, választékos, ritkán használt egyszótagos párrímei a túlcsondulásig verdeső érzést jelenítenek meg. Mégis a párhuzamos tagadások, a tömör, mert a tagmondatok élére állított, a létige elhagyása ellenére is összetett állítmányos mondatok nyugalomra intenek. Ezzel pedig figyelmeztetnek, hogy két-két sor összeolvasásával belső rímes anapesztusi sorban, vele szimultán verselésben járunk: mélnázó elégia lassítja a lépteinket; vagy ha meg jajokat vélünk hallani az egyes sorok előtt, ráeszmélünk, hogy mégis inkább jeremiáddal, panasz dallal állunk szemben.

Aztán a második versszakkal sötétül a kép, oda a röpké boldogságillúzió, szakad a gyenge gát, a fájás metsző szélként suhint, záporoznak a könnyes zokszók: a hiány, az úr szavai, a beteljesületlen vágyat, a hidegágyat, a sajgó sebet és a minnek is tárulkozó kart vádlón felrovók. Ha mindezek nem indítottak volna meg bennünket, ott vannak a kikerülhetetlen, módosítószavas negatív és végletes tartalmú, ritmusban, tompán zuhanó *még soha* időhatározók. És itt is tömörít az állítmány létigéjének elhagyása:

nincs semmi dísz, semmi fölösleg, és ezt az egyetlen jelző (*tárt*) sem kontrázza. Hasonló hatást keltenek a sablonos felépítésű, alig is bővített mondatok. Ez esetben a párhuzamok nem a nyugalmat sugallják, hanem éppen belső tempómódosulásról árulkodnak, így a fokozás eszközei. Nem változik, csak színében elkomorul a fentebb kigyűjtött egytagú szók sorjázása.

A két kép szembefordítása drámai hatású.

Igazában eddig tart a vers. A szövegközlő marad ugyan, de a leírás cselekvéses beszámolóba megy át: a költő hátranéz, szemével megkeresi teremtményei tekintetét, és csendesen előhozakodik mentségével. Föl kellett idéznie élete nagy pillanatait: égbe emelő ujjongását és földre sújtó fájdalmát, mert válnia kell, útrakész a test és lélek, előállt az úti fogat, a másfajta boldog beteljesülésbe röpítő szekér.

Ha megkíséreljük kihallani a vers szövegében megbújó dallamot, és rögzítjük járását, az első versszaké középfekvésű és ereszkedő, a másodiké egyenletesen emelkedik a megszokott magasságok fölé, a harmadik a szintén ritka mélységben rajzolja széles ívét. A megfigyelés harmonizál a fenti megállapításokkal.

* * *

Eddig tartott Csendes Béla szűk hetvenöt éve és négy verseskötete. Elég lett-e az idő és a mintegy kettőszázhatvan oldalnyi vers a születéssel kapott feladatok elvégzésére? Sírfeliratként ható saját válasza erre a következő:

*Remélni bíztattam sokakat sokszor.
Lelkem beomlott; tűze tüzet nem gyújt.
Bevégeztem, mi volt a dolgom ...
(Takarodó)*

UTÓSZÓ

Az egesei katlan egy elnyújtott háromszöget formáz. Ennek megfelelően három szomszédossal érintkezik: ÉNy-i oldala viszonylag nyitott a *Héma* felé, mint völgynek DNy-i pereme a *Rigós*, DK-i a *Gerha*. Rajtuk kívül pedig a katlan lába lenyúlik az Incsőre. Ezek a szép nevű területek segítenek Csendes Béla költészetének határolásánál is: tárgyként vannak jelen benne, és meghatározott tartalmakhoz kötődnek. A Rigóst szegények lakták, a Gerha az elnéptelenedést, a pusztulást láttatta, talán a Héma volt pozitív csengésű: viszonylag épen maradt, múltjával pedig a civilizációt és a kultúrát képviselte. (Az ínségre utaló Incső ősi állapotában a Rigóshoz kapcsolódott.) Ez időben a szegények a nehéz sorsukból való kiemelkedés után kiáltottak, a pusztulás a meg kell állítani reakcióját váltotta ki az

ügyüket föl vállalóból, a hémai iskolától kapott indíttatás pedig az értelmiségi pálya felé mutatott, mint ami lehetővé teszi a segítséget.

Költőnk a legjobb úton volt afelé, hogy részt vegyen a fölsimert, egész életre szóló feladatok megoldásában. Helyrehozhatatlan kár, hogy társai oldalán az útra épp hogy csak ráléphetett. A meséből és Ady Endréből vett képpel érzékeltetve a helyzetét azt lehet mondani, hogy hadakozott a sárkánnyal, de nem jutott a királynőig.

Mindezt arra hozhatjuk föl, hogy ez a költészet más akart lenni, más lett volna, ha ki nem siklatják. Méltatói arra figyelmeztetnek, hogy csodának kell tekintenünk azt, ami így is valóra válhatott. Mert az nem példátlan, hogy valaki nyugdíjas korban adja ki első kötetét, de az már eléggé, hogy azt rövid időn belül úgy kövessék továbbiak, hogy az így létrejött együttest viszonylag teljes és nem jelentéktelen munkásságnak lehessen/kelljen tartanunk.

Az persze könnyen fölfedezhető, hogy ez az avatott toll nem a szegények másfajta felszabadítását, a falu másfajta átalakítását, az ember másfajta kiművelését célzó és munkáló írásművészetet hagyhatott ránk, de hát főszórnak alakulását alkotója nem így tervezte. A körülményekkel kényszerűen megalkuvó/megbékélő szerző az idézett *Takarodó*-ban is dolgának inkább csak bevezetéséről, semmint elvezetéséről szól.

Verseinek másodvetés jellege, a szárba szökő vetésre rárontó pusztító nyavalya miatt sem a termés nem lehetett bőséges, sem az aratás szépséges. Az első, elismerésre méltó kötet és az annak lendületéből/erejéből még több mindenre futó második után törés keletkezik az életműben akkor is, ha az utánuk jövők is mutatnak föl sajátos értékeket. Egykönyvű költő-e hát Csendes Béla? Így nézve gondolhatunk erre is. Vajon nem lehet, hogy ő maga is egynek szánta, csak egyszülöttnek remélhette a *Bárany Péter Tamást*-t, és inkább csak annak biztató fogadtatására vette kézbe újra a tollat?

Mindenesetre akár a tápot kapott buzgóság, akár a Kaszás borzoló izengetése tette, a zárókötetekben találni kényszerérett alkotásokat is. Az is igaz, hogy ekkortájt nem születnek nagyobb lélegzetű versek. Az utolsó években folytatott életmódja pedig óhatatlanul beszűkíti költőnk világát, vele a földolgozott tematikát.

Jelen tanulmány — amikor úgy kíváncsiak — megjegyzéseket fűz a nyelvhasználat és a stílus minőségéhez. Többször szöve teszi, hogy a választott, egyes korokhoz kötött műfaji és ritmikai eszközökhöz való hűség kötés sokszor kedvezőtlenül hat az alakításukra. Igaz, jó tapasztalat, hogy azok a formai dolgok a kötetekkel észrevehetően tökéletesednek, csak hát az adatott pár esztendő kevés volt a beéréshez. Ide tartozik, hogy maga a költő is panaszkodik ifjúkori szellemi erejének megkopását és képességei munkába fogásának nehézségét. Kétségtelen: a korábbi *Számadás* csúcsein később ritkán járhatunk vele, viszonylag kevesebbszer csodálhatjuk lírájának erejét...

A végszót mégsem a hiányérzet mondatja köteteinek lapozgatójával, aki — mert ismételni sem kívánja önmagát — ez esetben a szülőföld szemével és szívével tekint az ugyanazon drága földön született és minden gonoszság ellenében nagyra nőtt honfitársára, egyazon zord időben élt útitársára. Sokkal inkább a megalapozott büszkeség fakaszt belőlünk, nyúliakból egy olyan epilógust, hogy ő volt, aki sokakkal megismertette, és a magyar költészet nagykönyvébe nem halvány betűkkel be is írta falunk nevét.

IRODALOM

Ábrahám Imre: Emlékezés a poétára (Csendes Béla halálára)

Nyúli Hírek 1996/4. 2

Böröndi Lajos: Csendes Béla: Aszú és áfonya. Műhely

1992/2. 63

Hanák Tibor: Fájó csontokon (Csendes Béla: Bárány Péter

Tamás) Műhely 1991/5. 61

Szente Imre: Csendes Béláról halála tizedik évfordulójára.

Kéve (Stockholm) 2006. június, 12-5

Szepesi A.: Csendes Béla: Darócbán, Műhely 1992/2. 63-4

Tóth Bálint: Két magyar sors. Két verseskönyvről.

Hitel 1993. júl., 94-6

Varga Lajos: Éjbe vágott árva ösvényen. Csendes Béla

Verses könyve. Kisalföld 1991. június 11.

Varga Lajos: Ráadás a maradékból. Győr, 1995. In: Erdőjárás

Atlantiszon. Győr, 2007., 183-7

Varga Lajos: A megkésett óriás Győr, 2006.. Uo.187-90

CSENDES BÉLA KÖTETEI

BÁRÁNY PÉTER TAMÁS. Versek 1940–1990. (Győr), 1991. Kisalföld
Kiadó Bt.

RÁADÁS A MARADÉKBÓL. Versek 1991–1994. (Wien/Bécs), 1995.
Sodalitas.

ASZÚ ÉS ÁFONYA. (Budapest), 1995. Stádium.

NYÚZOTTAN DARÓCBAN. A hetvenötödik esztendő. (Budapest), 1996.
Stádium.

(2007)

KARÁCSONY, ÚJÉV, PÜNKÖSD: NYÚLI NÉPÉNEKEK

Karácsonyi, újévi és pünkösdi népénekeink száma nem nagy: szinte a két kezünkön összeszámolhatók. Kiadásukra mindeddig nem került sor, csak a magam 1983-as megyei pályázata hívta fel a figyelmet a létezésükre. Más szempontú ismertetésemben most is rájuk esik a választásom. Szerepeltethetnénk továbbiakat is, de azok egyrészt széles körben ismeretesek, másrészt nem mutatnak helyi sajátosságot, eltérést-változatot. Hogy valaha gazdagabb volt az őrzött anyag, az valószínű, de rostálta, a megmaradtakat pedig lekoptatta az idő: elmaradtak a megtartó szokások, változott és kirekesztően szigorodott a párhuzamos templomi énekhasználat, módosult a zenei ízlés, és az életből kilépő öregek magukkal vittek közülük nem egyet.

A kérdésre, hogy mekkora szellemi kincset jelent a maroknyi ének, akkor válaszolhatunk, ha vizsgálódunk arról a kapcsolatról, amely a vele élő hívekhez fűzi. Összevethetjük pl. a Nyúlon használatos szólásmondásoknak az emberekhez való kötődésével. Nos, azt mondhatjuk, hogy a beszédet fűszerező szólás a megélt közös tapasztalatból ered, a vallásos ének viszont nem hazai termés: máshonnan átvett és meghonosodott hangzó anyag használata, így benne kevesebb a saját érdem. Az ilyen szöveges dallam hasonló köntösben jár, mint a népdalok: bonyolultabb egyéni lelemény nyomán ölt közösségi jelleget, és lesz vándordallammá. Érzékenyebb hagyományról van tehát szó, amely könnyebben mond búcsút a használóknak: elhalkul, majd elszáll. Nálunk ez a folyamat a falusi élet alapos megváltozásához kötődött.

Értéküket leginkább az egyes példányokban fellelhető művészi szint vagy a régi zenékre visszavezethető forma, végül is valamely helyi sajátosság adja.

A népéneket a zenetudósok a középkori magyar nyelvű egyházi éneklésre vezetik vissza, amikor is prédikációk előtt, körmeneteken és búcsújárások alkalmával a hívek szentírási szövegekre vagy azok nyomán írott szerzeményeket énekeltek. Egyes karácsonyi és betlehemes énekek forrása lehetett a templomban előadott bibliai tárgyú játék is.

Betlehemnek pusztájában

Voice

Bet - le - hem - nek pus - tá - já - ban
Ka - rá - csony - kor éj - fél - táj - ban

Vo.

Szü - le - tett a Jé - zus - ka,

Vo.

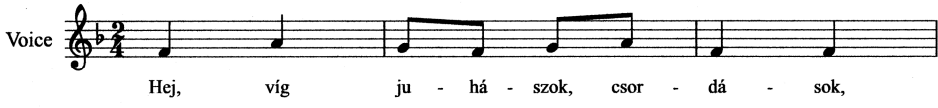
Az ég és a föld U - ra.

Őt nevezték Jézuskának,
Édesanyját Máriának,
Ki pólyába takarta,
Befektette jászolba.

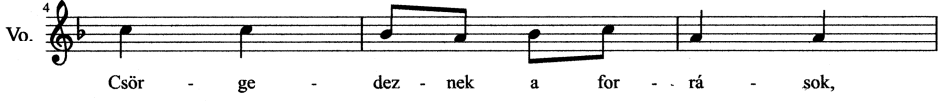
Pásztorok a falu mellett
Báránykákat legeltettek,
Hallották az éneket:
Kis Jézuska született.

Ennek az éneknek a karácsonyi mendikálásokban Nyúlón használt versszakai kiemelt részletek a Jézus életét megéneklő, Vitnyédről ismert hosszabb szerzeményből. Az első ütem dallamát ti-ti ti-tái ritmusban, tehát $\frac{3}{4}$ -es ütemezéssel is énekeltek.

Hej, víg juhászok, csordások

Voice

Hej, víg ju - há - szok, csor - dá - sok,

Vo.

Csör - ge - dez - nek a for - rá - sok,

Vo.

De gyö - nyö - rű ez az éj - jel:

Vo.

Lám csak te - kint - se - tek száj - jel!

Nézzetek Betlehem felé:
 Micsoda nagy fényesség lett,
 Egy szép csillag, aki szállott
 A pajta fölött megállott.

Hogy felserkentem álmomból,
 Egy csillag támadt Jákobból,
 Álmodtam, és láttam tüzet:
 Anyám szerint jelent Szűzet.

Ott ültem a tűz melegén,
 Hát ez a szép fényes legény
 Hirdet glóriát, örömet,
 Már nem találom helyemet.

Halkan fújdogál a szellő:
 Bizonyára annak jele:
 Megszületett a Messiás,
 Kit megjövendölt az Írás.

Eléggé elterjedt ének: ismerik nemcsak Écsen, de az Alföldön, a palócoknál és Erdélyben is.

Az ének különös képek sora, bennük egy akkori pásztor úgy írja le a látomását, hogy a körötte állókat is részesévé teszi.

A Magyar Népzene Tára szerint az Alföldön fölvetett ének köntösét adó betlehemi játékszínre viszi a tartalmat: a kellékekkel operáló csillagos és két csörgősbotos a csillagot jelképező gyertya tengelyen történő forgatásával és a botok földhöz ütögetésével kíséri a kántált szöveget.

Megszületett a kis Jézus, örvendjünk

Voice

Meg - szü - le - tett a kis Jé - zus, ör - vend - jünk,

5
Vo. El - kü - döt - te ő szent Fi - át Is - te - nünk:

9
Vo. Bet - le - hem - be' fek - szik ron - gyos já - szol - ba',

13
Vo. A - zért van oly fē - nyes - ség a vá - ros - ba'.

Eleibe térdepelünk mindnyájan,
Énekeket zengedezünk vígságban,
Dicséretet mondunk Édesanyjának,
Ajándékot adunk a kis Jézusnak.

Másutt is hallható mindössze két versszakával töredéke a Volly István gyűjteményes kötetében található hat szakaszosnak, annak csak 1. és 5. strófájára emlékezik, közülük is az utóbbira pontatlanul, módosítva: ott a szereplők nem az éneket előadók, hanem a pásztorok. A teljes szöveg feleleveníti a betlehemi történetet az égi jelenéstől az ő imádásukig. A verssorok szótagszáma, a strófaszerkezet, a rímképlet egyébként régi históriás éneket idéz, az *Ahasvérus királyról és az istenfélő Eszterről* címűt

Szállj be, József Máriával

The musical score is written for three voices: Voice, Vo. (Vocal), and Vo. (Vocal). It is in 2/4 time. The lyrics are in Hungarian. The first line is for the Voice part, the second for the first Vocal part, and the third for the second Vocal part. The lyrics are: Szállj be, Jó - zsef Má - ri - á - val, Szü - le - tett kis Jé - zus - ká - val, Száll - ja - tok ba szí - vünk - be, száll - ja - tok be szí - vünk - be.

Ej, te József, mit gondoltál,
Hogy istállót választottál
Ebben a nagy hidegben
Jézus születésére.

A két rövid versszak egy Székesfehérváron gyűjtött Bölcsőcskében — amelynek a szereplője Szűz Mária, Szent József és négy angyal — Szent Józsefhez intézett felhívásként és rosszallásként hangzik el. Van hosszabb változat is, melyben a különböző szövegfajták egyike ez a két versszakos, amelyik azonban ebben a formában a levegőben lóg. Egy hosszabb változat megtalálható egy 1797-es énekeskönyvben. A dallammenet egyébként régi magyar népdalt idéz.

Baranyában a betlehemes játék befejezőjeként, a házból kijöve éneklük.

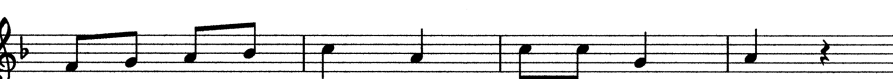
Elaludtam én már az erdőbe'

Voice

1.El - a - lud - tam én már az er - dő - be',
2.No - sza, Ka - ta hú - gom, te is kelj fel,

Vo.

Csön - des ü - ze - net jött a fű - lem - be,
Főzz a kis Jé - zus - nak lisz - tes ká - sát

Vo.

Ma - da - rak é - ne - kel - tek, a va - dak zen - ge - dez - tek

Vo.

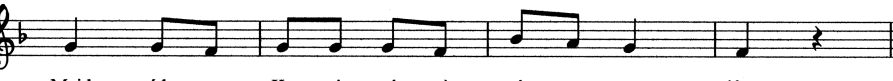
Hi - deg tél - be'.

Vo.

Lisz - tes ká - sát, kis hur - kát, hosz - szí kol - bászt,

Vo.

Majd ád a Ka - ti né - ni még egy to - jást.

Ez az ének már sajátabbunk az előzőknél: nem sokfelé lehet vele találkozni. Nyúlön és Écsen kívül a Csallóközből, valamint a Komárom megyei Környéről, Szákról és Palócföldről ismerik a kiadványok. És nem is véletlenül: a Szendrey-Dobszay-Rajeczy kutatócsapat olyan 16-17. sz.-i dallamnak mondja, amelyik gregorián ihletésű karácsonyi éneknek bizonyul. Nagyon ősi tehát, őrzésére büszkék lehetünk. Ilyen múlttal nem csoda, ha töredékes maradt és dallami felépítése is ficamos. Ismert társai sem különbek. Két versszaka egy hosszabb ének egymástól távolabbi részéből került ide. A két szakasz között hézagot érzünk; mivel betlehemesből váltak ki, kézenfekvő, hogy a köztük lévő részen az ébredést színlelő pásztor további monológja vezethetett a felszólításhoz. (A környei változatban azt is tudtul adja, hogy az álmában kapott üzenetre megijedt,

fölugrott, fölrántotta bocskorát és látta, hogy a juhaik elindultak Betlehem felé. Ennek okát kérdezi a pajtásától, és erre nógatja a hűgát az ajándék készítésére.)

A két versszak mérete egyébként akkor lenne egyező, ha a 2. vsz. második fele következőképp szólna:

Hosszi, kolbászt, kis hurkát; majd ad a Kati néni

Még egy tojást.

Megjegyezzük, hogy a Komárom megyei változatok egyetlen versszakba sűrítik a tartalmat, ami szintén nem tűnik eredetinek.)

Ne féljeteK, pásztorok, pásztorok

Voice

Ne fél - je - tek, pász - to - rok, pász - to - rok, ö - rö - met je - len - tek,

Vo. 6

Mert ma nék - tek szü - le - tett, ki meg - jö - ven - döl - te - tett

Vo. 10

Egy szűz - nek mé - hé - ből, szű - zen szült vé - ré - ből,

Vo. 18

Meg - vál - tó Is - ten - tek, Al - le - al - le - lú - ja.

Hogyha pedig e csodát, e csodát látni akarjátok,

Betlehembe menjeteK, és ez lészen jeleteK:

Fogtok egy jászolban, takarva pólyába

Kisdedet találai, Alle-allelúja.

A Volly István gyűjteményében kilenc versszakkal hozott énekből Nyúlön, mint általában másutt is, kettőt ismernek. Talán mert nincs mire használni a többi, amelyekben egyébként is eléggé egy helyben topog a szöveg, továbbá mert lerí róla, hogy szerzője nem népnnyelven írta. Újabb voltát mutatja, hogy szövege alig variálódott.

Eljöttél már, édes Jézus

Voice

El - jöt - tél már, é - des Jé - zus,
Ki gon - dol - ta, hogy er - re jutsz:

Vo.

de még nin - csen szá - lá - sod,
já - szol - ban kell szuny - nyad - nod.

Vo.

Jaj, mint fá - zol, és kint á - zol,

Vo.

Já - szol - ban si - rán - ko - zol.

Más kisdetek a bölcsőben szép csendesen alusznak,
A melegház közepében édesdeden nyugosznak,
De te fázol...

Ritkán, hallható karácsonyi ének, de Nyúlön kívül pl. Ravazdon és Koroncón meg Bágyogon is. Összesen ismert három versszakából nálunk kettő hangzik el, egyébként valamennyi imádság és elmélkedés. A kántáláson kívül miseénekként szintén használatos.

Pajtásim, felkeljetek

Voice

Paj - tá - sim, fel - kel - je - tek, ím jó hírt hir - de - tek:

Vo.

Mind ő - rül - ni fog a ti szí - ve - tek,

Vo.

Is - ten - nek an - gya - la azt hír - det - te va - la:

Vo.

Meg - szü - le - tett Jé - zus, pász - to - rok U - ra.

Betlehem majorjában egy kis jászolkába
Behelyeztetett kis istállóba'

Ökör, szamár között bánatba öltözött,
Könnyeitől ázik, reszketve fázik.

Pásztori felszólítás az örömhír meghirdetésével és motiválásként annak részletezésével másfél versszakon át. Az éneket betlehemesbeli részletnek érezzük, a 13 és 11 szótagos hosszú sorok használata a 16-17. sz.-ra vall. A ritmus karácsonyi pásztortáncra vall, össze is vethető a Kodály Zoltán földogozta *Bár csak régen fölebredtem volna* kezdetével és annak társaival. Mi joggal vagyunk rá büszkék: a közkeletű gyűjtemények egyikében sem szerepel, tehát kizárólag nyúliként akár egyedüli is lehet.

Betlehemnek szép határán

Betlehemnek szép határán nagy fényesség támadott,
Ez égi szózat hallatszott:” Ne féljetek, pásztorok!”
Föleszméltek ezen szóra, mondogatták: itt az óra,
Induljunk, hogy odaérjünk holnapra virradóra!

(A dallam kottáját kivételesen nem az első, hanem a második versszak ihletettebb, lírai szövege fölé írtuk.)

Voice

Sen - ki te - hát ne a - lud-jék, ha - nem le - gycn ö - röm - mel:
Meg-szü - le - tett a kis Jé - zus kis Ju - da Bet - le - hem - be,

Vo.

Itt a vi - lág Meg-vál - tó - ja, é - ne - kel-jünk, Al - le - lu - ja,

Vo.

"Á - vé, Szal - vé" - mond-junk ál - dást a szép Szűz-má - ri - á - nak.

Ajándékot én is viszek vállaimon számára,
Jó emlékezetre leszek a próféták szavára,
Újul szívem, nem várhatom, hogy az idő megvirradjon,
Inkább addig sereg nyájam — mondá — itthon maradjon.

/A versszak második felére: /

Elmegyek és fölkeresem, hol született én Istenem,
Remélem, hogy meg nem utál régen várt Szerelmesem.

Példánkról szólni nem könnyű: a szokásos kulcsok nem nyitják a titkát.
Azért pedig, mert párja, ha van is, előlünk ez időig bujkált. Továbbá azért is,

mert dallamrajzával, ritmusával, benne alapképletével nem találkozni a fentiek között. Táncos, mondatja a megérzésünk, németes, mondja a kiváló egyházzénész. Honnan ez az igazi értéknek tűnő, büszkélkedésre is okot adó kanciónk?

Hangzásának eredve a nyomába mellénk szegődik *Az angyal énekel* kezdetű közismert karácsonyi dallam, amelynek viszont szülője a latin *In dulci jubilo*. Erről pedig írva van, hogy a középkoron át az európai keresztények legkedveltebbje volt. Lehetséges volna, hogy egy nemzetközi templomi ének megihlette volna a magyar népzenei képzeletét, és így belőle szüremkedett volna le a mi anyagunk is? Válaszunk: nem ez lett volna/lenne az egyetlen eset, hogy a gregoriánból népének sarjadt az efféle dallamokkal betelni nem tudó hívek körében.

Dallamunk karaktere összevethető még az ugyancsak nagyon régi *Ó fényességes szép hajnal* kezdetű köszöntővel, azt pedig a Magyar Népzene Tára egy konkrét gregorián dallamra vezeti vissza.

(Végigkövetve a szöveget érezhető rajta bizonyos összefüggéstelenség, továbbá vagy romlás, vagy még inkább az idők során történt változtatás: toldás, kompiláció. A 3. versszakban zavaró az egyenes és függő beszéd váltakozása, a befejező szubjektív vallásos lelkületből fakadó sorok pedig megbontják a műfaji egységet.)

István-napi köszöntő

Vo.

Ser - kenj fel, Szent Ist - ván, han - gos é - nek - lés - sel,
 Ver - se - i - det für - dítsd szép zen - ge - de - zés - sel!
 Nem gyöt - tünk e ház - hoz a te - le po - há - rért,

Vo.

Csak az em - be - rek - nek ré - gi szo - ká - sá - ért.

Mennyben az angyalok virágokat szednek,
 Szent István fejére koszorúkat kötnek,
 Gábiel angyal is köszönté Máriát,
 Kövessük mi is hát a szentek példáját.

Köszöntőnkben a sorok verselése négyütemű felező 12-es, ami más köszöntőknek és elbeszélő költeményeknek is jellegzetes ritmusa. Fülbe- és szembeszökő benne a konokul kopogó ti-ti-tá képlet is. Ezek a mi énekünk régiségét, tősgyökerességét, egyben hagyományörző voltát mutatják. Dallama is egyszerű: hatfokú dúr-hangsor, menete pedig lépcsőzetesen ereszkedő, szekvenciás megoldás.

Énekünk változatai régente országszerte szóltak, jegyezték is őket Pest és Somogy megyéből, de Erdélyből is. Belőlük és a Néprajzi lexikonból kihámozva az eredeti logikus gondolatmenete ez lehetett: István napja ragyogó nap, melyen az égiek, az angyalok és szentek is örvendeznek, őket követik hát a köszöntők, a jókívánságokat elősorolók. (Ehhez képest a mi változatunk torzó, régisége miatt volt ideje deformálódni.)

Újévi köszöntő

Voice: Di - csér - tes - sék a Jé - zus,
 Vo. 3: Ez új esz - ten - dő - ben is, ez új - ban,
 Vo. 7: Hogy meg - tart - son ben - nün - ket,
 Vo. 9: Úgy - mint va - la - meny - nyin - ket, ez új - ban.

A lányuk is szép legyen,
 Szép göndör haja legyen ez újban,
 Hogy megtartsa...

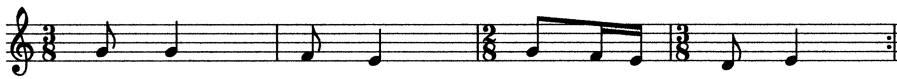
A fiuk is szép legyen,
 Szép pörge bajsza legyen ez újban,
 Hogy megtartsa...

Egy tőkére egy akó,
 Egy körösztről egy zsákkal ez újban,
 Hogy megtartsa...

Szálljon áldás e házra,
 Benne lévő gazdára ez újban,
 Benne lévő gazdára és az egész világra ez újban.

Az écsiek is éneklék, némi szövegmódosítással, és ugyancsak ismert Palócföldről is. A nyúli változatot szintén fölgyűjtötte Kerényi György, énekes Falusi Mariska volt. Dallama a Mennyből az angyal szótagszaporításával keletkezett.

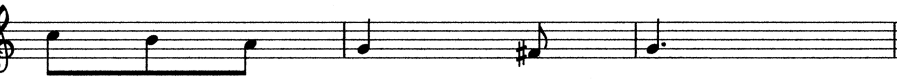
A pünkösdnek jeles napja

Voice

A pün - kösd - nek je - les nap - ja,
Szent - lé - lek - is - ten kül - döt - te

Vo.

E - rő - sí - te - ni szí - vü - ket

Vo.

Az a - pos - to - lok - nak.

Melyet Krisztus ígért vala
Egykor a tanítványoknak,
Mikor mene mennyországba
Mindenek láttára.

Tüzes nyelveknek szólása
Úgy, mint szeleknek zúgása
Leszálla az ő fejükre
Nagy hirtelenséggel.

Eltelvén a Szentlélekkel
Kezdének szólni nyelvekkel,
Amint nekik a Szentlélek
Ád vala szólani.

Azért örüljünk őneki
Mondván ékes énekeket
Fölmagasztalván szent nevét,
Mindörökké ámen!

Eléggé ismert pünkösdí ének. Ezzel a Nyúlon használt szöveggel a káptalannyúli Bognár Katalintól magam gyűjtöttem 1947-ben. (Ettől néhány szóalakban eltér az, amelyet Falusi Mariska énekelt Kerényi Györgynek 1929-ben.) Számba venni azért is érdemes, mert az említett nagy társadalmi változások előtt élt nálunk a megtartó népszokás, a királynéjárás. A kiskirálynét pedig ezen szöveg kíséretében emelték a magasba: „Ekkora legyen a kendtek kendere!”

NYÚLI GYEREKEK DALLAMOS MONDÓKÁI ÉS JÁTEKDALAI

Talán még 1954-ben történt, hogy valamiféle belső készítésre kezdtem összeírni a nyúliak hagyományőrző szöveges-dallamos népi anyagait. Akkoriban a tanítástóságból elbocsátva különböző munkahelyek közt botorkáltam, és facér szellemi kapacitásomat foglaltam le a vállalkozással. A gyerekek anyagaira elsők között vettem rá magamat. Mikor később a főiskolán másokkal: felnőttek dallamaival és szólásmondásaival együtt szakdolgozatként benyújtottam őket, értékükként fölhoztam a bennük talált helyi sajátosságokat. Ezek az akkor eluralkodni kezdő iskolai, majd óvodai énekes tananyaggal összevetve eltérést, változatot, helyi szint jelentettek.

A kezdeti gyűjtés az évtizedek során más-más anyagokkal bővült, és oly annyira földuzzadt, hogy belőlük dolgozhattam egész életemben. Legtöbb összehordott kincsem fokozatosan megjelent nyomtatásban is, a gyermekjátékdalok és dallamos mondókák azonban elkerülték a nyilvánosságot.

A kis társaság tagjait rendszerezve és némi elemző bemutatással itt adom vissza szülőfalumnak, mai és jövőendő apróságainak.

s l s

s l / s / s l / s / |s| / s l / s //

Süss föl nap, Szent György-nap, kertek alatt a libuskák megfagynak.

(A gyerekek mint pajtásukat köszöntik és hívják dallal az első tavaszi napok sugarait.)

s s s l / s / s s s l / s / |s| /

Ég a gyertya ég, el ne alud - jék, míg a lángja lobbol nem vet

s s s l / s //

guggoljunk le mind!

(A jámi tanuló apróságokat sétáltatják erre a dalra.)

|s| / s l / s /

– Méhésember, el ne lopd a mé - hé - met!

s s / s s l / s //

– Nem, nem, csak kerü - löm.

(Felelgetős játék. Többen libasorba állnak, kezüket az előttük álló vállára teszik, míg a méhésember kerülgeti a csoportot, és egy-egy méhecskét ravaszul ellop a sor végétől – a fogyasztó játékok mintájára – az utolsó játszóiig.)

s l s m

s m / s s m / s s s l / s s m //

Hin-ta, palinta, karácsonyi Kati-ca

(A közismert hintázó dallami változata.)

s s s l / s s m / s s s l / s m / s m / s s s l / s m //

Buda-buda budabács, merre visznek férj-nek, Győrnek, győri teme - tő-nek.

(A hétpettyes budabácsot [’katicabogár’] röptetik a mondókával.)

s m / s s s l / s m / s s s l / s m / s s s l / s m //

Cigány, szivamagot ki-ván, nem mehet a fã - ra, csak a tövit rág-gya.

(A szomszédos Écs falu kóborló, kéregető oláhcigányait ingerik, csúfolják vele.)

s s s l / s m / s s s l / s m / s s s l / s m / s s s l /

Ilyen cice mellett alud -ni is lehet, ilyen cice mellett kását lehet

s s m //

kever-ni.

(A gyerekek nagyobb területen fogócskáznak, és egy-egy fatörzs, árok túlsó partja stb. biztonságos távolából a fenti mondókával ingerlik a cicát.)

s l / s m / s s s l / s m / s s s l / s m / s s s l /

Pum-pú, sípom, kerék alá teszlek, onnan is ki - veszlek, fára húzom

s s m / s s s l / s s m /

bőrödet, kútba öntöm véredet...

(A fűzfásíp-készítés munkadala.)

s s s l / s m / s s s l / s m / s s s l / s m /

Fehér li-li - omszál, ugorj a Du - ná-ba, támaszd meg ma - ga-dat

s s s l / s m / s s s l / s m / s s s l / s m /

két arany pál - cá-ba! Meg is mosa - kod-jál, meg is fészül - köd-jél,

lsl / s s s l / s m //

valakinek kötényébe meg is törül - közzél!

(Közismert, változatokkal.)

s l / s m / s s l / s m /

Bújj, bújj, zöld ág, zöld leve -lecske!

s s s l / s m / s s s l / s m /

Itthon van-e kecske, barna kis me - nyecske?

s l / s m / s m s / s m s / s l / s m / s m s / s m s /

Nyisd ki, rózsám, kapu-dat, kapu-dat, hadd ke-rüljem váradat, váradat!

s s s l / s m / s s s l / s m / s m / s /

Szita, szita, péntek, szerelemcsü - törtök, zabszer - da...

s l / s m / s l / s m / s m / s //

Ju - lis - ká - nak ba - rát - nő - je Ma - ris - ka.

(Közismert, szövegi és dallami eltéréssel.)

s s l / s m / s s l / s m / s s l / s m / s s l / s m /
Kis kacsá fűdik / Fekete tóba / Anyjához készül / Lengyelor - szág - ba.

s m / s m / s m / s m / s s s l / s m /

– Lengyel, mosdjál, szép vi - rágszál! Akit szeretsz, kapd be!

lsl / s s s l / s m /

Nálam - nálam lakodalom, téged hívlak tánc - ba.

s s s l / s s m / s s s l / s m /

Nem mehetek paripán, mert a lovam, sánta.

s s s l / s s m / s s s l / s m /

Sánta lovam, pari - pám úszik a me - ző - be.

lsl / s s s l / s m /

Szép asszony, lakodalom, menyeg - menyeg - ző - je,

lsl / s s s l / s m /

Annak van egy cipellője, hegedű a sarka.

s m / s s m / s m / s s m / s s s l / s s m / s m / s s m /

Én azt huzatom, meghá - zasodom. Feleségem dolgozik, magam aluszok.

Beszélve: Hopp. Sári, takarodj!

(Kevésbé ismert, bővebb változat.)

s (s) s l / s m /

Egy arany alma

Két arany alma

Három arany alma

Négy arany alma

Öt arany alma

Hat arany alma

Hét arany alma

Nyolc arany alma

Kilenc arany alma

lsl / s s s l / s m /

Tizedikbe benne ül a király kisle - ánya.

s s s l / s s m / s s l / s m /

Hová mész te kisleány? Szórt szede - get - ni.

Minek az a szőr? Szitát kötő - get - ni.

Minek az a szi - ta? Korpát rostál - gat - ni.

Minek az a kor - pa? Disznót etet - get - ni.

Minek az a disz - nó? Hájat gyűjtő - get - ni.

Minek az a háj? Kocsit kene - get - ni.

Minek az a kocsí? Nádat hordo-gat-ni.

Minek az a nád? Házat csinál-gat-ni.

Minek az a ház?

Beszélve: Kisleányokat és kislegényeket belecsalogatni.

(Ez a hosszabbik és nyilván kedveltebb hintázó.)

d r m f s l

lsl / s m / l l / s / f r / m d / f r / m d / r r / d //

Hej, pi-li-ga táncom, pi - li - ga, ezüst ha - jú, arany ha - jú pi - li - ga!

(Egyik legkedveltebb játék: három guggoló gyerek körül kézen fogva kacsaringóznak, önfeledten, vég nélkül, szinte betelni nem tudva.)

s l / s s m / s s s l / s m / lsl /

Lánc, lánc, eszter-lánc, eszterlánci cér-na. Cérna volna, selyem volna,

s s s l / s m / s s s / s l s / s l s / s f m r / s l s /
mégis kifor - dul -na. Pénz volna kari-ka, kari-ka, forduljon ki Kati-ca,

s f m r / d d //

Ka-ti-cának lánc.

(Közismert, némi módosulással.)

lsl / s l s / s f m / s f m / m r m r / d d //

Egy ember jött Nini-ből. Nini-ve, Nini-ve, király- király - biztos.

lsl / s l s / s f m / s f m / m r m r / d d //

Csoport: Mit akar ez az egy ember? Ninive, Ninive, király- királybiztos.

Biztos: Legszebb lányod a - ka-rom. Ninive, Ninive...

Csoport: Legszebb lányom nem adom. Ninive, Ninive...

Biztos: Katonáságot ho-za-tok. Ninive, Ninive...

Csoport: Katonáságtól nem fő -lek. Ninive, Ninive...

(Az ismert ninivés játék töredéke.)

Milyen is az összegyűjtött gyermekdalcsokor?

A kérdést magamhoz is intézem, mert ezekkel a kis dalokkal-mondókákkal ötven év óta nem foglalkoztam, de akkori anyagközlő dolgozatomba is csak pár mondat juthatott a minősítésükre – és velük együtt a [később már megjelent] pusztán szöveges mondókákra, varázsigékre, csúfolókra és hasonlókra – írván, hogy a gyermekek költészete elgyönyörködtet, sokszor homályba vesző értelmével pedig elgondolkoztat bennünket. A sommás, reklámcsináló megállapítás aztán még ezekkel próbálja elfogadtatni magát: „Bennük egyszer a tavaszi rét üde zöldjén hancúrozó gyereksereget látok, amint önfeledten játszik mindennel, ami körülveszi őt: a melengető napsugárral, a bújócskázó báránylehőkkel, a természet apró bogárkaival

meg testvérkéivel: a fecskékkel és libuskákkal. Máskor az egész utcát felveri ugyanazon gyerekek hangos zsivaja, amint időt töltve és életre készülgetve belefeledkeznek kedvelt játékaikba. Elvezetnek bennünket a ház, az udvar, a kertek alja számukra ezer titkot rejtő világába.”

Talán nem is véletlen, hogy összegezve ma is ugyanezeket mondom, csak talán az idővel látóbb-hallóbb-értőbb szem, fül és agy képes ki is mutatni, tudja is igazolni azokat a régi megállapításokat. Így pl. a dallami sajátságokat illetően régen is feltűnt, hogy az országosan jellemzőnek tekintett *s m* dallammaggal építkezők nálunk alig hallhatóak, helyettük a *s l s m* fordulatúak az uralkodók, ami a magasabb regiszterrel világosabb hangzást, derűsebb világot eredményez. Hogy szakszempontról mi a különbség a kétféle dallam között, azt azzal nevesítjük, hogy a dúr hexachordban mozgó gyermekdalok között a nyúliak leginkább a 3., 5., 6. fokot használják, egyáltalán nem vagy alig hozva példát az 1–3. (*d r m*), 3., 5. (*m s*) és 1–6. (*d r m f s l*) fokkal történő építkezésre. Jellemző, hogy az utóbbi kettőnek a zárását is – bár *dó*-ra hajlanának – beszélve oldják meg. Ezekből következően a dalok záró hangja: a *s* és a *m* a felnőttek dúr-moll műdalainak, de a népdalok zömének is a végződéséhez szokottan idegennek, maga a dal pedig befejezetlennek tűnhet, holott ez vagy a régen gyakori egyéb hangnemek öröksége, vagy egyszerűen a gyermekdalok ismétlődő, folyamatos funkciójából következik, mint afféle végtelenített dallam.

Az ilyen jelleg velejárója lehet a műfajnak is – hiszen 1/3 részben mondókákat jegyezhettem fel – de ez a többségben lévő játékdaloknál is érthető: a játékot inkább csak abbahagyni, semmint befejezni szokták a gyerekek.

A műfaj összefügg a funkcióval is, amely hol hintázó és sétáltató (3), hol ingerlés-csúfolódás (2), hol pedig munkadal (1), legtöbbször persze a közös játék. Egyik-másikának a rendeltetése szabályos szerkezettel párosul: lánc- és füzértechnikával építkezik a nagyobbik hintázó, illetve a ninivés játékdal, epikus fölépítésű pedig a *Bújj, bújj, zöld ág* és a *Kis kacska fürdik*, amelyek szerelmi és házassági történetek vázlatos felvillantásai.

A felnőttek mindennapjaiból leszűrődő tartalom egyikben történelmi színezetet is kap; egy harmadik, a sípkészítő viszont egyenesen a múlt sötét és véres bugyrát vetíti elénk: a rabvallató verésnek, kerékbetöréssel, karóba húzással, kútba dobással való fenyegetésnek a gyakorlatát.

Terjedelem és szöveg dolgában a közismert trendekhez képest jelentős eltérés található a két epikusnál és a hosszabbik hintázónál, ami akár hozzá is tehet valamit a még nem kellően feltérképezett gyermekdalainkról való ismereteinkhez. A piligás és a ninivés dallamunk csonka, és találunk romlott szövegrészeket is: ezek a hallás utáni hagyományozódásra vezethetők vissza, mint ahogy szintén arra az előforduló kontamináció, átcsúsztatás, elegyítés is.

A szövegek rögzítésében csak ritkán hagytam nyelv járiasságot, amikor a ritmus vagy a szóhangulat berzenkedett volna a köznyelviestől.

A CSICSAY KÓRUS 16 ÉVE

1. A Kórus 1990 tavaszán alakult, hogy szolgálatot vállaljon a nyúli Mindenszentek-templomban, ahol akkor már 30 éve nem hallatszott énekkaros ének, hiszen az egyházközségi társulásokat nem nézte jó szemmel a hatalom, és karnagyok sem merték vállalni a kórusvezetést.

(Nyúlon kötelező volt újrakezdeni kóruséneklést: életre keltetni és gazdagítani a nagyon tiszteletre méltó hagyományokat, melyeket a Csicsay Benedek kántortanító vezette Nyulfalui Katholikus Énekkar teremtett a két világháború között, és amelyeket rövid ideig Koszonits József kántorutód, majd Imre és főleg Albin atya tartott életben 1960 tájáig.)

Az említett év májusa azonban fölébresztette a vágyat: kihasználva a megnyílt lehetőséget verjük föl álmukból a régi énekeseket, toborozunk melléjük új tagokat, és töretlen szívvel, emelkedett lelkülettel dicsérjük az Urat hajlékában. Az elképzelés kettőnké volt: a magamé mellett Kiss B. Máriáé, hívásunkra pedig jöttek a még szívesen éneklő barátok-ismerősök, hozva magukkal másokat is. Folyamatos jelentkezésekkel rövid idő alatt 38-40 tagú lett a vegyes karunk.

Természetesen számba kellett vennünk, hogy az élet nem állt meg a kényszerszünet alatt sem: az egyház tősgyökeres változást hajtott végre a liturgiában, amikor az anyanyelvet tette az istentisztelet nyelvévé, amikor a híveket bekapcsolta a mise folyamatába és vele megváltoztatta a szent zenére vonatkozó előírásait. Hogy énekkarunk megfelelhessen az ebből következőknek, készségszintre kívántuk fejleszteni az eredeti gregoriánnak és magyarra alkalmazott változatának a megszólaltatását, és célul tűztük magunk elé, hogy az iskolai énektanítás magasabb szintje nyomán legyen aktív, így értő a művek elsajátítása. Az is szemünk előtt lebegett, hogy szolgálatunkkal segítsük méltóvá tenni az igénytelenné vált templomi zenét. Stílusában, hangzásában művészivé, a városiasodó településen élő hívek magasabb szellemi-lelki elvárásainak is megfelelővé.

2. A kórusmunkát népének-feldolgozások betanulásával kezdtük, de hamar belekóstoltunk a régi századok egyszerűbb, a korai népi többszólamúság világából való darabjaiba.

Alapkönyvünké tettük az *Éneklő Egyház*-at, segítségével jutottunk közelebb az új és igényesebb dallamokhoz-művekhez.

A világegyház kincseit jelentették a korálok, ha kellett házi fordításban.

Megbirkóztunk a preklasszikus polifónia két szerzőjének egy-egy darabjával is. A barokk kórusok még koraiak voltak, le kellett állnunk velük.

Az idő hozta, hogy egész korán tervbe vegyük a passióéneklés felújítását. Nem régi anyagot vettünk, hanem a *Harmat Artúr* és *Werner Alajos* által feldolgozott *Négy passió*-hoz nyúltunk. (A következő években innen választottunk még egyet, egyszer pedig felújítottuk *Koudela Géza Máté-passió*-ját.)

Rendszeresen gyarapítottuk gregorián repertoárunkat, és kis idő után már *Palestriná*-t és *Lassus*-t tanulhattunk.

Néhány évnyi időközzel beiktattunk egész miséket is.

A nagy ünnepekre az évek során – folytonos bővítéssel – valóságos készleteket halmoztunk föl.

Legmesszebb olyan szerzők műveivel jutottunk, mint *Járdányi, Kodály, Menegali, Reignart, Rosselli*. Rápillantva az út elejére és a végére, nincs okunk a meghunyászkodásra.

A megtanult művek fajtái mennyiségük szerint ezek voltak:

Népeinek-feldolgozások (22)

XX. századi magyar szerzők egyházi művei (21)

Gregorián-dallamok (13)

Reneszánsz-kórusok (10)

Barokk szerzőktől valók és gyűjtött népelemek (9-9)

Misék (8)

Európai vallásos énekek (7)

XX. századi külföldi szerzők művei, korálok és passiók (3-3)

Az egynél több mű szerzőinek sorrendje pedig így alakult:

Bárdos Lajos (15)

Kerényi György (9)

Harmat Artúr (4)

Halmos László és Kodály Zoltán (3-3)

Deák-Bárdos György, Lassus, Praetorius, Werner Alajos (2-2)

3. Mármint milyen eredményt könyvelhetünk el, ha szembesítjük magunkat az alakulás célkitűzéseivel?

A kérdésre jólélekkel a következőket válaszolhatjuk. A gregoriánéneklettségévé vált az énekkarnak: könnyen, stílusosan szólaltatták meg a dallamokat. A zenei írás-olvasás rendszere ismerőssé lett, többségükben elfogadták, alapfokú használata mérhetően gyorsabbá, tudatosabbá és pontosabbá tette a tanulást. Éneklési módjuk jelentősen megváltozott, hangzás és stílus tekintetében a tizenhat év kezdő és záró szakasza nem is volt összehasonlítható. Úgy érezzük, hogy a nyúliak maguk mögött hagyták az amatőr kántorkodást és a gondozatlan közösségi éneklést, és ebben segíthette őket a Csicsay Kórus példája.

4. Templomi szolgálatunk alapvetően a havi egyszeri és többletként az egyházi év nagy ünnepein való éneklést jelentette. A miséken 3-4 betétszámmal társultunk a kántori ténykedéshez. Kivételes alkalmakkor (orgonaszentelés, papi jubileum) természetesen más szerepet kaptunk. A karácsonyi ünnepkörben és nagybőjtben az istentisztelethez kapcsolódva rendszeresen szerveztünk énekes áhítatokat.

Énekkaros életünk szerves részének tekintettük a templomon kívüli visszatérő-ismétlődő alkalmakat éppúgy, mint a rendkívülieket. Előbbiek voltak a megemlékezések a Hősök szobránál, többszöri részvételünk a Szent Donát-kápolna búcsúján, ugyanott május valamelyik szombati miséjén, vagy Szent István szobrának megkoszorúzásán és az úrnapi

körmeneteken. Mint egyszeri eseményeken énekeltünk az új nagynyúli és az ugyancsak új temetői nagykereszt, valamint a Szurdok aljai helyreállított Mária-szobor felszentelésén, és nem zárkóztunk el egy-egy civil rendezvényen történő szereplés elől sem, mint ahogy az történt az egyik falunapon vagy az iskola 25 éves jubileumán.

5. Különös alkalom volt az 1991-es énekes találkozónk Pannonhalma akkori két templomi kórusával, az ifjúsági *Jubilate*-val és a felnőtt *Cantate*-val. A három énekkar közös vezetése kínálta a lehetőséget, mely jó kerete volt egymás megismerésének és az egymástól való tanulásnak. A látogatás viszonzására egy évvel később a pannonhalmi Boldogasszony-kápolnában került sor.

1995-ban öt éves jubileumához érkezett a két felnőtt kórus, ekkor Nyúlón hálaadó pünkösdi misén vettek részt, azt követően pedig nagyobb szabású hangversenyt tartottak szép műsorokkal, közös énekléssel. Az ünneplést követő uzsonnán megemlékeztek az előző nyúli énekkarokról is.

6. Vidéki fellépések nem szerepeltek előzetes terveinkben, de szívesen tettünk eleget azoknak a meghívásoknak, amelyek megtisztelő bemutatkozásra invitáltak bennünket vagy tapasztalatcserére adtak alkalmat. Ilyenek érkeztek Fertőszentmiklósról, Győrből és Szönyből, illetve ilyen találkozók voltak a kapuvári, a koroncói, a lázi és a váci.

Besegítésre, közreműködésre alkalmanként felkértünk kívülálló tanárokat, pannonhalmi kórustagokat és helyi iskolásokat, ahogy a mi részlegeink is erősítették a pannonhalmiakat egyik-másik nagyrendezvényükön.

Az énekkar áldozatos közösségének, baráti társaságának egésze rászolgált a másoktól kapott köszönetekre és elismerésekre, magunk pedig még külön is hálával gondolunk szervező kórustársaink: Lendvainé Kiss B. Mária, Markovszky Ernőné és Dr. Wellmann Oszkárné tizenhat éves többletmunkájára, nem másképpen Bausz András és Szuchentrunk Mihály plébánosok, Soós Lajos és Várady László polgármesterek szíves és hathatós támogatására.

És szeretettel, kegyelettel őrizzük a kezdet kezdete óta elhunyt énekes társaink emlékét.

FÜGGELÉK, MELLÉKLETEK

A FEJLŐDÉS VONALÁNAK ÁTTEKINTÉSE

- **1037:** Szent István a település eredetileg fejedelmi-királyi birtokából földet, megművelésére pedig szolgálónépi családokat ad a bakonybéli apátságnak. (*Nyúl birtok*)
- **13. század:** A korábbi lakóbokrok után a földművelés megváltozott körülményei létrehozzák *Nyúl falut*, a mai *Nagynyúlt*; ami mellett királyi birtokból ekkortájt adományt kapott premontrei-rend népei kialakítják a maguk faluját, az így létrejövő ikertelepülés új tagját, a mai *Kisnyúlt*. Harmadikként társul hozzájuk az ÉK-i határrészen birtokhoz jutott győri lovagrend faluja: *Keresztes*. A hegyi részen megmaradtak az ott lakók nevével azonosított szórványok: *Bent*, *Enchuful*, *Henemál*, *Hencs*, *Incse*, *Lencsemszere*, *Pitkalló*. Népesebb társuk Barátiszélen a királyi birtokmaradvány faluja, *Nyulfül*. (A *ful*, *kalló* szavak posztóképzítőre utalnak, a *fül* az üregi nyúlak lyukja) A település addigra jobbágysorba emelkedett lakói az erdőszéli irtásokon magánszőlőket telepítenek.
- **14-15. sz.:** A Győri Káptalan birtokába jut a két falurész közti térség, a *Káptalannyúllal* kikerekedő falut *Háromnyúlként* is számontartják. A hegyi részen és a keleti dombokon folyik az erőteljes szőlőtelepítés. Megsokasodnak a külsős szőlőbirtokosok. Kiteljesedik a jobbágysorrendszer, és megindul a vagyoni polarizálódás. Megépül az első templom, malom települ a Pándzsára, utak vezetnek a környező síksági településekre. A település rendelkezik az alapvető önrendelkezési jogokkal.
- **16-17. sz.:** A fejlődés megtorpan, a település sorsának alakulását előbb a feudális anarchia, majd a mohácsi vészt követő események szabják meg. A megújuló török portyák, hadjáratok (1594, 1683) más hadműveletek 150 éven át rabolják és gyilkolják, hódoltatják és adókkal sanyargatják, számtalanszor megfutamítják, máskor fogságba hurcolják a lakosokat; pusztítják és elnéptelenítik a három falut, az újra való megtelepedési kísérletek pedig nagyon sokáig sikertelenek maradnak. Fokozatos benépesedéssel, a közösségek újjáéledésével csak 1670 táján találkozunk, megélhetést ekkor az állattenyésztés és bortermelés ad.
- **1700-1848:** A századfordulón még továbbra is nyugtalan idők járnak Bécs magyarokra vadászik: katona kell neki a saját háborújához. Fellángol a kuruc-labanc hadakozás, ez is nyomorúságot szül: garázdálkodást, fosztogatást, a falu fölperzselését. Nem indulhat még fejlődés a tomboló pestis miatt sem. A változást az élet visszatérése jelenti: újjáépítések, Háborítatlan napok a családban, munkában, az újjáformálódó közösségben. A természetes utánpótlással és a bevándorlók tömegével rendkívüli mértékben megnő a település

lélekszáma. A lakossági alapréteg 60 %-a úrbéres jobbágyság, 40 %-a szőlőbirtokos vagy szőlőműves. Kiegészül az iparosok-kereskedők szolgáltató köre is. Az úrbéres lakosság számára 1767-ben létrejön a jogokat és köteleességeket szabályozó társadalmi szerződés. Ennek sajátos kiteljesítője a szintén ez időtájt megalkotott Nagy- és kisnyúli szőlőhegyek rendtartása. Ekkor keletkeznek a település ma is meghatározó építményei és emlékoszlópa: a templom, kápolna és Mária-szobor. A községrészek három bíró alá tartoznak, ők kormányozzák a három szőlőhegyet is. Újra van a településnek tanítója, papja, aki 1718-tól anyakönyvet is vezet. A napóleoni háborúk a gabonatermesztés konjunktúrájával járnak: a vagyonosodási lehetőséggel él is a gazdatársadalom. A magyarországi hadjárat érinti a települést is: Kisnyúlhegy hadműveleti színterré válik. 1840 után lehetőség nyílik a jobbágyság megváltására, ez és a jobbágyság 1848-ban történt eltörlése megsokszorozza a földből élők munkakedvét. (A felállított nemzetőrség soraiban ott vannak a nyúliak is, és lesznek, akik a reguláris seregben fognak szolgálni.) A természeti csapások: járványok és a földrengés ebben a szakaszban is sújtják a település népét.

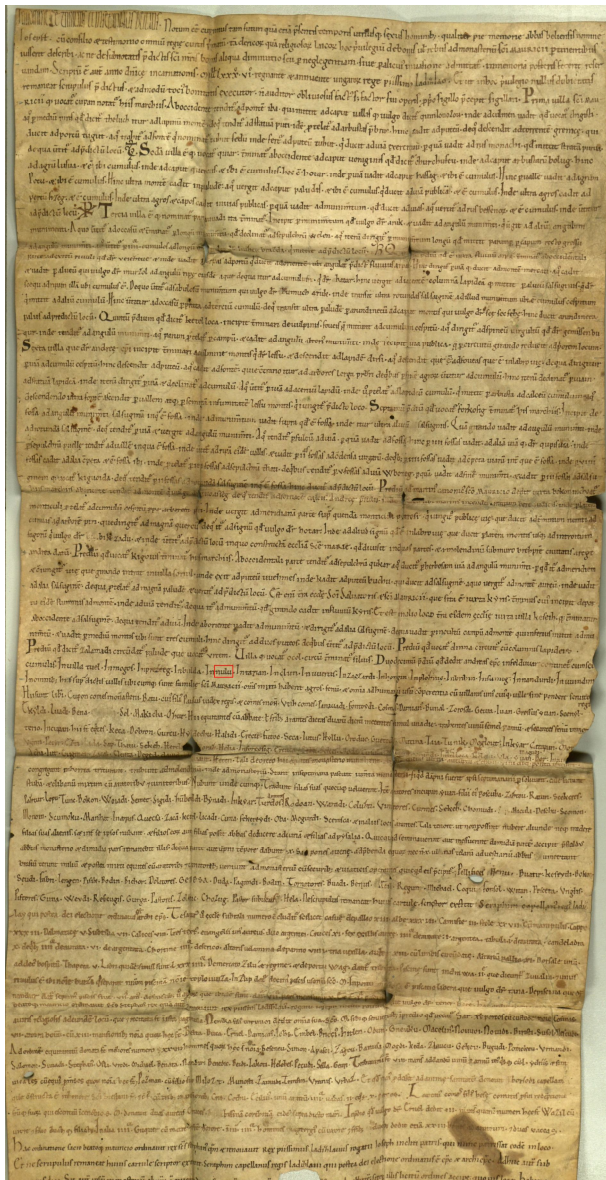
- **1848-1945:** A szakasz a település lakosságának nagykorúsodását hozza, a folyamatra azonban rásütő bélyegét a nagyszámú két nagy világháború, és kedvezőtlenül hat rá a szőlők pusztulása. Az átfejlődés a szabadságharc elbukása ellenére is megindul. A földművelés birtokba veszi és átrendezi a határt, berendezkedik a sajátján. Állami segítséggel rendszabályozást nyernek a folyó- és állóvizek, a gazdálkodás átalakulása szűkebbre vonja a legelőterületeket. A település lakott része az utcák, kertek aljai betöltésével kap más arculatot, ezt tovább módosítja egy új telep megnyitása. A falu társadalmi képe is nagy változáson megy át: a földtulajdonban beállt új jogi helyzet és a hegyben élők létalapjának csapásszerű megszűnése új és nagyarányú mobilitást váltott ki. A korszakra esik két nagy közigazgatási átszervezés: előbb a községrészek egyesítése és a Hegy önállósulása, később Falu és Hegy összevonása. Forradalmi lépés volt a kötelező népoktatás bevezetése, amely lehetővé tette a mezőgazdasági ismeretek terjesztését. Utóbbinak is köszönhető, hogy felszerelésben, technikában korszerűsödik a földművelés. Az oktatási feltételek biztosítására megépül a falusi és két hegyi iskola. A tanulás következő lépése lett a továbbtanulók generációkként növekvő száma. 1896-ban megindul a vasúti közlekedés. A két világháború között megalakul a Hangya szövetkezet, és nyílik Hitelszövetkezet is. Átalakul az öltözködés- és lakáskultúra, indulnak a téli továbbképzések, és működnek az öntevékeny kultúrcsoportok. Nyílik kultúrház is, benne 1940-től mozi is üzemel. A szakasz vége felé átépítik a plébániát és a vasútállomást.

DR. ÁBRAHÁM IMRE NYÚLI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI

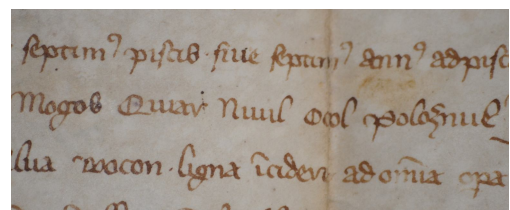
1. Nyúl község népköltészeti hagyományai. Főiskolai szakdolgozat.(Kézirat) 1963., 39 l.
2. Nyúli szólásmondások nyelvjárási hangtani elemzése. Egyetemi szakdolgozat (Kézirat). 1966., 36 l.
3. Tájszavak Nyúl község mai nyelvében. Középiskolai tanári továbbképzést záró dolgozat. (Kézirat) 1976., 37 l.
4. Nyúl község helytörténeti annotált bibliográfiája. Középfokú iskolai könyvtárosi tanfolyam záró dolgozata. (Kézirat)1978., 17 l.
5. Tréfas táji szólások. Édes Anyanyelvünk 1982/2. 8. l.
6. Főbb frazeológiai szókapcsolatok Nyúl község mai nyelvében. Bp. 1982. p. 129 (Nyelvtudományi Dolgozatok. 34.)
7. Nyelvjárási szólások és közmondások Nyúl községből. Országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat (Kézirat) 1982. 52 l. Megyei III. díj.
8. Tájékozódás a Pándzsa völgyére települt négy falu földrajzi neveinek világában. Országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat (Kézirat) 1983. 71 l., 6 mell. Országos III. díj.
9. A beszéd íratlan kódexe a tájnyelvi szókapcsolatokban. Édes Anyanyelvünk 1983/
10. Népi versek és énekek Nyúlon az 1930-40-es években. Honismereti pályázat. Győr, 1984. 40 p. Megyei II. díj. (Részben In: Szülőföldünk. Győr-Sopron megyei honismereti antológia. Győr, 1986. 121-134. l.
11. Rovát. In: Nyr. 1985., 122. l.
12. Híradás Felső-Pannóniából. In: Életünk (München), 1988. 11. l
13. Művelődéstörténeti tanulságok Pannonhalma és környéke helyneveiben. In: Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 1989. 62-65. l.
14. Problémák Nyúl község nevének adatolása és eredeztetése körül. In: Magyar Nyelv 1989., 92-92. l.
15. Halló, Nyúl! – szólít Csanak. Hegyalja, 1990 febr., 2 l.
16. Nyúl község nyelvkincse. Pannonhalmi-dombság. Győr-Bp. 1991. p. 311. (Magyar Nyelvtudományi Közlemények, 195. sz.
17. Nyúli karácsony (Kórusjáték) (Kézirat) 1992., 3+7 l.
18. Miért Nyúl a Nyúl? Gondok egy község nevének írásos alakjával. In:Magyar Nyelv 1993., 483-484. o.
19. Bemutatkozik a nyúl Mária-szobor. In: Sokorótáj, 1994/2. 4. l.
20. Sors és törvény a község történetében. In: Nyúli Hírek 1995/1. 3. l.
21. Mai és tegnapi énekkarok pünkösdi jubileuma. In: Nyúli Hírek 1995/2., 1-2. l.
22. Új név, tudatos program. Ünneplés az énekkarban. In: Nyúli Hírek 1996/1., 1-2. l.

23. Értesítőt is szabad osztani? Az énekkar ünnepi ülése. Nyúli Hírek 1996/2
24. Nyúl és a jubileumok. In: Nyúli Hírek 1996/3., 1-2. l.
25. Emlékezés a poétára (Csendes Béla halálára). In: Nyúli Hírek 1996/4. 2.1
26. Nagyheti passióinkról. In: Nyúli Hírek 1997/1., 8. l.
27. Találkozásom anyanyelvemmel — anyanyelvi önéletrajzom. In: Anyanyelvünk vonzásában. Győr, 1997., 59-61. l.
28. Nyúl története — folytatásokban. 1-8. In: Nyúli Hírek, 1997-1999., p.15
29. Népetimológias alakok a Győr környéki földrajzinév-gyűjtés kézírataiban. In: Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola évkönyve, 1998/99. Győr, 1999. 206-210. l.
30. Tízéves a Csicsay Kórus. In: Nyúli Hírek 2000. június, 1-2. l.
31. Nyúl (Bemutató a Donátor Alapítvány számára) (Kézirat) 2001., 2 l.
32. Észrevételek a község történetével kapcsolatos felfogásokhoz. In: Nyúli Hírek, 2002/1 4. l.
33. Seregszemlék után. Észrevételek az Árpád-kori Győr megye néhány földrajzi nevének etimológiájához. In: Névtani Értesítő 25. (2003) 444-451. l.
34. Látnivalók Nyúlon. Összeállítás idegenvezetőknek. (Kézirat) 2004., 6
35. Domonkos István. 100 éve lett Nyúlon plébános a pap, író. In: Nyúli Hírek. 2005/3., 8-9. o.
36. Tizenöt éves a Csicsay Kórus (Kézirat) 2005., 3 l.
37. Nyúl középkori és újkori templomáról (Kézirat) 2005., 4 l.
38. Pannonhalma nyugati előterének képe a 9—13. századi helynevekben. In: A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára. Piliscsaba, 2006. 29-36. o.
39. Csendes Béla költészete. Megközelítési kísérlet. (Kézirat) 2007., p. 70
40. A nyúli templom története (rövid, ill. bőv. változat) (Kézirat) 2007. 2+7 l.
41. Szólok szülőföldről. Pannonhalmi Hírek. 2008. Tavasz, 10. l.
42. A nyúli templom története (Módosított összefoglalás) Nyúli Hírek. 2009. 1-3.
43. Újonnan fölbukkant korai nyúli helynevek és hozadékok A Névt.Ért.- nek. (Kézirat) 2009
44. Közép- és koraújkori szőlőhelynevek a Győr alatti Sokoródombok két szomszédos településén. A Dénes György emlékkötetbe. 2009 (Kézirat)
45. Szent Donát tisztelete Nyúlon. Nyúli Hírek 2010. július, 1 l.

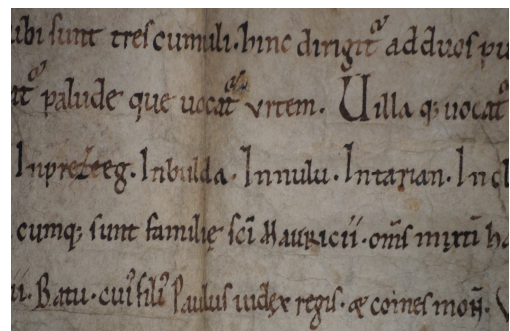
46. A 14–17. századi Nyúl község rövid történeti földrajza .In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. (Szerk.) Nemes Gábor, Vajk Ádám.) Győr, 2011, 19-38 l.
47. Megjegyzések négy Győr megyei község történeti helyneveihez. Magyar Nyelv 2011., 334-7
48. Nyúl, Cinege, Egese és a többiek. Nyúli Hírek 2011. szeptember, 1 l.
49. Emléktábla-avatásra (Csendes Béla). Nyúli Hírek 2011/4. 8-9.
50. Beszéd Szent István napján. (Kézirat) 2012.
51. A *Szurdik* névről és 19. sz.-i iskolaügyünk állásáról. Nyúli Hírek 2013. 3,4

**Szent Istvánnak 1240 k. visszadátumozott
1037-es bakonybéli adománylevele**

**Nyúl az 1037-re visszadátumozott
bakonybéli adománylevelben**

**Nyúl a bakonybéli apátság 1086-os
összeírásában**

A bakonybéli javak Szent László kori összeírása

KISNYÚL

NAGYNYÚL

KÁPTALANNYÚL

A hármas falu pecsétjei 1710 k.

Mária-oszlop a Szurdokalján

Az oszlop talapzatán látható adatok

Szent Donát-kápolna 1710-ből

Háromnyúl elhelyezkedése 1760-70 k.

A település temploma

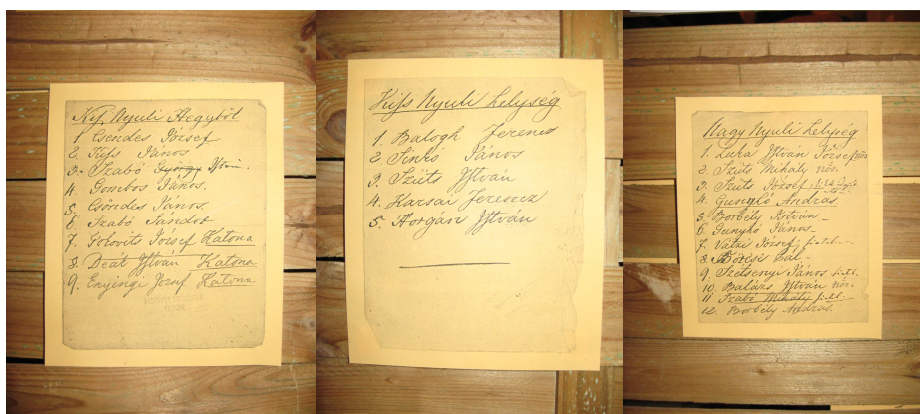
1840-es állapot

Valamikori dézsmapince a Szurdok tetejénél

2009-i megemlékezés a kismegyeri csata emlékhelyét jelző nyúli táblánál

48-as nyúli nemzetőrök

I. világháborús hősi emlékmű

II. világháborús hősi emlékmű

Templom és templombelső

Az új orgona

Templombelső 1975 után

Templombelső mai formájában

TARTALOM

NYÚL KÖZSÉG RÖVID TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1945-IG	7
I. Történelmi előzmények	7
II. Prédiumtól a villáig (11–13. század)	10
III. A község a 14–15. században	12
IV. A pusztulás határán (16-17. század)	13
V. Talpra állás, fölzárkózás (1700–1848)	18
VI. Nagykorúsodás és hányatott sors (1849-1945)	24
 A NYÚLI TEMPLOM TÖRTÉNETE	31
SZENT DONÁT TISZTELETE NYÚLON	37
MÁRIA-SZOBOR A SZURDOKALJÁN	40
16-18. SZÁZADI NYÚLI CSALÁDNEVEK	43
PÓTLÁSOK A NYÚL KÖZSÉG NYELVKINCSEHEZ	54
DOMONKOS ISTVÁN	61
 CSENDES BÉLA KÖLTÉSZETE	67
Szülőföld, család, gyermek- és ifjúkor	67
Bárany Péter Tamás: A költő színre lép	70
Ráadás a maradékból	93
Munkák és napok	99
Aszú és áfonya	103
Nyúzottan Darócbán	110
 KARÁCSONY, ÚJÉV, PÜNKÖSD: NYÚLI NÉPÉNEKEK	120
NYÚLI GYEREKEK DALLAMOS MONDÓKÁI ÉS JÁTEKDALAI	131
A CSICSAY KÓRUS 16 ÉVE	136
FÜGGELÉK, MELLÉKLETEK	139
DR. ÁBRAHÁM IMRE NYÚLI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI	141
KÉPMELLÉKLET	144
TARTALOM	149